

L 4
249

ART. 17

Latviešu valodas mācība

J. Endzelīna un K. Mīlenbacha

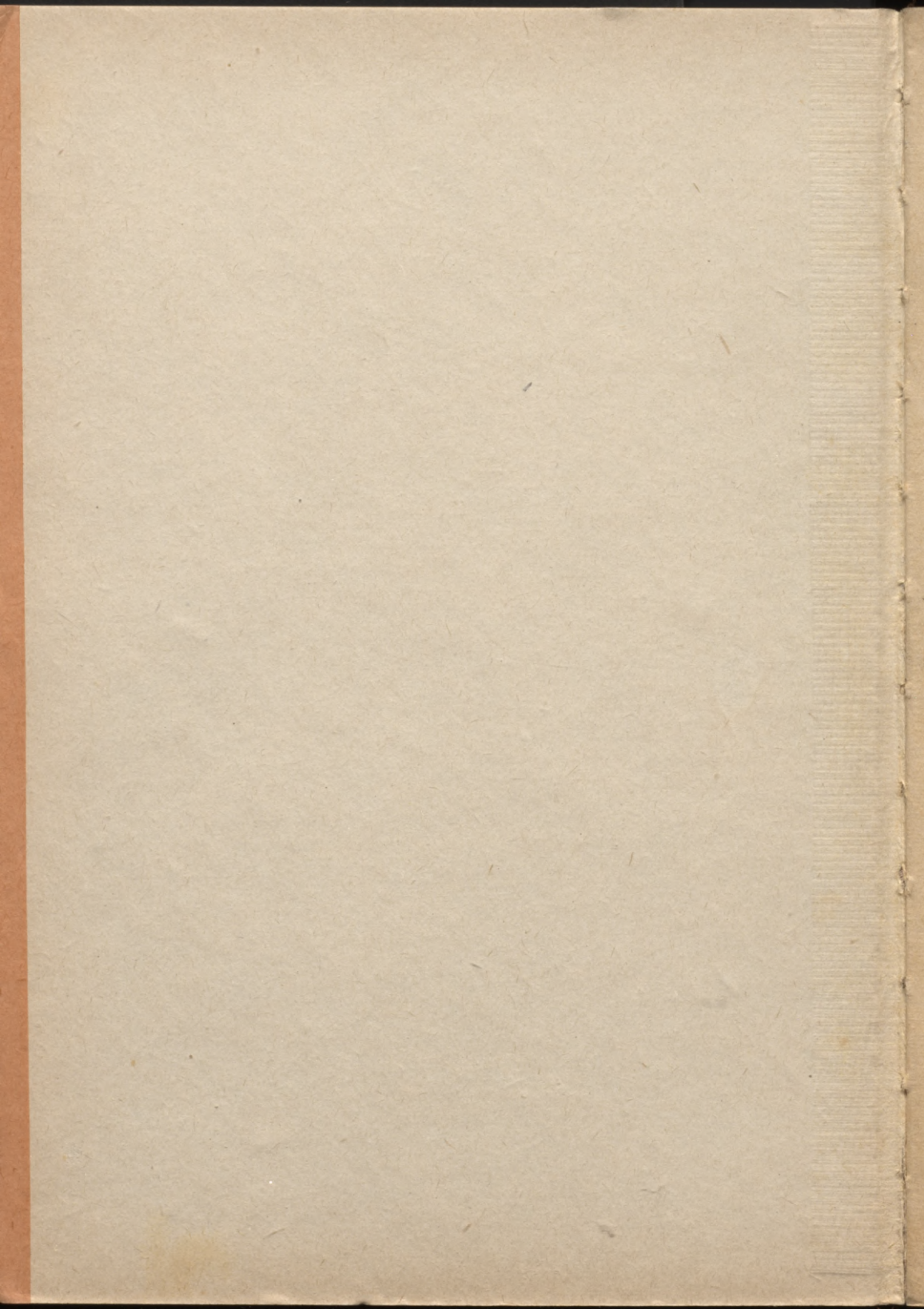
sarakstīta

Trīspadsmitais iespiedums

I. M. mācības grāmatu vērtēšanas komisija atzinusi par derīgu
vidusskolām

R i g ā, 1939

A k c. s a b. V a l t e r s u n R a p a

Latviešu valodas
mācība

J. Endzelīna un K. Mīlenbacha
sarakstīta

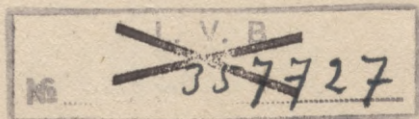
13. iespiedums

Rīgā, 1939
Akc. sab. Valters un Rapa

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

~~622.053~~

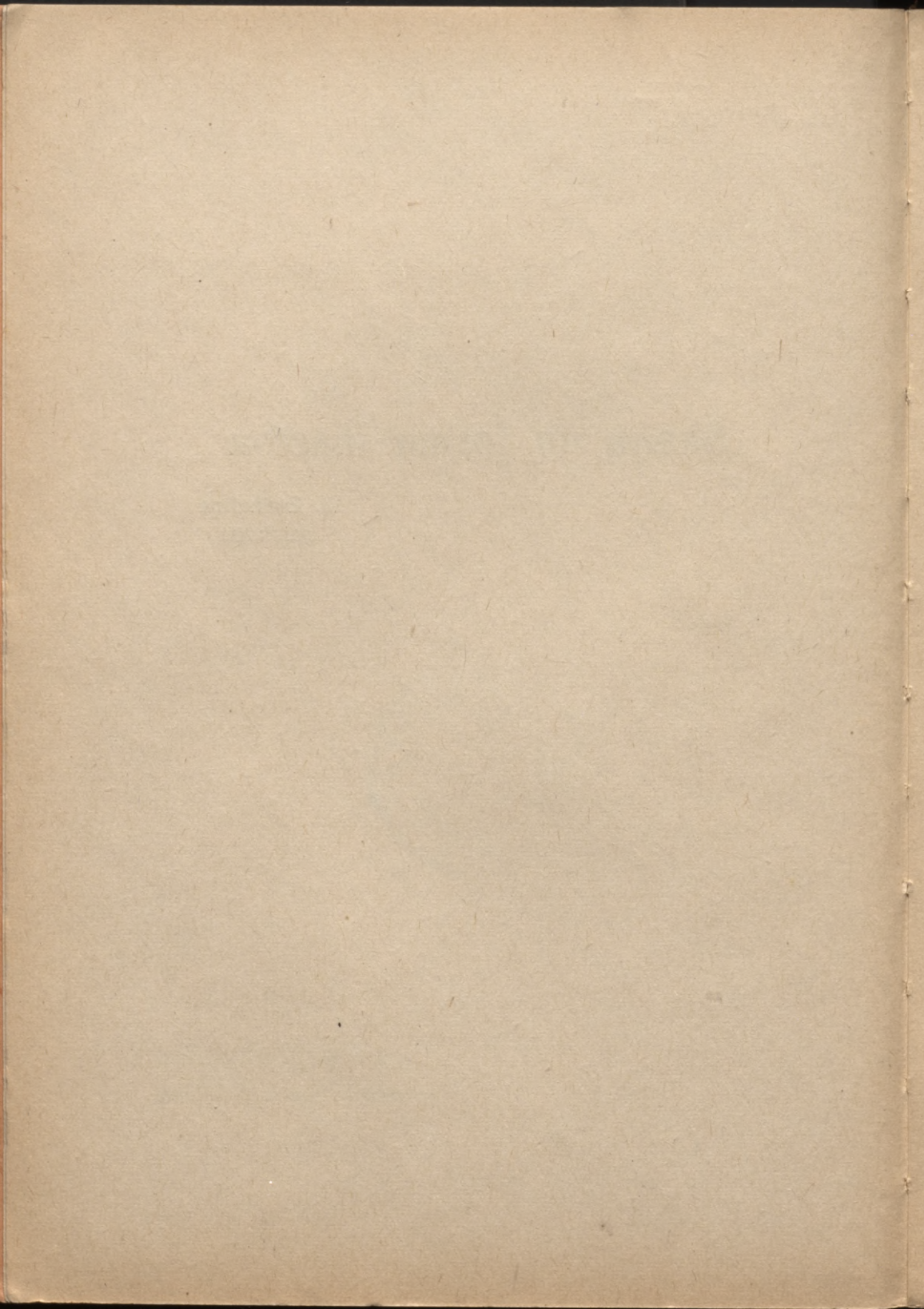
0305031296

A/S. VALTERS UN RAPA
GRAMATSPIESTUVE,
RĪGA, BRĪVĪBAS IELA Nr. 129/133

Skaņu un formu mācība

J. Endzelina
sarakstīta

Pirmā izdevuma priekšvārdi.

Ši latviešu valodas mācība ir mūsu „Latviešu gramatikas“ pārstrādājums. Daudz vietas ir izlaistas, citas saīsinātas un saturā un ārējā veidā piemērotas skolu vajadzībām. Nodomāta šī valodas mācība sevišķi tādiem skolniekiem, kas ar latviešu valodas elementārkursu jau iepazinušies. Kādā kārtā un cik izjemt stundās ar skolniekiem no tā, kas te sniegts, tas ir jautājums, kas atkarāsies no tam, cik lielas jau skolnieku zināšanas un cik stundu nolemts latviešu valodai. Devām labāki vairāk nekā maz, lai arī pēc skolas beigšanas šī grāmata noderētu vajadzības brīžos pašķirt. Kā lielajā izdevumā, kas nodomāts sevišķi skolotājiem, tā arī te esam lielu vērību griezuši uz pareizu izrunu, ievērojot tagadējās rakstības nepilnību garuma apzīmēšanā un izrunas dažādumu izloksnēs, no kurām daudzas saīsina visus galotņu garos patskaņus. Jāprot ne tikai pareizi rakstīt, bet arī pareizi runāt.

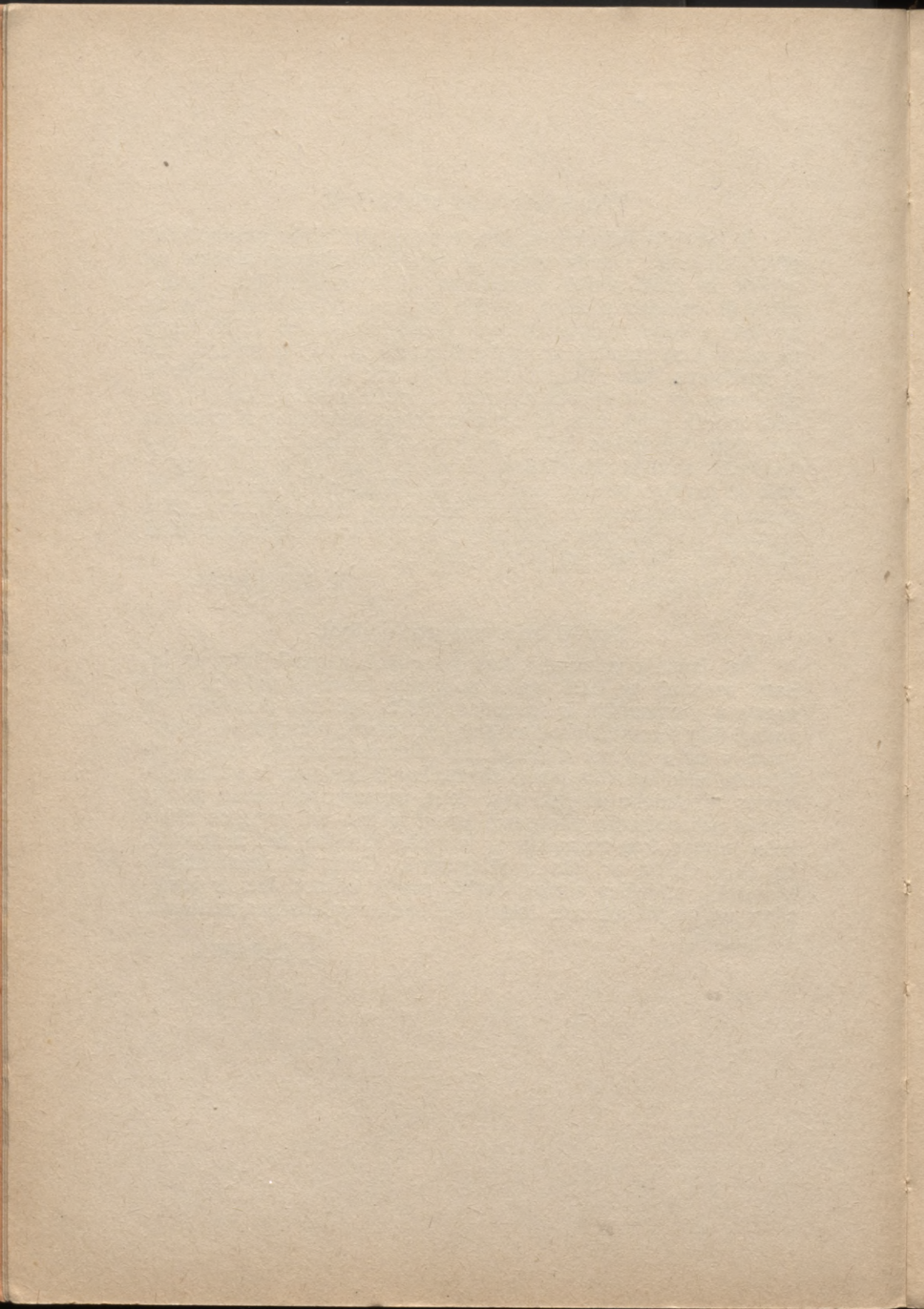
J. Endzelīns.

K. Mülenbachs.

Devītā izdevuma priekšvārdi.

Šai jaunajā izdevumā, kas arī citādi ir papildināts un labots, saskaņā ar 1935. gadā publicēto latviešu valodas programmu ģimnazijām ir ieviesti arī leišu valodas elementi. Ja jau arī līdz šim vidusskolās mācīja, ka, piem., nōminātīvā „tēvs“ starp v un s zudusi a-skaņa, tad der skolniekiem redzēt atbilstošo leišu valodas formu *tēvas*, kur šī a-skaņa ir vēl paglabusies; skolnieku atmiņai tas, šķiet, par apgrūtinājumu nebūs. Dažās paradeigmās pilnīguma labad ir gan arī sniegtas tādas leišu formas, kas nesaskan ar latviešu formām, bet nedomāju, ka skolniekiem arī tās ir jāiegaumē. Ceru, ka mani bijušie klausītāji, stājušies skolas darbā, prātis izšķirt, kas ir iemācāms un ko pietiek reiz izlasīt, lai zinātu vajadzības gadījumā to uzšķirt.

J. Endzelīns.

Ievads.

Latviešu valoda, tās izloksnes, vēsture un pētītāji; radu valodas.

1. §. Latvieši ir Latvijas iedzīvotāju vairums, — apmēram 1.500.000 cilvēku; ārpus Latvijas dzīvo latvieši (apmēram 200.000 cilvēku) Krievijā, Lietuvā, Igaunijā, Polijā un Amerikā. Latviešu valodu nerunā visur vienādi: katram novadam ir sava izloksne (valodas īpatnības), pie kam starpība starp divām kaimiņu izloksnēm ļoti bieži ir tik maza, ka to izdzird tikai lietpratēja auss. Dažas valodas savādības izplatījušās pa daudz novadiem, un uz šā pamata atsevišķas izloksnes var savienot dialektos (izloksņu grupās). Latviešu valodā mēdz izšķirt trīs dialektus: a) vidus d., b) tāmnieku d., c) augšzemnieku d.

Vidus dialektu runā pa Latvijas vidieni, no Maz-Salacas un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsīm, Dobeli, Jelgavu līdz leišu robežai; uz šā dialekta dibināta latviešu rakstu valoda, pie kam vistuvākās rakstu valodai ir izloksnes ap Jelgavu.

Par tāmniekiem mēdz saukt latviešus, kas dzīvo apmēram starp Kuldīgu, Talsiem, Dundangu, Ventspili. Arī latvieši starp Skulti, Limbažiem, Liel-Salacu runā ļoti līdzīgi Kurzemes tāmniekiem. Šis līdzīgums radies sevišķi no tam, ka nūle minētā Vidzemes apgabala ļaudis ir, tāpat kā tāmnieki, daļai cēlušies no libiešiem, kas, piesavinādamies latviešu valodu, ir tajā atstājuši savas dzimtās valodas pēdas. Citādi tāmnieki valodas ziņā piesienas pārējās Kursas latviešiem, kas, tāpat kā tāmnieki, pa lielākai daļai ir seno kuršu pēcteči; arī šo kuršu valodas ietekmi var novērot Kursas izloksnēs.

Ievērojamākās tāmnieku dialekta īpašības ir šādas:

- 1) isie galotņu patskaņi izzūd (piem., „mās māc brāl“ = māsa māca brāli), un garos galotņu un piedēkļu patskaņus mēdz saīsināt (piem., Dundangā saka: „mīlīgs“ = mīlīgs; lokāt. „zeme“ ar platu -e galotnē = zemē);
- 2) sieviešu kārtu izskauž vīriešu kārtā (piem., „tie uogs ir dārg“ = tās ogas ir dārgas);

3) konjugācijā lieto visām personām trešās personas formu (piem., „es sit“, „mēs sit“, „jūs sit“).

No kuršu valodas Kursas izloksnēs laikam ir mantots visu īso patskaņu pagarinājums tāda **r** priekšā, kam seko vēl kāds līdzskanis (piem., dārbs, ķert), pie kam **ī**, **ū** Kursas lielākajā daļā tālāk pārvērsti par **ie**, **uo** (piem., „miert“ = mirt, „duort“ = durt), un **u** paglābums **v**, **b** priekšā (piem., „zuve“ = zivs, „dubens“ = dibens).

Vidus un tāmnieku dialektu, salīdzinot tos ar augšzemnieku dialektu, var kopā saukt par „lejšemnieku“ dialektu.

Augšzemnieku dialektu runā Augš-Kurzemē (seno sēļu zemē), Latgalē, Vidzemes austrumos. Galvenās augšzemnieku īpatnības ir šādas:

- 1) lejšemnieku īsais **a** zināmos gadījumos pārvēršas par patskaņi, kas runājams kā vācu vai krievu **o** (piem., „golva“ = galva);
- 2) garais **ā** pārvēršas par tīru, vācu garajam **ō** līdzīgu **ō** (piem., „brōļi“ = brāļi) un daudzās izloksnēs tālāk par divskani **oa** vai **uo** („broaļi“, no kam augšzemnieki dabūjuši palamas vārdu „brolīši“);
- 3) platais **e** pārvēršas par **a** (piem., „vacs“ = vecs) un platais **ē** par **ā** (piem., „tāvs“ = tēvs);
- 4) garais **ī** pārvēršas par **ei** (piem., „veirs“ = vīrs), un garais **ū** par dažādās izloksnēs dažādi izrunātu divskani (piem., „lōupa“ jeb „leupa“ jeb „lyupa“ = lūpa);
- 5) **ie** pārvēršas par garu **ī** (piem., „mīgs“ = miegs), un **o** par garu **ū** (piem., „zūbs“ = zobs);
- 6) stieptā akcenta vietā iestājies kritošais (sal. 8. §);
- 7) **šķ** un **žģ** izrunā kā **šk** un **žg** (piem., „šķiru“ = šķiru; „režģis“ = režģis);
- 8) **k** pārvērties par **č** (piem., „kači“ = kaķi), un **ġ** par **dž** (piem., „džeims“ = ģimis).

Šie trīs galvenie dialekti nav stingri cits no cita šķirti, bet caur pārejas izloksnēm pamazām pāriet cits citā.

2. §. a) Latv. valodas vecākais iespiestais piemineklis ir 1585. g. izdotais katechisms; atskaitot daudzskaitļa datīva formas ar galotni **-ms** (piem., „tiems bērniems“ = tiem bērniem) un sevišķas lokatīva formas ar galotni **-n** (piem., „krustan sists“ = krustā sists), tā laika valoda maz atšķiras no tagadējās valodas. Tās iepriekšējo attīstību varam tikai zināmā mērā nojaust, kad salīdzinām to ar radu valodām. Latv. valoda pieder pie indoeiropiešu valodu cilts. Šī valodu cilts sadalās 8 vēl dzīvos zaros: 1) indoīrāniešu jeb āriešu (indiešu

ieb sanskrita val.; persu val.); 2) armēņu; 3) grieķu; 4) albāņu; 5) itāļu (seno samnītu, umbru, latīņu) valodas (no latīņu valodas cēlušās tagadējās romāņu, tas ir, rumāņu, italiešu, franču, spāniešu, portugāliešu valodas); 6) ķeltu (īru, bretoņu, seno galliešu u. c.); 7) ģermāņu (gotu, zviedru, dāņu, norvēģu, angļu, vācu, holandiešu); 8) slāvu (krievu, poļu, sorbu, čehu, slovaku, slovēņu, serbu, bulgāru) un baltu (latviešu, leišu, 17. gadsimtenī pārvācoto prūšu) valodas. Šo valodu radniecība izskaidrojama tā, ka visas tās cēlušās no vienas pirmvalodas (kā vēlākos laikos romāņu valodas no latīņu valodas), indoeiropiešu pirmtautai ar laiku izplatoties un pa daļai ar svešām tautām jaucoties (tā, piem., latviešos pārgājuši lībieši, un pa daļai no tam radies tāmnieku dialekts).

Latviešu valoda tā tad pieder pie baltu valodām, kas vistuvāki rada slāvu valodām, pie kam tā leišu valodai stāv tuvāki nekā prūšu valodai. Leišu un prūšu valoda paglābusi vecākas formas nekā latviešu valoda, un, salīdzinot beidzamo ar šām radu valodām, varam nojaust latv. valodas senāko veidu.

b) Latviešu valodu atšķir no leišu valodas galvenām kārtām šādas īpatnības: 1) Latv. valodā tagad pa laikam visos vārdos uzsver pirmo zilbi, kamēr leišu valodā vēl pa vecam daudz vārdos uzsver kādu vidus vai gala zilbi; piem., latv. **galva**: lei. **galvā** (ar uzsvērtu gala zilbi), kr. **голова**.

2) Savienojumi **an**, **en**, **un**, **in**, kas citās baltu (arī kuršu) valodās ir paglābušies, latv. valodā ir pārvērtušies: **an** par **o** (= **uo**), **en** par **ie**, **un** par **ū**, **in** par **ī**; piem., la. **roka**: lei. **rankā**, prūšu (viensk. akuz.) **rānkan**; la. **dzītars**: kuršu **dzintars**, lei. **gintāras**; la. **pieci**: lei. **penki**; la. **jūtu**, lei. **juntū**.

3) Leišu un prūšu valodā paglabātie **ķ** un **ġ** ir latviešu un kuršu valodā pārvērtušies par **c** un **dz**; piem., la. **acis**: lei. **akys**, pr. **ackis** (lasi: **akīs**); la. **dzērve**: lei. **gėrvė**, pr. **gerwe**.

4) Leišu skaņām **š** un **ž** atbilst latviešu (un arī prūšu un kuršu) **s** un **z**; piem., la. (ratu) **ass**, pr. **assis**: lei. **ašis**, kr. **ось**; la. **zināt**, pr. **-sinnat** (lasi: **zināt**): lei. **žinóti**, kr. **знать**.

5) Savienojumi **dj**, **tj** pārvērtušies leišu valodā par (mīkstinātu) **dž**, **č**, latv. valodā — par **ž**, **š**; piem., viensk. ģenit. lei. **briedžio** = la. **brieža**; lei. **vókiečio** = la. **vācieša**.

6) Seno gala zilbju **gaŗumī** ir leišu valodā zināmos gadījumos patvērušies, bet latv. valodā viscauri saīsināti, atskaitot vienzilbes formas (piem., daudzsk. nōmin. lei. **tōs gālvos** ar **gaŗu ō** = la. **tās galvas**; lei. **sakaū** = la. **saku**); seno gala zilbju **īsie** patskaņi leišu valodā ir vēl sastopami, bet latv. valodā

tie ir zuduši, atskaitot vienzilbes formas un patskani **u** (piem., lei. **tās kálnas** = la. **tas kalns**; lei. **medūs** = la. **medus**).

7) Dažādas starpības vārdu atvasināšanā, deklinācijā, konjugācijā un sintaksē; piem., lei. **artójas** (pr. artoys, lasi: **artójs**): la. arājs (bez **t**, bet gan ar **t**, piem., **lasītājs**); lei. viensk. dat. **tām augštām kálnui**: la. **tam augstam kalnam**; lei. viensk. lok. **augštāmē kálne**: la. **augstā kalnā**; lei. **jis sāke, jis melāvo**: la. **viņš sacija, viņš meloja**.

No šā pārskata redzams, ka kurši, kas dzīvoja tagadējā Kursā un dienvidos no tās apmēram līdz Klaipēdai un bija atšķirami no latviešiem līdz pat 16. gadsimtena beigām, ir bijuši valodas ziņā it kā **starpnieki** starp latviešiem un leišiem.

Latv. valodu apvieno ar leišu valodu, bet šķir no prūšu valodas šādas īpatnības:

1) Divskanis **ei** tikai latv. un leišu valodā zināmos gadījumos ir pārvērties par **ie**; piem., la. **diena**, lei. **dienā**: pr. (viensk. ak.) **deinan**.

2) Dažādas formu starpības; piem., la. **mans**, lei. **mānas**, pr. **mais** (kr. мой); la. dat. **kam**, lei. **kám** (kr. кому): pr. kasmu (sanskrita **kasmāi**); la. ģen. **mūsu**, lei. **mūsu**: pr. noušon (kr. насъ); la. akuz. **jūs**, lei. **jūs**: pr. **wans** (= senslavu вы); la. dat. (izloksnēs) **tau** „tev“, lei. **táu**: pr. **tebbei** (kr. тебѣ) „tev“; la. **trešs**, lei. **trēčias** (kr. третий): pr. **tirts**; la. **sests**, lei. **šēštas**; pr. **usts** „sestais“; la. **devīts**, lei. **deviņtas** (kr. девятый); pr. **newints** (vācu **neunte**) u. c.

c) Tā kā šai grāmatā dažkārt tiek minētas leišu valodas formas, tad jāiepazīstas ar leišu rakstības īpatnībām: **a, i, u, e** jārunā kā **ā, ī, ū**, (plats) **ē** (tā, piem., vārdos **ka** „ko“, **žirni** „zirni“, **vidu** „vidu“, **bitē** „biti“); **ē** — kā garš, šaurs **ē** (piem., **pusē** „puse“); **o** — kā garš (vācu) **ō** (piem., **boba** „bāba“); **e** — kā plats **e** (piem., **pelnas** „pelņa“); **y** — kā garš **ī** (piem., **rytas** „rīts“); **uo** — apmēram kā latv. parastās rakstības **o**, t. i. divskanis **ua** jeb **uo** (piem., **duoti** „dot“); **i** starp līdzskani un patskani **a, o** vai **u (ū)** pa laikam apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., **liaus** = **ļaus** (nozīmē to pašu, ko latv. „laus“).

Uzsvaru un intonāciju apzīmē tikai valodnieciskos rakstos, kur virs īsa uzsvērtā patskaņa burta liek „pusjuntiņu“ jeb gravi (piem., **rankā** „roka“), virs uzsvērtā divskaņa vai gara patskaņa ar **kā p j o š o** intonāciju — „liekto juntiņu“ jeb cirkumfleksu (piem., viensk. ak. **rañkā** „roku“, **gālas** „gals“, **galāi** „gali“), virs uzsvērtā divskaņa vai gara patskaņa ar **k r ī t o š o** intonāciju — akūtu (piem., **sārgas** „sargs“, **dūmai** „dūmi“, **akúotas** „akots“).

d) Kā leišu un prūšu, tā arī latviešu valodā ir daudz patapinājumu no ģermāņu un slavu valodām, un latviešu valodā arī no somu (igauņu un sevišķi libiešu) valodām un no leišu (un kuršu) valodas. No ģermāņu valodām vārdus mums deva galvenām kārtām vidus lejsvācu valoda, ko runāja Baltijā ieradušies vācieši apmēram līdz reformācijas laikmetam (tā, piem., **dīkis** no vidus lejsvācu **dik**), un tagadējā augšvācu valoda (piem., **aube** no vācu **Haube**). Jau priekš vācu ierašanās latvieši bija sakaros ar krieviem, kas tos iepazīstināja ar Kristus mācību, tā ka baznīcas terminoloģija latviešiem pa daļai ir krieviska (piem., **svēts** no kr. **svjat**). Caur skolu un administrāciju esam krievu valodas elementus aizguvuši 19. gadsimtenā beigās un 20. gadsimtenā sākumā. Galējo austrumu izlokšnēs ir manāma arī poļu valodas ietekme: Latgale ir ilgu laiku bijusi zem poļu varas, un poļu muižnieki un baznīckungītur darbojās arī vēl krievu laikos. No libiešiem — kā jau jūrmalniekiem — esam patapinājuši it sevišķi jūrniecības un zvejniecības terminus (piem., **ķidas** no lib. **kid**). Šo svešo valodu ietekme izpaužas ne tikai leksikā, bet arī frazeoloģijā un dažu vārdu nozīmē.

Baltu valodas savukārt ir vārdus devušas somu valodām.

e) Pirmo latviešu valodas gramatiku ir (1644. g.) publicējis Rēhehūzens. Daudz labākas jau ir Adolfijs (1685. g.) un Stendera (2. izd. 1783. g.) gramatika. No 19. gadsimtenā gramatikām visplašākā un ievērojamākā ir Bilensteina „Die lettische Sprache“ (1863. g.). Valodnieku vajadzībām sarakstīta — ar veco tekstu un izlokšņu datiem un radu valodu salīdzinājumiem — ir J. Endzelīna „Lettische Grammatik“ (1922. g.).

Pirmo (vāciski-latvisku) vārdnīcu ir izdevis Mancelis („Lettus“, 1638. g.). No vēlākajām jāmin 18. gadsimtenā otrā pusē iznākušās Langes un Stendera vārdnīcas un 19. gadsimtenā otrā pusē iznākusi Ulmaņa vārdnīca. Daudz pilnīgāku (latviski-vācisku) vārdnīcu bija sācis K. Milenbachs (dzīvojis 1853.—1916.), kas daudz rakstījis arī par gramatikas jautājumiem. Viņa atstāto, apmēram līdz pusei novesto manuskriptu rediģēja, papildināja un nobeidza J. Endzelīns; šī „Latviešu valodas vārdnīca“ iznākusi 4 sējumos 1923.—1932. „Papildinājumus un labojumus“ tai izdod J. Endzelīns un E. Hauzenberga.

No senākajiem rakstu valodas izkopējiem un kuplinātājiem it sevišķi jāmin J. Alunāns un A. Kronvalds.

I Skaņu mācība.

Latv. valodas skaņas.

3. §. Valoda jeb runa sadalās teikumos, teikumi — vārdos, vārdi — zilbēs, zilbes — skaņās.

Par zilbi saucam vārda daļu vai arī veselu vārdu, ko izrunā ar patstāvīgu un vienīgu dvasas grūdienu. Zilbju skaits vārdos var būt dažāds (piem., „es“, „brā-lis“, „vei-ci-nāt“, „pastai-gā-ties“, „at-vē-si-nā-ties“). Par vārdu dališanu zilbēs skat. V pielikumu!

Valodas skaņu redzamās zīmes sauc par burtiem, burtu kopu zināmā kārtā — par ābeci jeb alfabētu.

Jaunajā ortografijā lieto šādu alfabētu:

a, ā, b, c, č, ch, d, dz, dž, e, ē, f, g, ģ, h, i, ī, ie, j, k, ķ, l, l, m, n, ņ, o, ō, p, r, ŗ, s, š, t, u, ū, v, z, ž.

ch, i, h, un ō sastopami tikai svešvārdos (piem., „chronoloģija“, „fabrika“, „ōda“).

Patskaņi.

4. §. Valodas skaņas sadalās patskaņos jeb vokāļos un līdzskaņos jeb konsonantos. Par patskaņi sauc vairākskaņu zilbē to skaņu, ko izrunā bez kādu šķēršļu mutes dobumā un visskaļāki; pārējās skaņas ir zilbes līdzskaņi. Līdzskaņu izrunā izelpojamā dvasa sastop mutes dobumā stipru sašaurinājumu vai pilnīgu aizsprostojumu. Patskaņi var arī vieni paši sastādīt zilbes (piem., „ē-ka“).

Rakstu valodā sastopami vienkāršie patskaņi a, e, i, u un svešvārdos (piem., „polītika“) arī o. Visi šie patskaņi var būt isi un gaŗi.

Bez tam sastopami divu patskaņu savienojumi, kas saucami par divskaņiem jeb diftongiem: ai, au, ei, ui (ui pa lielākai daļai ir patapinātos vārdos, piem., „puika“, „muita“), retumis iu (piem., „plukšķēt“); svešvārdos (piem., „boikots“) arī oi. Pie divskaņiem pieskaitāmi arī latviešu o (izrunā kā ua jeb uo; piem., „dot“, „lops“), ie (piem., „iet“) un isā patskaņa savienojumi ar tai pašā zilbē sekojošu plūdeni vai nāseni (piem., el vārdos „cel“, „cels“, „celt“, „celms“).

5. §. Patskaņa e izruna. Patskani e (gaŗo un īso) izrunā ūauri un plati.

Plati izrunā e, kad nākamā zilbē stāv (vai senāk ir stāvējis) a, platais e, u, o, ai, au, ja pie tam starp e un nākamā patskani nav kāda mīkstīnājumā vai j; tā, piem., vārdos „rets“, „dēls“, „dēlu“, „retus“, „dēlus“ (un pēc šādu locījumu parauga arī locījumos „reti“, „dēli“ un „retiem“, „dēliem“; platais e arī adverbā „reti“), „telpa“, „vēsture“, „vēstule“, „Zemgale“ (īsti: zemais gals), daudzskaitļa ģenitīvos „Cēsu“, „debesu“, „dzelzu“, zināmās tagadnes formās (piem., „vedu“, „redzu“, „pelnu“, „drebu“, „deru“, „ceru“, „peldu“, „vēlu“, „stenu“); 3. persona „ved“, „redz“ [te atkritis a]; „vedam“, „redzat“, „redzētu“, „redzēdams“ u. c. Turpretī, piem., „ceļu“, „ceļam“ ar ūauru e nākamā l dēļ.

Šauri izrunā e:

1) tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušās vārda beigās, piem., „es“, „mēs“, „ne“, „nē“, „te“, „māte“, „mātes“;

2) kad seko (vai senāk ir sekojis) i, ūaurais e, ei, ie, j vai cita kāda līdzskaņa savienojums ar j vai mīkstīnājums (bj, pj, vj, mj, ņ, l, r, ū, ū, dž, č, ķ, ģ), piem., „sen“, „vēl“, „pret“, „pēc“, „sestdiena“, „svētdiena“, „Svētciems“, „klēts“ (sal. lei. klētis), „dedzināt“, „ēdināt“, „dēliņš“, (tu) „ved(i)“, „redzi“, „vediet“; infinitīvā, piem., „varēt“, „ēst“, „nest“ (pēc t te atkritis i); pagātnes formās, piem., „vedu“, „veda“, „vedām“, „vedāt“ (senāk šās formas skanēja „vežu“, „vede“, „vedēm“, „vedēt“); „leja“, „degšu“ (nākotne), „vējš“, „sējums“, „meita“, „mežs“ u. c.;

3) svešvārdos, piem., „senāts“;

4) formās ne-, bez-, pēc-, pret-, arī salikteņu pirmajā daļā, piem., „nevaru“, „negants“, „nekur“, „bezkauna“, „pēcpusdiena“.

Gala zilbju patskaņi.

6. §. a) Pirmatnējie īsie patskaņi, izņemot u, latv. valodā ir zuduši galotnēs tādiem vārdiem, kam senāk bijušas vismaz divi zilbes. Tā, piem., izkritis a vīriešu kārtas viensk. nōminātīvā, piem., „tēvs“ (= lei. tēvas), „dēls“, kur starp l un s izkritis a (paglābies ir tāds a vienszilbes vietniekvārdu nōminātīvā „tas“, „kas“); tag. trešajā personā, piem., „aug“ = lei. āuga (sal. mūsu refleksīvo formu „pa-auga-s“); e zudis, piem., viensk. ģenitīvā „akmens“ = lei. akmenēs, i — viensk. nōminātīvā „auss“ = lei. ausis u. c.; u paglābies, piem., nōminātīvā „medus“ = lei. medūs.

b) Pirmatnējie gaŗie patskaņi un divskaņi ir saīsināti galotnēs tādiem vārdiem, kam senāk ir bijušas vismaz divi zilbes, pie kam **ai** un **ie** pārvēršas par **i**, turpretim **au** un **o** — par **u**. Tā, piem., gaŗais **ā** saīsināts **ā**-celmu viensk. nōminātīvā (piem., „sieva“, sal. senprūšu **mensā** „miesa“; gaŗums paglābies vienzilbes vietniekvārdā „tā“), ģenitīvā un daudzsk. nōminātīvā un akuzātīvā („sievas“; gaŗums atkal paglābies vienzilbes vietniekvārdā „tās“); **ie** saīsināts, piem., vīriešu kārtas daudzsk. nōminātīvā (piem., „labi tēvi“; gaŗums paglābies vienzilbes vietniekvārdos „tie“, „šie“).

Tā tad visur tur, kur tagad gala zilbē gaŗš patskanis vai divskanis, ir beigās atkritusi kāda zilbe; tā, piem., lokātīvā (piem., „upē“; pēc gaŗā beigu **ē** te atkritusi kāda zilbe, kas vēl paglābusies leišu lokātīvā **ūpēje**).

Patskaņu mijas vienas saknes vārdos.

7. §. No vienas saknes atvasinātos vārdos bieži novērojam patskaņu mijas.

a) Ar patskani **e** saknē mijas **a**, **ē**, **o**, **ā**. Piemēri:

e	ē	a	o	ā
zeļu	zēlu	zaļš		zale
mest	mētāt	pa-mats		
	sēsties		sodrēji	
	glēbt	glabāt		glābt
	plēst		plosit	

Ja pēc **e** seko **r**, **l**, **n** vai **m**, tad ar **e** arī **i** mijas. Piemēri:

e	ē	a	ā	i(i)
remdēt			rāms	rimt
veŗu	vēŗu		vārstīt	virināt
sveŗu	svēŗu	svars	svārstīt	svira jeb svīris
veļu	vēļu	valstīt	vāļāt	vilnis

liekt (= lei. lenkti), loks (= lei. lankas), likt (= lei. linkti).

b) Ar divskani **ei** jeb (no **ei** cēlušos) **ie** saknē mijas **ai**, **i**, **ī**. Patskaņu priekšā **ei**, **ai** pārvēršas par **eļ**, **aļ**. Piemēri:

ei, ie	ai	i	ī
biedēt	baidīt	bijos	bīties
leju, liet	laistīt	lija	līt
lieku	laicīt (= taupīt)	likt	
steigt	staigāt	stiga	

c) Ar divskani au saknē mijas u, ū. Piemēri:

au	u	ū
kausēt	kust	
jaukt	jukt	
lauzt		lāzt
žaut		žūt

Akcenti.

8. §. a) Visas vārda zilbes neizrunā ar vienādu stiprumu; visstiprāki izrunāto zilbi sauc par **uzsvērtu** jeb **akcentētu**. Latv. valodā akcenti tagad mēdz būt pirmajā zilbē; o t r a zilbe pastāvīgi ir uzsvērtā vārdā „vienādi“ (= arvienu; turpretim ar pirmās zilbes uzsvaru: „vienādi“ = vienlīdzīgi) un ļoti bieži arī vārdos „apžēlojies“, „lēnītiņām“, „tūlīt“ u. c., un t r e š a j ā zilbē — vārdā „pamazītiņām“. Visos īstos saliktenos akcenti mēdz būt pirmajā zilbē (piem.: negribu, jāstrādā, iepazīties, pamazs, negods, bezdievīgs, vecmāte). Turpretim dažās citās formās, kas gan tiek kopā rakstītas, bet nav īsti salikteni, uzsvērtā ir vārda o t r a daļa, piem., nesen, nebūt, nekas (bet: kas nekas), neviens, nekur, vienalga, pavisam, nupat, vislabākais, pustrēša (bet: pusdiēna) u. c.

b) Ne tikai veselu vārdu, bet arī vienu pašu zilbi, ja tā ir gara, var izrunāt ar dažādu balss modulējumu skaļuma un augstuma ziņā; šo balss modulējumu vienas zilbes robežās sauc par **intonāciju**. Par garām saucam zilbes ar garu patskani, divskani vai arī īsa patskaņa savienojumu ar tai pašā zilbē sekojošu r, l, m vai n. Dažās vidus izloksnēs (piem., Valmieras un Cēsu apgabalā) vēl izšķir trejādu intonāciju: stieptu, lauztu, krītošu. Zilbes ar stieptu intonāciju, garī un līdzēni velkamas, turas līdz pat beigām apmēram vienādā stiprumā (piem., brālis, klēts, līdz, šūt, laiks, kalps, silke, maīta); zilbes ar lauztu intonāciju tiek vidū tā kā lauztas, pie kam beidzamo daļu izrunā čukstošā balsī (piem., kāts, dēls, rīts, laūzt, liēt, aīt, celt, ziņgs); zilbes ar krītošo intonāciju izrunā ar sākumā stiprāku un pamazām krītošu jeb dilstošu balsi (piem., kāzas, mēle, brīdis, lūgt, āita, grēizs, ālksnis, zālš, pēlni, kūngs). Citās vidus izloksnēs (it sevišķi Zemgalē) un tāmnieku dialektā ir tagad zudusi starpība starp krītošo un lauztu intonāciju. Turpretim a u g š z e m n i e k u dialektā zilbes ar stieptu un krītošo intonāciju tagad izrunā vienādi, proti krītoši, bet zilbes ar lauztu intonāciju viena daļa no augšzemniekiem izrunā ar pamazām k ā p j o š u intonāciju.

9. §. Vecajos savienojumos **ar**, **er** ar stieptu un krītošo intonāciju rakstu valodā patskanis — atskaitot jaun-

laiku patapinājumus (piem., tarba, marka) — vienmēr gaŗš (piem., kārts, bērzs, tārps, mērkts); savienojumos ar, er ar lauzto intonāciju rakstu valodā vienmēr īss patskanis (piem., darbs, karsts, varde, paparde, aizkart, ķert, tvert, bargs, gards, garža, verdzība, vergs); bieži sastopamā un pelamā rakstība „aizkārt“ (= aiztikt), „bārgs“, „gārdš“, „vērgš“ ieviesusies no Kurzemes rietumu izloksnēm, kur runā arī: gārža, dārbs, kārstš, ķert, papārde, tvērt, dzērt u. c.

Līdzskaņi.

10. §. Vidus izloksnēs sastopami vienkāršie līdzskaņi **b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, z, ž, t, v**, (mīkstinātie) **ġ, ķ, l, ņ, r**; saliktie līdzskaņi **c (= ts), dz, č, dž**.

Pēc izrunas vietas izšķir 1) lūpu līdzskaņus jeb lūpeņus: **b, p, m, v, f**; 2) zobu līdzskaņus jeb zobēņus: **d, t, n, ņ, s, z, r, r, l, l**; 3) aukslēju līdzskaņus jeb aukslējeņus: **ġ, ķ, j, ch** (mēles vidus pieklaujas cietajām aukslējām), **g, k** (mēles pakalējā daļa pieklaujas mīkstajām aukslējām). Pie aukslēju līdzskaņiem pieder arī **n**, atrazdamies **g, k** priekšā (piem., „kungs“, „tenka“).

Tālāk izšķir **berzeņus j, v, s, z, ž, š, ch, f** (tos izrunājot, mutes dobums kādā vietā sašaurināts) un **slēdzeņus b, d, g, k, p, t, ġ, ķ** (tos izrunājot, mutes telpas kādā vietā pilnīgi noslēdz); šās divi grupas kopā jemtas sauc par troksneņiem. Tad ir vēl **nāseņi m, n, ņ** un **plūdeņi l, l, r, r**.

Troksneņus iedala **balsīgos: j, v, z, ž, b, d, g, ġ** un **nebalsīgos: ch, f, s, š, p, t, k, ķ**; ar **h** burtu apzīmē nebalsīgu vokālisku izdvēsumu.

Skaņu savienojumi un maiņa.

11. §. Līdzskaņa **v** savienojumus ar iepriekšēju **a, e, i** vienā zīlē izrunā kā krītošus divskaņus **au, eu, iu**; piem., **tavs** (izrunā: **taus**), **savs** (izr.: **saus**), **tev** (izr.: **teu**), **sev** (izr.: **seu**), **zivs** (izr.: **zius**).

Jāievēro, ka rakstu valoda neizmet **v** vārdos „dievs“, „tēvs“, „govs“, ko daudz izloksnēs izrunā bez **v**.

12. §. Līdzskaņa **j** savienojumus ar iepriekšēju **a, e, u** vienā zīlē izrunā kā krītošus divskaņus **ai, ei, ui**; piem., **klaiš** (izrunā: **klaiš**), **lej** (izr.: **lei**), **šuj** (izr.: **šui**).

Jāievēro, ka rakstu valodā paglabā **j** līdzskaņa **š** priekšā pēc gaŗa patskaņa un divskaņa, kur daudz izloksnēs **j** zūd, piem.: **vējš, vājš, straujš**.

13. §. Lielā izlokšņu daļā vairs neatrodam rakstu valodā paglabāto mīkstināto **r, bj, pj, mj, vj**, ko lietā šādos gadījumos: 1) tādos vārdos, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar š (piem., karš, varš, garš, kuš, slapjš); mīkstinājums te sastopams visos locījumos un atvasinājumos (piem., karot, garums, garām, slapjums), atskaitot tos atvasinājumus, kur aiz **r** vai lūpeņa tieši seko **i, ī, e, ē, ei** vai **ie** (piem., kareivis, pagarināt, uz kurieni, slapināt, slapēt);

2) lietvārdos, kam galotne **-is** ar iepriekšēju **r, b, p, m, v**, mīkstinājums sastopams viensk. ģenitīvā un visā daudzskaitlī;

3) **ē-** un **i-**celmu daudzsk. ģenitīvā, piem., dūru, bērū, drēbju, rūpju, avju;

4) 1. šķiras 4. pašķiras verbos („darbības vārdos“), kas beidzas ar **rt, bt, pt, mt** (art, bārt, bērt, burt, durt, dzert, dzirties, irt „airēt“, kārt, aiz-kart, kurt, ķert, pērt, sērt, spert, svērt, šķirt, tvert, vērt, ciebt jeb ciept, glābt, grābt, grebt, ģērbt, knābt jeb knāpt, kniebt, riebt, strēbt, šķiebt, urbt, kampt, kāpt, kopt, krāpt, rāpt, slēpt, stiept, svelpt, tērt, tiepties, triept, tupt, vērt, jūmt, lemt, stumt, vemt), mīkstinājums sastopams visā tagadnē (atskaitot viensk. 2. personu) un no tagadnes celma atvasinātās formās (atskaitot imperatīva daudzsk. 2. personu, piem., bariet! kampiet! sal., piem., celiet!), piem., baŗu (sal., piem., kaŗu, maŗu), viņš baŗ, baŗam, baŗos, baŗas, baŗams, baŗot, jābaŗ, man riebjas (bet: riebums), viņš kampj (bet: tu kamp); bez mīkstinājuma paliek pārējie 1. šķiras vērbj (piem., cepu);

5) dažos atsevišķos vārdos (baŗot, graut, graŗa, grūt, jūŗa, buŗas, kaŗote, kraŗpa, kraŗut, ņaukt, skumjas; bet: skumīgs, barība, jūŗiŗa, burinieks).

Vārdos „baŗot, graut, graŗa, grūt, kraŗpa, kraŗut, ņaukt“ var būt arī nemīkstināts **r**; adjektīvā „grūts“ un adverbā „grūti“ ieteicams cietais **r**.

Piezīme: Karaŗauŗu, karaŗa un karaŗoga vārdam nav nekādu sakaru ar „kaŗu“, un tāpēc tur nav **r**, bet **r**; ar **r** arī „gaŗ“ un „kuŗ“.

r, pj, bj, vj, mj mēdz būt līdzīgos gadījumos kā, piem., **l** vai **ŗ**; tā, piem., vārdiem „stūŗis“, „dumpis“, „dūŗe“, „art“, „dzert“, „kampt“ ir mīkstinājums tajs pašās formās kā, piem., vārdiem „brāŗis“, „slāŗis“, „zāŗe“, „kalt“, „celt“.

14. §. Patskaŗu **i, ī, e, ē, ie** priekšā **k, g** pārvērtušies par **c, dz**; sal., piem., liekam: liec (senāk lieci), lieciet; saku: sacīt;

loka: rōciņa; draūgs: draudziņš; acs: leišu akis; celt: lei. kēlti; ciets: lei. kietas; dzīvs: lei. gývas; dzenis: lei. genýs; dziedāt: lei. giedóti.

I z j ē m u m i. Nemikstinātu **k, g** atrodam tagad **i, ie** priekšā 1) pagātnes viensk. otrā personā (piem., liki, augi), ja pirmā persona beidzas ar **-ku, -gu**; 2) tagadnes otrā personā no verbiem ar **-āt, -īt** un no „mācēt“ (piem., sargi, saki, māki); 3) no adjektīviem atvasinātos adverbos (piem., jauki, bargi); 4) daudzsk. nōminātīvā un datīvā (piem., draugi, draugiem; traki, trakie, trakiem); 5) senajos viensk. datīvos no ā-celmiem (piem., „pa labi roki“). Nemikstinātu **k, g** šos gadījumos atrodam, pirmkārt, blakus stāvošo formu dēļ, kur **k** vai **g** likumīgi paglābies (tā, piem., runā „traki“, „trakie“, „trakiem“ tāpēc, ka blakus stāv formas ar likumīgi paturētu **k**: traks, traka, trakam, traku u. t. t., lai galotnes priekšā būtu visur tas pats līdzskanis kā citos vārdos, piem., labi, labiem, labs, laba, labam u. t. t.). Otrkārt, **k, g** nav pārvērtušies tāda **i** priekšā, kas saīsināts no **ai**; piem., (tu) **saki, liki**, (dat.) **roki** = lei. **sakaī, likaī, raīkaī**.

15. §. Pēc pirmatnējā **s, z** neatrodam **c, dz**, bet **k, ģ**, pie kam **s, z** pārvērtušies (sal. 17. §) **k, ģ** priekšā par **š, ž** (piem., škelt: leišu skēlti; režģis: lei. rēzģis). Tikai p a m a z i n ā m o s vārdos ar **-iņš, -iņa sk, zg** pārvēršas par **sc, zdz** (piem., druska: drusciņa; sesks: sesciņš; samazgas: samazdziņas) pēc citu formu parauga (piem., vilks: vilciņš).

Savienojumi **šk, žģ** ceļas arī no **stj, zdj**: tā, piem., daudzsk. ģenit. rikšķu (no *rikštjo; sal. drēbe: drēbju), viensk. ģen. ikšķa (no *ikštjā; sal. klēpis: klēpja);

kšķ vietā sastop arī **kš**: rikšu, ikša.

16. §. Līdzskaņu savienojumi ar **j**.

Lūpu līdzskaņu savienojumi ar **j** (**bj, pj, vj, mj**) ir pa lielākai daļai paglābušies bez pārmaiņas (piem., vērpju; skumjas; gulbis: gulbja; cirvis: cirvja). Tikai vārda sākumā **pj, bj** pārvērtušies par **pl, bl** (piem., pļaut: leišu pļauti „griēzt“; spļaut: lei. spļauti; bļauts: lei. bļaurūs).

Savienojumi **tj, dj** pārvēršas par **š, ž** (piem., zutis: zuša no *zutjā; briedis: brieža no *briedjā; aužu no *audjo). Tikai **stj, zdj** pārvēršas par **šk, žģ**, sal. 15. §.

Savienojumi **sj, zj** pārvēršas par **š, ž** (piem., vēzis: vēža no *vēzjā; laužu no *lauzjo; kāsis: kāša; būšu = leišu búsiu).

Savienojumi **lj, rj, nj** pārvēršas par **l, r, ņ** (piem., kūlis: kūļa; veļu no *veljo; dzeļu no *gerjo; vilnis: vilņa no *vilnjā).

Savienojumi **kj, gj** pārvēršas par **c, dz** (piem., caurs: leišu kiáuras; liecu: lei. lenkiū; jūdzu: lei. jūngiu). Bet deklinācijā pēc **c, dz**, kas cēlušies no **kj, gj** (sal., piem., „rudzis“: „rudzi“ =

= leišu „rugys“: „rugiai“), pēc citu vārdu parauga (piem., gulbis: gulbja) vēlāk no jauna ievests j; **cj, dzj** tad likumīgi pārvērtušies par **č, dž**; tā, piem., lācis (= lei. lokys): lāča no *lācja senāka „lāca“ (= lei. lókio) vietā; drudzis (= lei. drugys): drudža no *drudzja senāka „drudza“ (= lei. drūgio) vietā; odze: odžu no *odzju senāka „odzu“ (= lei. angiū) vietā.

Mikstinātiem **k, ģ** pievienots j pazūd: zaķis: zaķa (no *zaķja), pareģis: pareģa (no *pareģja).

Zūd baltu valodās j arī starp līdzskani un **i, e, ie**; piem., **ceļš: ceļiņš; slapjš: slapināt, slapēt; barot: barība; vērpju: vērpēt; ceļos: ceļies.**

17. §. Līdzskaņu **k, ģ, l** priekšā līdzskaņi **s, z, l, n** pārvēršas par **š, ž, l, ņ**; piem., šķelt: lei. skēlti; ģen. rikšķu no *rikstjo (sal. 15. §); pelķe (sal. „pel-ce“), zenķis (sal. „zēns“), režģis: lei. rēzģis; spulģis (sal. „spulgot“); sakašņa, ģen. no „sakasnis“; zvaigžņu, ģen. no „zvaigznes“; vilņa, ģen. no „vilnis“; šķēršļa, ģen. no „šķērslis“.

18. §. Pēc **j, l, ņ, r** līdzskanis **s** pārvēršas par **š**; piem., karš, viņš, ceļš, rupjš, vējš (vīriešu kārtas viensk. nōminātīva galotne īsteni ir -s). Tikai div- un vairākjilbju vārdos, kas beidzas ar -ājs, -ējs, -ijs, -ojs, rakstu valoda patur s aiz **j**, tāpēc ka Jelgavas izloksnē, kas ir rakstu valodai pamatā, **j** te izrunā pārvērties par **i**, aiz kuŗa -s paliek nepārvērsts (piem., arājs, mācītājs, kalējs, pēdējs, sālijs, ledojs).

19. §. a) Balsīgo troksneņu **z, ž, b, d, g, ģ** priekšā nebalsīgie **s, š, p, t, k, ķ** izrunā pārvēršas par balsīgiem **z, ž, b, d, g, ģ**. Rakstos tomēr patur nebalsīgos vieglākas saprašanas dēļ.

Piemēri: apžūt (lasi: abžūt), nākdams (l.: nāgdams), nesdams (l.: nezdams), pusdiens (l.: puzdiens).

b) Nebalsīgo līdzskaņu **s, š, p, t, k, ķ** priekšā balsīgos **z, ž, b, d, g, ģ** arvienu pārvērš izrunā par nebalsīgiem, bet rakstos vieglākas saprašanas dēļ atstāj negrozītus.

Piemēri: smags (lasi: smaks), augt (l.: auk), lūzt (l.: lūst), lauzts (l.: lausts), gads (l.: gac), bezkauna (l.: beskauna), izķert (l.: isķert). Pilnīgi zūd **z** tagadnē „lūstu“ no *lūzstu (sal. „mirkstu“, „pampstu“ u. c.); bet „vēlamā izteiksme“ jāraksta ar **z**: lūztu.

20. §. Līdzskaņi **t, d** pārvēršas **d** priekšā par **z**, līdzskaņu **t, s, š** priekšā par **s** (sal. 19. §), pie kam **ss, sš** vietā runā un raksta **s, š**.

Piemēri: vezdams no *veddam(a)s, sizdams no *sitdam(a)s (kā riebdoms no saknes rieb-), infinītīvs vest no *vedt(i), sist no *sitt(i), vešana no *vedsjanā, sišana no *sitsjanā^{2*}

glābšana no *glābsjanā), tagadne kaistu no *kaltstō, klistu no *klidstō (kā mirkstu no *mirkstō), pūslis no *pūtslis, sirsniņa no *sirdsniņa.

21. §. Daudz izloksnēs pārvēršas par **ll** rakstu valodā paglabātais **ln** vārdos: pilns, melns, velns, vilna u. c. Tikai „melni“ un „villaini“ sastop (ar **ll**) arī rakstu valodā.

22. §. Daudz izloksnēs izkritis rakstu valodā paglabātais **v** pēc **r** vārdos: cirvis, burvis, purvs. Arī rakstu valodā bez **v** var būt „duris“ = lei. **dūrys**.

23. §. Līdzskanis **d** izzūd **m**, **n** un (?) **v** priekšā: **ēmu** (= ēdu), **ēma** (= ēsma) no saknes **ēd**; **lienu**, **brienu** no *liednu, *briednu; **šķieva** (= plaisa) varbūt no *šķiedvā.

24. §. Tautas mutē ļoti bieži atkrīt **r** vārdos: ir, ar, par, kur, šur. Rakstu valodā jālietā pilnās formas (piem., „ir“, nevis „i“ jeb „ij“). Tāpat diezgan bieži arī citi rakstu valodā paglabāti līdzskaņi atkrīt tautas mutē, piem., lau(i), do(d).

25. §. Savienojums **-an-** pārvērties par **o** (piem., roka = = leišu rankā).

Savienojums **-en-** pārvērties par **ie** (piem., liekt = leišu lenkti); **ie** cēlies arī no **ei**, piem., „dievs“ = prūšu „deivs“. Savienojums **-in-** pārvērties par **ī** (piem., likt = leišu liŋkti). Savienojums **-un-** pārvērties par **ū** (piem., sūkt = leišu suŋkti).

26. §. **Asimilācija**. **Asimilēties** (pielīdzināties) var kāda skaņa citai (iepriekšējai vai sekojošai) skaņai pilnīgi vai daļai, gan tieši līdzās esošai, gan ar citu skaņu (vai skaņu kopu) atdalītai skaņai. Pielīdzināšanos iepriekšējai skaņai sauc par „**progresīvu**“ asimilāciju, pielīdzināšanos sekojošai skaņai — par „**regresīvu**“ asimilāciju.

Progresīvās asimilācijas piemēri: mellene (no „melnene“), villaine (no „vilnaine“), upuris (senāk: uperis).

Regresīvās asimilācijas piemēri: sumpurnis (senāk: *sun-purnis), cecumi (no „secumi“ = „sekumi“).

27. §. **Disimilācija**. Nesaliktos vārdos latvieši labprāt necieš divu **r** un tāpēc vienu no tiem vai nu izmet (piem., ķeiris no *kreiris), vai arī liek tai vietā **l** (piem., kreilis no *kreiris).

Diezgan bieži **disimilē** (padara nelīdzīgus) arī divus **l** (retumis arī citus līdzskaņus), piem., skangals (jeb skalgans) no „skalgals“, prauls no *pļauls = lei. **pjāulas**; viena no līdzīgajām skaņām var zust: bezdelīga no *blezdelīga = kuršu blezdelinga, drīgenes no *drīgenes (sal. lei. drīgnēs).

28. §. Par „metatezi“ sauc skaņu pārstatījumu, ko sastopam, piem., vārdos desmit no „desimt“ (kā runā vēl Kuršu kāpās) = lei. **dēsimt**, sudrabs no „sudabrs“ = lei. sudābras, sēnālas no *sēlanas, sal. lei. sēlenos, Ārlava no *Arvala (no kam vāciskais nosaukums „Erwalen“).

II Vārdu mācība.

29. §. Vārdu mācība runā par vārdu atvasināšanu, locīšanu, nozīmi.

30. §. Vārdu šķiras. Pēc nozīmes visus vārdus iedala dažādās šķirās:

a) lietvārdos jeb substantīvos, kas apzīmē dažādus priekšmetus, dzīvus radījumus, notikumus un arī tādas priekšmetu pazīmes, kuras iedomājamies kā savu domu „priekšmetus“, piem., nazis, ūdens, cilvēks, iešana, ticība, lēnums;

b) adjektīvos („īpašības vārdos“), kas apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi, piem., labs, zaļš, garš;

c) skaitļos jeb numerāļos, kas apzīmē priekšmetu skaitu vai kārtu, piem., divi, trīs, otrs, trešais;

d) pronōmenos jeb vietniekvārdos, kas dabūjuši savu nosaukumu tāpēc, ka dažus no tiem lietā kāda substantīva vai adjektīva vietā, piem., šis, viņš, tas, kāds;

e) verbos („darbības vārdos“), kas apzīmē kādu darbību vai stāvokli, neiedomātu priekšmeta veidā, piem., lasīt, staigāt, gulēt;

f) adverbos („apstākļu vārdos“), kas tuvāki (zīmējoties uz vietu, laiku, kārtu, veidu) noteic kādu citu (ar adjektīvu, adverbu vai verbu izteiktu) jēdzienu, piem., labi, drīz, visur, vakar;

g) prepozīcijās, kas, pievienodamās locījumiem, tuvāki noteic to nozīmi, piem., no, ar, aiz, ap;

h) saikļos, kas savieno, ievada vai izceļ teikuma locekļus un veselus teikumus, piem., un, bet, jeb, lai, pat;

i) interjekcijās („sajutumu skaņu vārdos“), kas izteic sajutumus, piem., vai, au, ai, un dabā dzirdamas skaņas, piem., brikš, spurkš.

A. Vārdu atvasināšana.

31. §. Vārdus atvasinot, jāizšķir sakne, celms, priedēklis, galotne. Salīdzinādami, piem., vārdus „derēt“, „derīgs“ un „derīgums“, atrodam tos visos skaņu kopu der-

ko sauc par vārda sakni. No šās saknes ar piedēkli ē rada verba celmu „derē-“ (sal. derē-t, derē-ju, derē-dams, derē-šu), ar piedēkli -īga — adjektīva celmu „derīga-“ (sal. derīga-m, derīga-jam), ko loka, tam piekarot galotnes, piem., derīgs (starp g un s ir izkritis a, sal. 6. § a), derīga-m u. t. t. „Celms“ tā tad ir saknes apvienojums ar piedēkli vai piedēkliem. No verba celma **derē-** savukārt tālāk rada, piem., ar piedēkli -jā- pagātnes celmu derējā- (piem., derējā-m, derējā-t). Tā tad daži vārdi no saknes radīti ar vairāk piedēkliem, piem., derīgums, der-ē-jā-m. — Jaunus vārdus rada, nevien saknei pievienojot piedēklus, bet arī saliekot gatavus vārdus, piem., ne-labs, aiz-skriet.

Te apskatīsim atsevišķi tikai piedēklus, ar kuriem atvasina substantīvus un adjektīvus.

1) Svarīgākie piedēkli.

32. §. Piedēkli ar j. 1) Ar **-(j)e** (j vēl paglābies daudzsk. ģenitīvā, piem., „drēbju“ no „drēbe“) darina no vīriešu kārtas substantīviem (sevišķi no tiem, kas beidzas ar **-is** un **-nieks**) sieviešu kārtas formas (piem., sliņķis: sliņķe, bezgodis: bezgode, sērdienis: sērdiene, strādnieks: strādniece, nabags: nabadze, dievs: dieve), daudz salikteņu (piem., krāsns: aizkrāsne, kakls: apkakle, gulta: pagulte) un dažus substantīvus no adjektīviem (piem., smalks: smalce, liksms: liksme, skābs: skābe, raibs: raibe).

2) Ar **-is** (ģenitīvā: **-ja**) beidzas:

a) no verbiem atvasināti darītāju vārdi, sevišķi salikteņi (piem., brēkt: brēķis, kalt: zeltkalis, darīt: labdaris, turēt: zemturis);

b) no adjektīviem atvasināti substantīvi, kas apzīmē to, kam pastāvīgi piemīt ar attiecīgo adjektīvu apzīmētā īpašība (piem., bērs: bēris, pelēks: pelēcis, vecs: vecis);

c) daudz salikteņu (piem., roka: ierocis, galva: pagalvis, nāsis: ienāši, gals: tievgalis, kāja: divkājis); nereti stāv blakus formas ar galotni **-is** un **-e** (piem., paegle: paeglis).

3) Ar **-ja** (j sakūst ar iepriekšējo līdzskani, sal. 16. §) beidzas no verbiem atvasināti darītāju vārdi (piem., gaust: gauža, laizīt: laiža, snaust: snauža, kaunēties: nekauna, prast: nepraša), kas apzīmē personas, kuŗas par daudz piekopo kādu darbību vai arī — salikteņos ar „ne“ — pavisam to neprot.

4) Ar **-ija** atvasina no tautu vārdiem zemju vārdus (piem., Latvija, Krievija).

5) Ar **-ējs** atvasina:

a) darītāju vārdus no vienzilbes verbiem, pie kam saknes forma ir tāda kā pagātnē: piem., gājējs (siev. kārtā: gājēja), devējs, pircējs, plāvējs. Ar **-ājs** beidzas: arājs (kā nodarbošanās ir art), dzērājs (kas bieži piedzeras). No vairākzilbju verbiem darina darītāju vārdus ar **-tājs**, ko piekar infinītīva celmam, piem., lasītājs, dziedātājs.

No šiem vārdiem atvasina arī atgriezeniskas formas, piem., viņi ir lieli smējējies, vērīgi klausītājie;

b) no vietas un laika adverbjiem un retumis arī substantīviem adjektīvus, kas pa laikam apzīmē vietu un laiku; piem., augšējs, vidējs un viduvējs (beidzamo formu lietā vairāk neistā nozīmē), iepriekšējs, ārējs, tuvējs, vispārējs, pretējs, tagadējs, daudzkārtējs (piem., daudzkārtēji kari), vienmērējs (kas vienmēr notiek), pirmatnējs (kas pirmatnē bijis), pēdējs, galējs (piem., galējā tumsība). Adjektīvi ar laika nozīmi nozīmē vienmēr tikai zināmu laiku; piem., vakarējās (no „vakar“) dziesmas = vakar (no runātāja stāvokļa) dziedātās dziesmas (vakara dziesmas = vakaros dziedamas dziesmas); pērngadējā jeb pērngada raža (bet: gada, ne „gadējā“ raža); ikdienas jeb ikdienišķi (ne „ikdienēji“) darbi.

Nepareizas ir, piem., formas: galējs (= galīgs) spriedums, bezgalēja (= bezgalīga) žēlastība, pilngadējs (= pilngadīgs), piecklasējs (= piecklasīgs), sal. 39. §.

c) skaitļu vārdus, ko lietā blakus daudzskaitlīniekiem; piem., vienējas duris, divējas bikses, trejēji (jeb treji) vārti, četrēji, piecēji, sešēji;

d) no piederības vietniekvārdiem formas: manējie (= mani piederīgie), tavējie, savējie, mūsējie.

6) Ar **-ājs** atvasina:

a) substantīvus, kas apzīmē vietu, kur kas (sevišķi stādi) vairumā atrodas vai arī senāk atradies; piem., eglājs, apsājs, niedrājs, rugājs*, kviesājs*, miezājs*, linājs*, mēslājs, kalnājs, smiltājs;

b) stādu vārdus, piem., brūklenājs (stāds): brūklene (oga), krūklenājs, kazenājs;

c) darītāju vārdus, skat. augšā 5-a.

33. §. Piedēkļi ar n. 1) Ar **-gans** atvasina no (sevišķi krāsu) adjektīviem formas, kas rāda, ka minētā īpašība neparādās pilnīgi; piem., zilgans, balgans, zaļgans.

* Šo vārdu vienskaitlis apzīmē tīrumu, kur minētā labība augusi vai arī (retāki) vēl aug; daudzskaitlis — novāktās labības stiebru atlikumus, sal. arī formas „vasarājs“, „ziemājs“.

2) Ar **-ēns** atvasina:

a) jaunu dzīvu radījumu nosaukumus, piem., sivēns, vērsēns, pilēns, telēns, kaz(u)lēns, zoslēns, vardulēns, puisēns, dēlēns (bet ar īsu e: kucens!);

b) radniecības nosaukumus, piem., brālēns = brāļa dēls vai (tagad tā biežāk) tēva (vai mātes) brāļa (vai māsas) dēls; māsēns (māsas dēls; tagad arī mātes māsas dēls), svainēns (svaiņa dēls), Klāvēns (Klāva dēls).

3) Ar **-ene** atvasina:

a) stādu, sēņu, ogu nosaukumus, piem., skābenes, sūrenes, pienenes, gailenes, zemenes;

b) sieviešu kārtas personu nosaukumus, piem., bārene, vecene. Ļoti bieži ar šo piedēkli atvasina arī no vīriešu kārtas personu vārdiem nosaukumus šo personu sievām, piem., Vagalene (saimnieka Vagaļa sieva vai arī Vagaļu mājas saimniece), kalējene, drēbniece (drēbnieka sieva; turpretim drēbniece = šuvēja). Rakstu valodai beidzamo formu vietā labāki ieteicamas vecākās formas ar **-iene**, piem., Vagiene, kalējiene.

4) Ar **-iens** atvasina no verbu pagātnes celmiem substantīvus, kas sākumā apzīmē laika ziņā ierobežotu darbību, piem., grūdiens, pēriens, dūriens, klieziens, vēmiens, lēciens; „govi deva vienreizējam slaucianam“ (ne pastāvīgai slaukšanai); „snaudiens klāt“; „tur būs pusstundas gājiens“; „braucot bez kažoka, bija gan saliens“; „lietus gāziens“. Šādas formas mēdz atvasināt pa laikam tikai no vien-
zilbes vārdiem; tāpēc „jautājiena“ vietā labāk teikt „jautājums“. Ne no visiem vienzilbes vārdiem atvasina formas ar šo piedēkli. — Daži ar šo piedēkli atvasināti vārdi vairs netiek sajusti kā darbības nosaukumi, bet apzīmē kādu priekšmetu vai citu kādu jēgumu; piem., piliens, ēdiens, dzēriens, (labības) metiens, nesieni (=nēši, nestavas), cēliens (zināma dienas daļa), bēru gājiens.

5) Ar **-iena** (jeb arī **-iens**) atvasina:

a) no lietu (sevišķi stādu) vārdiem formas, kas apzīmē vietu, kur minētās lietas (stādi) vairumā atrodamas; piem., egliena (jeb egliens); apsiena, smildziena, nātriena, skaidiena, māliena. Blakus stāv formas: eglieņa, skaidieņa u. c. Līdzīga nozīme ir vārdiem ar **-ājs**, skat. 32. §, 6-a.

b) apvidu nosaukumus, piem., tāliena, maliena, vidiena; blakus stāv formas ar **-iene**.

6) Ar **-iene** atvasina:

a) apvidu nosaukumus, piem., tāliene, āriene, turiene, šejiene;

b) no vīriešu kārtas vārdiem nosaukumus šo personu sievām, piem., kalējiene, ķeizariene, skat. augšā 3-b.

7) Ar **-ains** atvasina no lietvārdiem **adjektīvus**, kas norāda, ka tas, ko apzīmē pamatvārds, kādam priekšmetam piemīt **vairumā**; piem., grūžaina istaba, miglains rīts, spalvainas kājas, zāļainas ganības, spalvainā dzija. Ja pamatvārdam vismaz daudzsk. ģenitīvā ir mīkstinājums celma beigās, tad rakstu valodā šis mīkstinājums ieteicams arī **-ains** priekšā, piem., **smilšains, asiņains, zāļains**. No izloksnēs sastopamām formām ar **-aiņš** rakstu valodā jāvairās.

No šādiem adjektīviem atvasina lietvārdus (ar **-is**, siev. kārtā **-e**); piem., biksainis, spalvainis, skarainis, vilnaine. Sieviešu kārtas formas apzīmē arī vietu, kur kas vairumā atrodas; piem., eglaine, priedaine, smiltaine, mēslaine. Līdzīgi lietā formas ar **-iena** (skat. augšā 5-a) un **-ājs** (skat. 32. §, 6-a).

8) Ar **-iņš**, siev. kārtā **-iņa**, atvasina no substantīvu **a-, ā-, i-** un **u-** celmiem un no adjektīviem **pamaziņāmos** vārdus; piem., koks: kociņš, roka: rociņa, rags: radziņš (sal. 14. §), mežs: mežiņš, mazs: maziņš, klēts: klētiņa, krogus: krodziņš. Mīkstinātie līdzskani pie tam **i** priekšā zaudē savu mīkstinājumu; piem., ceļš: celiņš, kumelš: kumeliņš, māmuļa: māmuliņa. Dažiem (sevišķi **u-** un **i-**) celmiem pamazināmās formas beidzas ar **-tiņš** resp. **-tiņa**; piem., medutiņš, alutiņš, lietutiņš, dzirnutiņas, ragutiņas, avitiņa, ziv(i)tiņa, ļautiņi, zostīņa, birztiņa, dzelztiņa, actiņa, austiņa, balstiņa, uguntiņa, akmentiņš, mēnestiņš. Dažiem **i-**celmiem pamazināmā forma beidzas ar **-sniņa**: piem., sirsnīņa, go(v)sniņa. — Turpretim **ja-** un **ē-**celmiem rakstu valodā pamazināmā forma beidzas ne ar **-iņš (-iņa)**, bet ar **-ītis (-īte)**; piem., brālis: brālītis, upe: upīte. Tikai ar **-tiņš** retumis nobeidzas arī šie celmi; piem., brīdis: brītiņš (saīsinājums no izzudušās formas *brīditiņš, kā ļautiņi no *ļauditiņi), ritenis: ritentiņš (arī: ritenītis).

9) Ar **-onis** (siev. kārtā **-one**) atvasina:

a) **personu (darītāju)** nosaukumus no verbiem (retumis arī no adjektīviem un substantīviem); piem., vadīt: vadonis (siev. k. vadone), varēt: varonis, mirt: mironis, greizs: greizonis, mežs: mežonis, maldīties: maldonis, sirgt: sirgonis;

b) no verbiem dažādu **sērgu** un **kaišu** nosaukumus; piem., augt: augonis, dilt: dilonis, reibt: reibonis, ģibt: ģibonis.

10) Ar substantīviem, kas beidzas ar **-oņa**, tiek apzīmēta a) kāda īsu aktu vai norišu kopa („komplekss“) vai arī pailgs, intensīvs akts vai norise, piem., (pērkona) dārdoņa (= dārdienu komplekss), (ratu) rīboņa, (riteņa) čīkstoņa, (saules staru) nīrboņa, (saules) sutoņa, (pavasara) šķīdoņa, (ļaužu) ņudzoņa.

Sal., piem., teikumus „bija dzirdami paresti pērkona dārdieni“ un „pērkona dārdoņa beidzot mitējās“.

b) persona, dzīvnieks vai priekšmets ar kādu nevēlamu, nepatīkamu īpašību vai tieksmi, piem., rieboņa „riebīgs cilvēks“, tiepoņa „tiepīgs cilvēks“, čikstoņa „čikstošs priekšmets“, slapoņa „vieņmēr slapja vieta“.

34. §. Ar **-atne** atvasina no adjektīviem laiku un vietas nosaukumus: mazatne (arī: mazotne), jaunatne, senatne, pirmatne, svešatne. Turpretim „tagadne“ darināta ar piedēkli **-nē** un „pagātne“ ar piedēkli **-tnē**, ar **-ā** arī „zinātne“.

35. §. Ar **-šana** atvasina no verbu infinitīva celma darīšanas vārdus; piem., iet: iešana, dot: došana, vest: vešana (sal. 20. §). Lietājamās arī atgriezeniskās formas, piem., smietis: smiešanās. Šās formas lietājamās, kad jāapzīmē laika ziņā neierobežota, ilgstoša, nebeigta darbība; piem., „silts nāk ar sildīšanu, labs ar gaidīšanu“, „jo biezāks, jo labāka pļaušana“, „ar aršanu labāk maizi pelnīs nekā ar lāča vadāšanu“, „no rītiem, vakariem meitām laba dziedāšana“.

Formas ar **-šana** nozīmes ziņā ir it kā substantīvīti, lokāmi (tagadnes) infinitīvi.

36. §. Piedēkli ar m. 1) Ar **-ms** atvasina tagadnes pasīvos divdabjus; piem., mēs sitam: sitams, mēs darām: darāms.

2) Ar **-dams** atvasina tagadnes aktīvos divdabjus; piem., sist: sīzdams, vest: vezdams, nest: nesdams, gāzt: gāzdams, darīt: darīdams.

3) Ar **-ums** atvasina:

a) no verbu pagātnes celma lietvārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību; piem., devu: devums, lēju: lējums, braucu: braukums, jūdzu: jūgums; „paldievs saku māmiņai par agro cēlumiņu“; „es tev došu savu māsu par kumēļa aizjūgumu“; „klausī manu lūgumiņu par kājiņu āvumiņu“ (= par to, ka es tev kājas esmu āvusi). Dažreiz šās formas apzīmē pabeigtas darbības sekas jeb panākumus (arī priekšmeta veidā!), stāvokli, kas iestājas kā darbības sekas; piem., pampums, izsitums, ievainojums, lūzums, dzērumā, reibumā, apmulsumā, krējums, lūdums, plēsums, virums, sālijums, arumi, trūkums, spriedums, tikums, spīdums (no „spīst“), likums, augums; „es māmiņai pakaļ gāju pa skujiņas birumiņu“; „bitīt, tavu šuvumiņu baznīcā dedzināja“; „visa gada pelnījumu (jeb krājumu) pelēka aitiņa apēd.“ — No šām formām var arī dažus atgriezeniskos locījumus, piem., viensk. akuzatīvu un instrumentāli darināt; piem., „strādājam ar šā rīta cēlumos“. Viensk. nōmin. (piem., „lūgumies“) rakstu valodai nav ieteicams.

b) no adjektīviem substantīvus; piem., augstums (= lei. **augštūmas**), vecums, sarkanums, pārākums, vēligums (skat. 40. §, 2.). Šās formas pa laikam apzīmē īpašību, bet dažkārt arī kādu priekšmetu; piem., tīrums, cietums, klajums. Substantīvus ar **-ums** var darināt no visiem (formas ar **-ība** tikai no dažiem) adjektīviem, jo forma ar **-ums** sākumā ir īsti tikai adjektīva saturs substantīvējums, it kā aizstādama adjektīva nekatru kārtu, piem., „preces labums“ = „ka prece ir laba“.

37. §. Piedēkļi ar l. 1) Ar **-elis** (siev. kārtā **-ele**) atvasina no substantīviem pamažināmos vārdus ar nievājuma nozīmi; piem., vīrelis, vietele, muižele. Dažās formās pie tam **s, z, c, dz** vietā iestājas **š, ž, č, ķ, ģ**; piem., puīšelis, vēršelis, maišelis (= lei. **maišēlis**), šunelis, āželis, kroģelis, mučele, kuņģelis, roķele u. c.

2) Ar **-aļa** jeb **-ala** atvasina sevišķi sieviešu un govju nosaukumus; piem., gudraļa, snaudaļa, sīkaļa; govju vārdi: pirmaļa (-la), otaļa (-la), raibaļa (-la), ziedaļa (-la).

3) Ar **-ulis** (siev. kārtā **-ule**) atvasina no verbiem darītāju vārdus un no substantīviem un adjektīviem nosaukumus dzīvniekiem. Šām formām pa lielākai daļai piemājo nievājuma nozīme. Piemēri: bēgulis, gaudulis, liekulis (no „liekos“), nīkulis, rāpulis, raudulis, snaudulis, tekulis, skopulis, sīkstulis, trakulis, dusmulis. Daži no pirmatnējiem darītāju vārdiem pārvērtušies par rīku nosaukumiem: kretulis, slaukulis, šūpulis, urbulis.

4) Savienojumu **kl** sastopam vārdos, kas beidzas ar **-kls, -kla, -klis, -kle, -ekls, -ekla, -eklis, -ekle, -ēklis, -ēkle, -īkla, -īklis, -oklis**; šādi no verbiem, substantīviem un adjektīviem atvasināti vārdi apzīmē:

a) rīkus, piem., arkls (= lei. **árklas**), irkls, aukla, saiklis, pineklis, bruceklis, grābeklis, kasīklis, mīstīklas, krejoklis;

b) darba priekšmetu vai panākumu, piem., audekls (lei. **áudeklas**), šuveklis, adīklis, splaudeklis, (kurmjā) bedakli;

c) vietu, kur var ko darīt; piem., ganīkla (lei. **ganyklà**), sēdeklis, miteklis, dzīvoklis;

d) darītāju vai arī to, ar ko kaut ko dara; piem., vedekla (= kas atvesta), māceklis, baņoklis, luteklis, zavēkle (burve), moceklis.

Kas attiecas uz **-eklis, -ekle**, tad vārdos, kas atvasināti no tādiem verbiem ar **-ēt**, kuriem tagadnes trešā persona beidzas ar **-ē, e** priekš **k** ir rakstu valodā **gaŗš**, piem., kavēt,

kavē: kavēklis; īss — turpretim vārdos, kas atvasināti no vienzilbes vārdiem (piem., šuveklis). Citi vārdi (piem., jau-neklis, loceklis) ieteicami ar īso e.

38. §. **Piedēkļi ar k.** 1) Ar **-īkis** atvasina a) no vārdiem darītāju vārdus; piem., jumīkis, lāpīkis, zvaniķis, glūniķis;

b) no adjektīviem substantīvus, piem., klibiķis, strupiķis, melniķis.

2) Ar **-āks** no adjektīviem atvasina komparatīvu jeb „pārāko pakāpi“, piem., labāks, slapjāks; sal. lei. **labókas** „palabs, diezgan labs“.

3) Ar **-(i)nieks**, siev. vārtā **-(i)niece**, atvasina a) no vārdiem substantīvus, kas apzīmē to, kas pastāvīgi kaut ko dara; piem., strādnieks (-niece), valdnieks, krāpnieks;

b) no adjektīviem substantīvus, kas apzīmē to, kam piemīt adjektīva apzīmētā īpašība; piem., gudrinieks, slimnieks, tukšinieks; arī no skaitļu vārdiem un adverbjiem: desmitnieks, pret(i)nieks;

c) no substantīviem personu vārdus, kas apzīmē kādu amatu, kārtu, stāvokli u. c.; piem., kurpnieks (lei. **kūrpīnīkas**), dārznieks, bruņnieks, saimnieks, dumpinieks, kāj(i)nieks, galvinieks, virsnieks, padomnieks. — Šādas formas atvasina arī no vietu nosaukumiem; piem., pilsētnieks, jūrmalnieks, jelgavnieks, ridzinieks (arī tas, kas brauc uz Rīgu vai no Rīgas). Pagastu un pilsētu vārdiem Kursā un Zemgales rietumos un vidienā mēdz pievienot **-nieks** (piem., dobelnieks, nīcenieks, baušķenieks), Vidzemē turpretim — **-ietis** (skat. 42. §, 6); ja vārds beidzas ar **-ži**, tad arī Vidzemes rietumos piekar **-nieks** (piem., limbažnieks, ādažnieks). Svešu pilsētu vārdiem tikai retumis piekar **-nieks** (piem., romnieks, maskavnieks); biežāki — **-ietis** (skat. 42. §, 6). — Leišiem mūsu **-(i)nieks** vietā ir **-inīkas**, piem., **daržīnīkas**.

4) Ar **-nīca** no substantīviem un retumis arī adjektīviem atvasina dažādus priekšmetu nosaukumus; piem., vārdnīca, burtnīca, siernīca, lemesnīca, slīmnīca.

5) Ar **-isks** (lei. **-īškas**) atvasina no adjektīviem un (pāri arī no) substantīviem adjektīvus; beidzamajā gadījumā tie apzīmē piemērību, piem., tautisks, dzejisks, zinātnisks (no „zinātne“; ne „zinīškas“), lopisks, verdzisks, dabīškas (kas ir dabai piemērots); lielisks, mazīškas, plakanīškas, garenīškas. Svešvārdi ar šo piedēkli darināti pēc vācu oriģināliem, kas beidzas ar **-isch**, piem., arhaioloģisks (vācu archäologisch), etnografisks, politīškas, enerģīškas. No dažiem šādiem adjektīviem tagad mēdz lietāt pa laikam tikai no tiem atvasinātos

adverbis; piem., latviski (lei. lātviškai), vāciski, atmuguriski, krustiski, stakliski, jāteniski, šļūteniski.

No tagad izmirušiem adjektīviem „vīrīšs”, „sievišķs” atvasināti ar **-is** substantīvi „vīrišķs”, „sievišķs”. No šiem substantīviem vai arī no „vīrīšs”, „sievišķs” tad atvasinātas formas „vīrišķīgs”, „sievišķīgs” (sal. arī „tēvišķīgs”, „dievišķīgs”, „bērnišķīgs”, „brīnišķīgs”, „debešķīgs”). No formām „vīrīšs” un (vīrišķis) „vīrišķīgs” laikam radusies dažkārt sastopamā mistra*) forma „vīrišķs” jeb „vīrišķs” (arī „tēvišķs” jeb t-šķs, dienišķs jeb d-šķs, sevišķs u. c.). Rakstu valodai labāki ieteicamas formas ar **-išķīgs** vai substantīva locījumi; katrā ziņā jāvairās no formām ar **-išķs**.

39. §. Ar **-īgs** (lei. **-ingas**) atvasina adjektīvus 1) no substantīviem, piem., laimīgs, prātīgs, acīgs, plecīgs, nadžīgs, pienīga govs, galīgs (ne galējs) spriedums, vaļīgs (kam vaļa), mākslīgs, ārīgs (=ārgalīgs). Arī **-ains** (sal. 33. §, 7) rāda, ka pamatvārda nojēgums piemīt priekšmetam kā īpašība, bet **-ains** pa laikam zīmējas uz vairumu; sal., piem., „acains kartupelis” (=k. ar daudz acīm) un „acīgs cilvēks” (kam krietas acis, kas acis laikā atdara). Šie adjektīvi (ar **-īgs**) bieži sakopojušies valodas apziņā ar substantīviem, kas beidzas ar **-ība** (sal. 40. §), piem., mūžīgs (kam mūžība piemīt), pirmatnīgs (kam pirmatnība piemīt), cilvēcīgs, tikumīgs, likumīgs, radniecīgs. — No dzīvu radījumu nosaukumiem darināti adjektīvi ar **-īgs** apzīmē piemērību vai līdzīgumu; piem., draudzīgs, blēdīgs, pūcīgs. — Diezgan bieži šo **-īgs** sastopam salikteņos; piem., augstsirdīgs, stūrgalvīgs, nelietīgs, bezdievīgs, daudzkārtīgi augļi, vienmērīgs (= vienlīdzīgs), vispārīgi nojēgumi, pilngadīgs. Šādi adjektīvi sevišķi atvasināmi no tiem salikteņiem, kam abstrakta nozīme un no kuriem darināmi substantīvi ar **-ība** (piem., stūrgalvīgs: stūrgalvība, bet nedz „sirmgalvīgs”, nedz „sirmgalvība”). No konkrētiem salikteņiem rada adjektīvus ar **-ains** (sal. 33. §, 7); piem., sešgalvainš (jeb sešgalvu) velns, trijstūrainš lakats.

2) No adjektīviem, pie kam **-īgs** izteic a) īpašības pastāvību; piem., veselīgs, slimīgs, fīrīgs;

*) Ja divas pēc nozīmes līdzīgas formas reizē šaujas runātāja apziņā, tā ka ne viena, ne otra no šām formām nenāk pār runātāja lūpām savā parastajā veidā, bet izceļas jauna forma, kurā vienas formas daļas samaisās ar otras formas daļām, tad tādu jaunradītu formu sauc par mistra formu. Tā, piem., formā „vīrišķs” šķ radies no „vīrišķīgs”, bet beigu **-s** no „vīrīšs”; formā „vīrišķs” turpretim tikai š radies no „vīrišķīgs”, citas sastāvdaļas — no „vīrīšs”.

b) kaut ko abstraktu; piem., bagātīgs (sal. 38. §, 5), dievišķīgs, pilnīgs;

3) No adverbiem; piem., pretīgs (= riebīgs), pēdīgs (no izmirušās formas „pēdis“ = pēc, beidzot); der izšķirt „pēdīgs“ (= visnekrietnākais, piem., pēdīgs sliņķis) un „pēdējs“ (zīmējoties uz laiku vai vietu, piem., pēdējais gads). Tikai adverba forma ir vienmēr „pēdīgi“.

4) No vārdiem; tādi adjektīvi izteic tieksmi uz verba izsacīto darbību, pie kam no vien zilbes vārdiem šos adjektīvus pa laikam darina ar tādu saknes formu, kāda ir pagātnes celmā; piem., devīgs, izšķērdīgs, plēsīgs, sapratīgs (no „sapratu“, ne „saprātīgs“; turpretim „prātīgs“ no „prāts“), strādīgs, derīgs, paklausīgs, ēdelīgs (no „ēdelēt“). No vārdiem atvasināti adjektīvi ar **-īgs** sastopami arī saliktnos ar substantīvu pirmajā daļā, piem., dievbijīgs.

40. §. Ar **-ība** atvasina substantīvus:

1) no vārdiem; piem., cerība, mācība, derības, laulības, apkūlības.

2) no adjektīviem un divdabjiem, pie kam šie substantīvi pa lielākai daļai apzīmē dzīvīem radījumiem piemītošu pastāvīgu un aktīvu īpašību; piem., tīrība, bardzība, kūtrība, jaunība (bet vecums!), veselība, brīvība, dalāmība (no citiem adjektīviem atvasina substantīvus ar **-ums**, skat. 36. §, 3-b; piem., baltums, ne „baltība“, sausums, ne „sausība“; arī adjektīviem ar **-īgs** piekar tikai **-ums**, piem., kaitīgs: kaitīgums, ne „kaitīdzība“); sal. lei. jaunībē u. c.

3) no substantīviem; piem., mūžība, verdzība, likumība, tirdzniecība, rakstniecība, zemkopība, stūrgalvība. Sal. lei. **vergyba** u. c.

Blakus substantīviem ar **-ība** bieži stāv adjektīvi ar **-īgs**, skat. 39. §, 1.

41. §. Ar **-āds** atvasina adjektīvus no skaitļiem un vietniekvārdiem; piem., vienāds (lei. **vienódas**), divējāds, trejāds, otrāds, abējāds, citāds.

42. §. **Piedēkļi ar t.** 1) Ar **-ts** atvasina a) no vārdiem pagātnes pasīvo divdabi, piem., sist: sistis, darīt: darīts lei. **dar'tis**;

b) kārtas skaitļus: ceturts, piekts, sestis, septīts (lei. **septiñtas**) u. t. t.

2) Ar **-ots** no substantīviem atvasina adjektīvus ar to pašu nozīmi, ko piešķir **-ains** (skat. 33. §, 7); piem., dūmota istaba, zarota ābele, niķots zirgs, acota maize. Sal. lei. **ra-gúotas** u. c.

3) Ar **-tājs** no verbiem atvasina darītāju vārdus, skat. 32. §, 5-a.

4) Ar **-tava** (retāki **-tavs**) jeb **-tuve** (retāki **-tuvis**, **-tuva**) atvasina no verbiem substantīvus, kas apzīmē kādam darbam ierikoto vietu vai arī rīku; piem., maltuve (lei. maltūvē), spiestuve, slauktuve, pārdotava, tirgotava, šķiltavas, tītavas.

5) Ar **-ītis**, siev. kārtā **-īte**, atvasina pamazināmos vārdus, rakstu valodā tikai no substantīviem ar **-is** un **-e** (sal. 33. §, 8); piem., puisis: puisītis, upe: upīte. Arī suns: sunītis. Sal. lei. **brolytis, mergyte** „meitenīte“.

6) Ar **-ietis**, siev. kārtā **-iete**, atvasina kādas vietas apdzīvotāju un tautu nosaukumus (sal. **-nieks** 38. §, 3-c); piem., daugavietis, valmierietis, trikātiētis, smiltenietis, berlīnietis, vīnietis, atēnietis, latvietis. — Ar **-iete** bez tam rada no māju vārdiem ar **-ni** to saimniecības nosaukumu (piem., Tilcēni: Tilcēniete) un no tautu vārdiem nosaukumus to sieviešu kārtas locekļiem (piem., igauniete, krieviete, žīdiete), sal. **-iene** 33. §, 6-b. Šis pats piedēklis ir arī leišu valodā, piem., **vókiētis, vókiētē**.

Pēc nozīmes sakārtots piedēkļu pārskats.

43. §. a) Substantīvi. 1) Darītāju vārdi beidzas ar **-is**, skat. 32. §, 2-a, **-ja**, skat. 32. §, 3, **-ējs**, **-(t)ājs**, skat. 32. §, 5-a, **-onis**, skat. 33. §, 9-a, **-oņa**, skat. 33. §, 10, **-ulis**, skat. 37. §, 3, **-klis**, skat. 37. §, 4-d, **-ikis**, skat. 38. §, 1-a, **-nieks**, skat. 38. §, 3-a.

2) Personu vārdi beidzas ar **-(i)nieks**, skat. 38. §, 3-c, **-ietis**, skat. 42. §, 6; radniecības vārdi — ar **-ēns**, skat. 33. §, 2-b.

3) Sieviešu kārtas nosaukumi beidzas ar **-e**, skat. 32. §, 1, **-ene**, skat. 33. § 3-b, **-iene**, skat. 33. §, 6-b, **-aļa**, skat. 37. §, 2, **-iete**, skat. 42. §, 6.

4) Stādu vārdi beidzas ar **-ājs**, skat. 32. §, 6-b, **-ene**, skat. 33. §, 3-a.

5) Rīku vārdi beidzas ar **-ulis**, skat. 37. §, 3, ar **-kl(i)s**, **-kla**, **-kle**, skat. 37. §, 4-a, **-tava**, **-tuve**, skat. 42. §, 4.

6) Vietu vārdi beidzas ar **-ija**, skat. 32. §, 4, **-ājs**, skat. 32. §, 6-a, **-iena**, skat. 33. §, 5-b, **-iene**, skat. 33. §, 6-a, **-aine**, skat. 33. §, 7, **-atne**, skat. 34. §, **-kla**, **-klis**, skat. 37. §, 4-c, **-tava**, **-tuve**, skat. 42. §, 4.

7) Pamazināmie vārdi beidzas ar **-ēns**, skat. 33. §, 2-a, **-(t)inš**, **-(t)īņa**, **-sniņa**, skat. 33. §, 8, **-elis**, skat. 37. §, 1, **-ītis**, **-īte**, skat. 42. §, 5.

8) Darbības nosaukumi beidzas ar **-iens**, skat. 33. §, 4, **-šana**, skat. 35. §, **-ums**, skat. 36. §, 3-a, **-ība(s)**, skat. 40. §, 1.

9) Īpašības nosaukumi beidzas ar **-ums**, skat. 36. §, 3b, **-ība**, skat. 40. §, 2.

b) Adjektīvi beidzas ar **-ējs**, skat. 32. §, 5-b, **-gans**, skat. 33. §, 1, **-ains**, skat. 33. §, 7, **-isks**, skat. 38. §, **-igs**, skat. 39. §, **-āds**, skat. 41. §, **-ots**, skat. 42. §, 2.

2) Salikteņi.

a) Salikteņi ar prepozīcijām.

44. §. Substantīvu savienojumi ar „**aiz**“ apzīmē to, kas ir vai seko aiz tā, ko apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., aizkrāsne, aizgavēnis.

Ar „**aiz**“ saliktie verbi apzīmē 1) virzīšanos aiz kāda priekšmeta; piem., aiziet saule aiz kokiem; 2) attālināšanos; piem., aizmukt bez samaksas; 3) virzīšanos uz zināmu mērķi; piem., kuŗi vēji tev aizpūta manas gaūžas asariņas; aiznes manai māmiņai simtu labu vakariņu! 4) kāda šķēršļa radīšanu; piem., duris aizslēgt; ceļā aizstāties; 5) pārstāvību; piem., aizstāvēt; Dievu aizlūgt par kādu; 6) laika vai pilnības ziņā ierobežotu darbību; piem., aizsvelpās sila irbe; tek asaras kā aizurbtam bērzam; 7) pārkumu; piem., ne viens mani aizrunāja, ne viens mani aizdziedāja.

45. §. **Ap.** (lei. **apiē**, **ap-**). Ar „**ap**“ saliktie substantīvi apzīmē to, kas ir apkārt tam, ko apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., aprobece, apkakle, appurvis.

Ar „**ap**“ saliktie verbi apzīmē 1) darbību ap kaut ko; piem., aptecēju ezeru jeb **ap** ezeru; otru aprunāt; 2) darbību, kas darāma daudziem vai attiecas uz daudziem; piem., viss kara-spēks apmirst; vilks tam apkož lopus.

46. §. **At-** (lei. **at-**). Salikumos ar substantīviem un adverbiem „**at-**“ apzīmē 1) atpakaļēju virzienu, piem., atpakaļ, atmuguriski; 2) atkārtojumu; piem., atbalss, atkāzas, atskolā iet.

Ar „**at-**“ saliktie verbi apzīmē 1) attālināšanos vai šķiršanu; piem., atstājies no manis; vārtus atcelt; atradināties: apniku, piem., atēsties, atdzerties; 2) atpakaļēju virzību: jāja tautas, atgriezās; acu gaišumu atdabūt; (atkārtojumu) atskanēt, atspīdēt, atgremot; (atdarīšanu) atspītēt, atriebties; (atgriešanos senākā stāvoklī) at-

dzīvoties, atjaunot, atžirgt; 3) tuvināšanos mērķim vai arī tā sasniegšanu; piem., atnākt, atnest; saule vēsti at-sūtīja.

47. §. **Bez.** „Bez“ apzīmē kā trūkumu; piem., bezmiega nakts; bezgodis; bezgalīgs.

48. §. **Ie-**. Ar „ie-“ saliktie substantīvi apzīmē to, kas atrodas tai priekšmetā, kuŗu apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., ierocis (kas ir „rokā“), ienāši. Citos gadījumos „ie-“ piešķir pamazināmo nozīmi; piem., iedzeltāns, ieskābs, iepretim, iekrēslinā.

Ar „ie-“ saliktie verbi apzīmē 1) darbību, kas virzās uz iekšu; piem., istabā ienākt; iemītas pēdas; labus padomus iečukstēt; 2) iekļūšanu kādā stāvoklī; piem., iegribas dzert; iemīlēties, iekaitināt, ieknābt; 3) ierobežotu darbību; piem., suns ierējās; man iesāpējās; ieskrāmbāt.

49. §. **Iz** (lei. iš). Ar „iz“ saliktie verbi apzīmē 1) virzīšanos no iekšas uz āru; piem., no istabas iznākt; 2) virzīšanos vai virzīšanu uz dažādām pusēm; piem., visi izklīst pa malu malām; kaudzi izārdīt; 3) pabeigtu darbību; piem., jau valodas izrunātas, jau domiņas izdomātas; maizi izcept; ilgi tiesājās, bet neiztiesājās; 4) darbību, kas darāma daudziem vai attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laika sprīdi tā visumā; piem., vecie iedzīvotāji izmira; izjādīju svešas zemes; trīs gadījumus izdziedāju; tu biji tālu izstaigājis, tu biji daudz izredzējis; 5) darbību, kas turpinās līdz apnikai; piem., kungs apsēžas, izsēžas, izdomājas; izdziedājos, iztriecos, bāliņos dzīvodama.

50. §. **No** (lei. nuō, nu-). Ar „no“ saliktie substantīvi un adverbji cēlušies no prepozīcijas „no“ savienojumiem ar locījumu formām; piem., pa novakariem; notālēm, nomalē, nomalu.

Ar „no“ saliktie verbi apzīmē 1) virzīšanos no augšas uz leju; piem., no koka nokāpt; 2) attālināšanos vai atšķiršanu; piem., no malas nostumt; miegu nodzenāt; 3) pabeigtu darbību; piem., viju, vijū, nenoviju vainadziņu; (mērķa sasniegšanu) iet, kamēr noiet jūrmaalā; (nogalināšanu vai nobeigšanos) vai būs žurkas nokodušas, vai būs suņi norējuši; ežam bērni nosaluši; (kaites nodarīšanu vai arī nodeldēšanu) meitene mātei roku nogulēja; nobrīnīts bērns;

notrīta galoda; kam noskrēju kumeliņu; (pārākumu) govs zaķi noskrietu; 4) darbību, kas attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laiku tā visumā; es tur nobiju divi nedēļas; kalns noaudzis ar dažādiem kokiem; es būtu to celiņu adatām nospraudusi; 5) īsu darbību; piem., noskanēja zelta pieši; dūmi vien nokūpēja; nostai-pijās vien un bija beigts.

51. §. Pa (lei. pō, pa-). Ar „pa“ saliktie substantīvi apzīmē a) to, kas apakš tā, ko apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., pagulte, pasaule, pajumte; b) kaut ko tikai līdzīgu tam, ko apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., padēlis, pamāte, paeglis, pamiers, pakalns, pasvētdiena. — Ar „pa“ saliktie adjektīvi un adverbī dabū pamazināmo nozīmi; piem., pasauss, pasarkans, pareti, pavēls.

Ar „pa“ saliktie verbi apzīmē 1) virzīšanos apakš kaut kā; piem., ļaunu dienu pabīdīju zem savām kājām; pagula zem zaļo velēniņu; 2) iespējamo darbību; piem., viņš pavelk 30 vīru ragūs pa pliku zemi; 3) (laika vai pilnības ziņā) ierobežotu darbību; piem., pamiris; durvis pavērt; pastaigāties; kādu laiciņu pabijusi pie vecākiem; 4) pabeigtu darbību; piem., zuda, zuda, — līdz pazuda; darbs padarīts.

52. §. Pār. Ar „pār“ saliktie substantīvi un adverbī cēlušies no „pār“ savienojumiem ar locījumu formām; piem., pārgalvis (kas visu pār galvu laiž), pārnovāda meitas, pārdienām. Ar „pār“ saliktie adjektīvi apzīmē pārmērīgu īpašību: pārgudrs, pārdrošs.

Ar „pār“ saliktie verbi apzīmē 1) šķiršanu (divās) daļās; piem., virve pārkosta; galvu pāršķelt; 2) virzīšanos uz otru pusi pāri; piem., es pārsviedu zirni pār ozolu; kas suni pārkāpis, pārkāps arī asti; 3) pārmērīgu darbību; piem., kas ātri skrej, tas pārskrejas; esmu drusku pārdējis; 4) pārākumu par citu; piem., lakstīgalu pārdziedāju; viņš visus grib pārgudrot; 5) darbības beigas; piem., puķes pārziedēja; krusa pāriet; 6) pāreju citā stāvoklī vai veidā; piem., pārvācināt, pārvērst; 7) atkārtojumu; piem., labību pārmērīt, pārkult, pārmalt; 8) kļūdīšanos; piem., pārskatīties, pārskaitīties; 9) darbību, kas attiecas uz kaut ko tā visumā; piem., ziemu pārmist; prieku pārjēmts; visu pasauli pārredzēt; pārlūkot.

Blakus šim **pār-** (kam pēc nozīmes atbilst lei. **pér-**) ir priedēklis **pār-** (= lei. **par-**), kas nozīmē „mājup“; piem., gaidait mani **pā**rejam; **pār**vedīšu brālim līgaviņu.

53. §. Pie. Ar „pie“ saliktie substantīvi cēlušies no „pie“ savienojumiem ar locījumu formām: piekalne, pielievenis u. c.

Ar „pie“ saliktie verbi apzīmē 1) tuvināšanos vai pievienošanos; piem., pie ābeles **pie**stājos; jau tie rutki **pie**gana sūri, vēl **pie**bēra sinepītes; 2) pildīšanu, pildīšanos; piem., asariņu upe tek, — kas to pilnu **pie**raudāja; visa rija **pie**skrēja velnu pilna. — Leišiem tai vietā ir **priē pri-**; sal. mūsu **prievītes** vārdu!

54. §. Sa- Ar „sa-“ saliktie verbi apzīmē 1) kopošanu, savienošanos; piem., izlietu vairs **sa**sasmelsi; **sa**jāja tautiņas, **sa**rībināja; **sa**lulāt; 2) darbību, kas darāma daudziem, attiecas uz daudziem vai arī **uz** priekšmetu vai laiku tā visumā; piem., lai **sa**rauga maīsus, **sa**jūdz zirgus; visi **sa**dedzina ugunis; visu dienu **sa**staigāju; Jāņa bērni **sa**mirkuši; saknābt; (**pi**lnību vai **pār**mērību) **sa**cep maīži, ko septiņus gadus iztikt; **sa**raustīties; 3) mērķa sasniegšanu; piem., iet, iet, kamēr **sa**iet mājiņu; **sa**līgoju brālim sievu; 4) šķiršanu **uz** vairāk daļām; piem., **sa**skauldīju ledus kalnu deviņos gabalos; tikām **pē**ruši, kamēr **sa****pē**ruši siksnu lupatās; drēbes **sa**valkā; zirgu putās **sa**jāt. — Leišiem tai vietā ir **su-**.

55. §. Uz (lei. **ūž**). Ar „uz“ saliktie substantīvi apzīmē to, kas ir **vi**rsū tam, ko apzīmē nesaliktais substantīvs; piem., **uz**acis, **uz**puņš, **uz**svars.

Ar „uz“ saliktie verbi apzīmē 1) virzīšanos **uz** augšu; piem., kokā **uz**kāpt; ēku **uz**celt; 2) virzīšanos **uz** priekšmeta **vi**rsu; piem., kreklu **uz**vilk; lai stāvēja galotnīte **put**niņiem **uz**mesties; viņam **uz**nāca **va**kars; **uz**glūnēt.

b) Salikteņu forma un sastāvdaļas.

56. §. No locījumiem salikteņu **pirmajā** daļā visbiežāki sastop **ģenitīvu**; piem., acumirklis, ugunsgrēks (patskanis galotnē var arī izkrist; piem., sētsvidus, lāčauza, varžacs). Arī nōminātīvs **pirmajā** daļā nav rets: trīsdesmit, lielskungs jeb lielkungs (ģenit. lielkunga), jaunskungs. Bieži sastop arī formas bez kādas galotnes **pirmajā** daļā; piem., vienalga, upmala, mugurkauls, sirdēsti, sarkanbārdis, zilpelēks.

Salikteņu otra daļa, ja tā ir substantīvs, ļoti bieži dabū galotni **-e** vai **-is** (skat. 32. §, 1 un 2-c); piem., sērdienis, melnace, sētmālis, patilte. — Daži vārdi, kas parādās salikteņu otrā daļā (it sevišķi tādi, kas no vārdiem atvasināti), kā patstāvīgi vārdi nemaz nav lietājami; piem., labdaris, zeltkalis, plūkadīda. — Daži salikteņi, būdami par atribūtu, sastopami tikai ģenitīva formā; piem., pieczaru dakša, divstāvu nams, dižvalodas māmulīņa.

57. §. Ja salikteņa otra daļa ir verbs, tad runājot (ne rakstot) pirmā daļa var būt arī adverbs; piem., līdz sūtīt, klāt sēdēt, caur(i) jādams. Šādi salikumi ir iespējami vienīgi ar divdabi vai infinitīvu (nepareizi tāpēc būtu teikt: „viņš caurjāja“).

Salikteņi ar substantīvu pirmajā un adjektīvu otrā daļā tirā latviešu valodā nav parasti. „Ziņkārs“ (iespējams) jaunvārds; „ziņkārigs“ nav radies tieši no „ziņa“ un „kārigs“, bet darināts blakus „ziņkārei“ jeb „ziņkāribai“, kā arī, piem., „godprātīgs“ radies no salikteņa „goda prāts“.

Neciešami ģermānismi ir, piem., darinājumi „dabas zinātnieks“, „ledus auksts“, „pasaules slavens“, „debeszils“ u. c.

Retumis saliek arī substantīvu ar iepriekšēju verba sakni; piem., valbācis „kas valba acis“, grozgalvis „kas groza galvu“.

Bet šāda tipa salikteņi nevar būt par paraugu neciešamiem ģermānismiem, kādi ir „kuļmašina“ (= kuļammašina), „dzensiksna“ (= dzinējsiksna) un citi tiem līdzīgi jaunvārdi, jo, piem., „kuļmašina“ nav tas, kas kuļ mašīnu, bet mašīna, ar ko kuļ, tas ir, kuļamā mašīna jeb kuļammašīna.

58. §. Dažkārt var šaubīties, vai ir darīšana ar salikteņi vai ar divu vārdu sakopojumu (piem., tautas dziesma, gana puisis). Stingras robežas te arī nevar nospraust, jo vārdu sakopojumi pamazām un nemanot pāriet salikteņos. Salikteņu pazīmes ir šādas: 1) nozīme kļūst šaurāka; piem., Ziemassvētki nav katri svētki ziemā; 2) vienu (pa lielākai daļai pirmo) vārdu uzsver stiprāki, un ar to abi vārdi tā kā saplūst vienā; piem., ugunsgrēks, tiesas vīrs, vien(a)lga; 3) no abu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu, pie kam pirmo daļu atstāj negrozītu; piem., ardievas (no „ar Dievu“), citkārtējs no „cit(u)kārt(u)“; 4) nesaskaņa skaitlī starp abiem vārdiem; piem., bāru bērns, kalpa (= kalpu) meitas; 5) viens no abiem vārdiem ārpus šā sakopojuma parādās citā formā; piem., patiesi, pareizi („tiesi“, „reizi“ te veci datīvi, kuŗu vietā tagad lietā formas „tiesai“, „reizei“).

c) Salikteņu nozīme.

59. §. Salikteņos viens loceklis tuvāk apzīmē otru, pa laikam pirmais — otru.

Salikteņi ar substantīvu otrā daļā pēc savas nozīmes sadalās divi šķirās.

1) Saliktenis patur savu patstāvību un pirmatnējo nozīmi, tikai drusku sašaurinātu: lielceļš, vecmāte.

2) Saliktenis zaudē savu pirmatnējo nozīmi un apzīmē tānī izteiktā nojēguma īpašnieku: baltmugura (ne balta mugura, bet govs ar baltu muguru), lielvēders (ne liels vēders, bet cilvēks ar lielu vēderu); parastākas tagad ir formas „baltmugure“, „lielvēderis“. Beidzamo šķiru varētu saukt par citnozīmes salikteņiem, pirmo šķiru — par pirmnozīmes salikteņiem.

B. Vārdu locīšana.

60. §. Substantīvu, adjektīvu, numerāļu un vietniekvārdu locīšanā, ko sauc par deklināciju, izšķir locījumus, kārtu, skaitli.

61. §. Latviešu valodā tagad septiņi locījumi: 1) nōminātīvs, atbild uz jautājumu „kas?“ (piem., tēvs, es, viņi); 2) ģenitīvs, atbild uz jautājumu „kā?“ (piem., tēva, māma); 3) datīvs, atbild uz jautājumu „kam?“ (piem., otram, pašam sām); 4) akuzatīvs, atbild uz jautājumu „ko?“ (piem., tēvu, māti mīlēt); 5) instrumentālis, atbild uz jautājumu „ar ko?“ (piem., staigāt pliku galvu, basām kājām; vienskaitlī tas tagad pa laikam līdzīgs akuzatīvam, daudzskaitlī — datīvam); 6) lokatīvs, atbild uz jautājumu „kur?“ vai „kurp?“ (piem., mājā dzīvot, ūdenī lēkt); 7) vokatīvs — uzrunas locījums, tikai vienskaitlī atšķiras formas ziņā no nōminātīva (piem., tēv! brāli!).

62. §. Latv. valodā izšķir tagad vairs tikai divi kārtas: vīriešu un sievietes kārtu. Kārtu izšķir pēc nozīmes un pēc galotnes. Pēc nozīmes, piem., ir vīriešu kārtas — puika, var būt arī bende; pēc galotnes — vīriešu kārtas ir, piem., klēpis, medus, sievietes kārtas — gulta, upe. Daži personu nosaukumi ar siev. kārtas galotni var būt ir sievietes, ir vīriešu kārtas; piem., tāds auša, tāda auša; tāds snauža, tāda snauža.

63. §. Latv. valodā tagad izšķir divi skaitļus: vienskaitli un daudzskaitli; par senā divskaitļa atliekām skat. sintaksē 112. §.

Daži vārdi sastopami pa laikam vai nu tikai vienskaitlī (vienskaitlinieki, piem., ledus), vai tikai daudzskaitlī (daudzskaitlinieki, piem., dūmi), skat. 113. un 114. §.

Substantīvi.

64. §. Substantīvi jeb lietvārdi apzīmē ne tikai dzīvus radījumus (piem., cilvēks) un lietas jeb priekšmetus (piem., galds), bet arī dzīvu radījumu un priekšmetu pazīmes, ja tās iedomājamies kā ko patstāvīgu un neatkarīgi par sevi esošu, t. i. kā kādu savu domu „priekšmetu“ (piem., baltums, tīrība, iešana, gājums).

Visiem substantīviem ir locījumu formas, lielākajai daļai arī divēju skaitļu formas un daudziem dzīvu radījumu nosaukumiem arī kārtas formas (piem., gājējs: gājēja, strādnieks: strādniece, labdaris: labdare, gans: gane).

Substantīvu locīšana.

65. §. Latv. valoda ir mantojusi no baltu pirmvalodas 1) **ā**-celmus (ar garu ā!), piem., gulta (senāk *gultā, skat. 6. §, b; šo ā vēl tagad sastopam formās: gultā, gultās, gultām); 2) **ē**-celmus, piem., upe (senāk *upē, skat. 6. §, b; šo ē vēl tagad sastopam formās: upē, upēs, upēm); 3) **a**-celmus (ar īsu a!), piem., rats (senāk *ratas, skat. 6. §, a; īso celma a vēl sastopam viensk. datīvā rata-m); 4) **ja**-celmus, piem., gulbis (sal. viensk. datīvu gulbja-m;

par ja-celmiem te sauksim īsuma dēļ tikai tos celmus, kam viensk. nōminātīvā galotne -is, kamēr tos ja-celmus, kas patur -ja- visos locījumos, — piem., vējš no senāka *,vējas“, sal. 6. §, a un 18. §, — un lokāmi līdzīgi a-celmiem, te apskatām kopā ar a-celmiem;

5) **i**-celmus, piem., kūts (senāk *,kūtis“, skat. 6. §, a); 6) **u**-celmus, piem., medus; 7) **līdzskaņu** celmus, piem., debess (viensk. ģenitīvs debes-s, daudzsk. ģenitīvs debes-u).

Tagadējā latviešu valodā visi substantīvi īstenībā ir „līdzskaņu“ celmi, jo lokot pieķaram tagadējās locījumu galotnes celmam, kas visos locījumos tagad beidzas ar kādu līdzskani, piem., zem-e, tēv-s, ez-is, sird-s, akmen-s, siev-a, siev-as, siev-ai, siev-u, siev-ā u. t. t.

Raugoties no tagadnes viedokļa, varam visus substantīvus pēc viensk. datīva galotnes sadalīt:

a) **am**-vārdos, piem., tēv-s: tēv-am, ceļ-š: ceļ-am;

- b) **im**-vārdos, piem., brāl-is: brāl-im, ūden-s: ūden-im;
- c) **um**-vārdos, piem., led-us: led-um;
- d) **ai**-vārdos, piem., siev-a: siev-ai;
- e) **ei**-vārdos, piem., māt-e: māt-ei;
- f) **ij**-vārdos, piem., sird-s: sird-ij, debes-s: debes-ij.

Skaitot deklinācijas, varētum pielāgoties latīņu valodas gramatikai; šai gadījumā būtu:

- I deklinācija ar **ai**-vārdiem, piem., sieva;
- II deklinācija ar **am**- un **im**-vārdiem, piem., tēvs, ceļš, brālis, ūdens;
- III deklinācija ar **ij**-vārdiem, piem., sirds, debess;
- IV deklinācija ar **um**-vārdiem, piem., ledus, pelus;
- V deklinācija ar **ei**-vārdiem, piem., māte.

Sieviešu kārtas ir visi **ā**- un **ē**-celmi (izņemot vārdus, kas pēc nozīmes ir vīriešu kārtas, piem., puika, bende), visi **i**-celmi (izņemot „laudis”), no **u**-celmiem daudzskaitlinieki (ragus, pelus, dzirņus).

Vīriešu kārtas ir visi **a**- un **ja**-celmi un visi **u**-celmu vienskaitlinieki.

66. §. Piezīmes: a) Par **ā**-celmu locīšanu. Tādus **ā**-celmus, kas apzīmē vīriešus (piem., puika, slepkava, bezkauna) citādi loka tāpat kā „sieva”, tikai viensk. datīvā tie beidzas ar —**am** (puīkam, slepkavam). — Viensk. datīvam senāk bija (un dažās izloksnēs vēl tagad ir) galotne —**i**, kas rakstu valodā paglābusies tikai dažos adverbjiem līdzīgos izteicienos, piem., pa labi (vai kreisi) roki, pareizi, patiesi; lieti (no „lieta”) derēt.

b) Par **ē**-celmu locīšanu. Tādus **ē**-celmus, kas apzīmē vīriešus (piem., bende), citādi loka tāpat kā „māte”, tikai vienskaitļa datīvā tie beidzas ar —**em** (bendem).

Daudzsk. ģenitīvā līdzskaņus galotnes —**u** priekšā mīkstina (sal. 32. §, 1), piem., māšu, rikšķu (ari: rikšu), ložu, zvaigžņu, mēļu, upju, sveču, draudžu, priežu, glāžu, (sal. 16. un 17. §§).

c) Par **a**-celmu locīšanu. Viensk. nominatīvā daudzizloksnēs starp zināmām līdzskaņu grupām un galotni —**s** dzirdams patskanis **i** (piem., krēslis, arklis, biedris, rutkis); rakstu valodā jālietā formas **bez i** (krēsls, arklis, biedrs, rutks).

Pēc mīkstināta līdzskaņa un vienzilbes vārdos arī pēc **j** rakstu valodā galotnes —s pārvērties par —š (piem., karš, kumelš, vējš; bet dziedātājs, kalējs, sal. 18. §). — Pēc (celma) š un ž galotnes —s rakstu valodā nav dzirdams, bet tomēr rakstāms (piem., mežs, lasi „meš“, ģenit. meža).

Daudzsk. instrumentālī **a-** un **ja-**celmiem senāk bija (un dažās izloksnēs vēl tagad ir) galotne **-is**; rakstu valodā šo galotni vēl sastop dažos sastingušos izteicienos (piem., vienis prātis, labis prātis).

d) Par **ja-celmu** locīšanu. Viensk. nōminātīvā vairākzibju vārdos ar **-tis** arī vidus izloksnes bieži izmet **i** (piem., brālits, vāciets, tautiets), bet rakstu valodā **i** arī te jāpatur (brālītis, vācietis, tautietis); daudz izloksnes izmet **i** arī divzibju vārdos (piem., „brāls“), bet rakstu valodā tas nedrīkst notikt. Turpretim dažkārt nepareizi raksta „sunis“ ar **i** (pareizi tikai „suns“): šis vārds senāk piederēja pie līdzskaņu celmiem, bet tagad to loka kā **ja-celmu**, izņemot viensk. nōminātīvu.

Bez i viensk. nōminātīvā jārūnā un jāraksta arī citi seno līdzskaņu celmu vārdi: mēness (spīdeklis pie debesīm, bet mēnesis = gada 12. daļa!), akmens, asmens, tesmens, ūdens, zibens, bet viensk. ģenitīvs tiem skan tāpat kā nōminātīvs.

Vārdu „viesis“ vienskaitlī (izņemot ģenitīvu „viesa“) loka kā **ja-celmu** (viesis, viesim, viesi; daudzsk. viesi, viesu u. t. t.). Kā „viesis“ lokāmi arī slavu saknes uzvārdi ar —skis un —ckis, piem., Janševskis, ģenit. Janševska, dat. Janševskim, ak. Janševski.

Viensk. datīvā šiem celmiem ap Jelgavu, kur runā visskaidrāko rakstu valodu, ir galotne —im (brālim), bet citās (arī vidus) izloksnēs galotne —am (brālam), kas arī rakstu valodā ir ciešama.

Šos celmus lokot, jāievēro, kas teikts 17. §; no „šķērslis“, piem., ģen. „šķēršļa“ (ne „šķērsla“).

e) Par **i-celmu** locīšanu. Viensk. datīvā dažas izloksnes vēl paglābušas vecāko galotni —i (piem., sirdei, kā akuzatīvā), bet rakstu valodā tai vietā tagad lieto galotni —ij; nav ieteicams lietot no ē-celmiem patapināto galotni —ei (sirdei).

Daudzsk. **dātīvā** vecākā galotne **-īm** (ar īsu **i**) ir paglābusies dažās izloksnēs, bet rakstu valodas apgabalos tagad ieviesusies galotne **-īm** (ar **garu i**).

Daudzsk. **ģenitīvā** galotnes **-u** priekšā mīkstina līdzskani (sal. 16. §.), piem., siržu, krūšu, brokašķu (sal. 15. §), piļu, asiņu, acu (senāk *akjo, sal. 16. §); bet senajos līdzskaņu celma vārdos sastopam nemīkstinātu līdzskani: ausu, dzelzu (arī: dzelžu), zosu, asu, debesu, utu, Cēsu un arī: balsu (no senā **a-celma**).

Rakstu valodā jāsargās no izloksnes formām „lauži“ (= laudis), „laužiem“ (= laudīm) u. t. t.

Tā kā daudz izloksnēs **i-celmi** pārgājuši **ē-celmos**, tad derēs te pasniegt parastāko **i-celmu** sarakstu: asins, ass, azots, auss, avš, acs, balss, (bērzu) birzs, blakts, debess, dūkstš, dzelzs, dur(v)is, govš, ilksš, izkaptš, (ceļa) jūtis, kārtš, klēts, klints, krāsns (daudzsk. ģenit. krāšņu, sal. 17. §), krūtš, kūts, likstš, lecektš, makstš, nāsis, nakts, olekts, pākstš, palts, pils, pirkstš (kvēlojoši pelni), pirts, sagts, sāls, sirdš, smiltš, zivs, zoss, žultš, telts, uguns, uts, vāts, valstš, vēstš, cilts, Cēsis.

f) Par **u-celmu** locīšanu. Daudzsk. **dātīvā** dažās izloksnēs paglābusies vecākā galotne **-um** (ar īsu **u**), bet rakstu valodas apgabalā tai vietā iestājusies galotne **-ūm** (ar **garu u**).

Tā kā daudz izloksnēs **u-celmi** pārgājuši **a-celmos**, tad der pasniegt parastāko **u-celmu** sarakstu: alus, kāsus, kasus, klepus, krogus (arī: krogs), ledus, lietus, medus, mistrus, tirgus, vidus, viltus, virsus, Saldus, Mikus, Jēzus, Kristus. Daudzskaitlī šos vārdus loka kā **a-celmus** (piem., tirgi, tirgiem u. t. t.; lielākā daļā no tiem sastopama tikai **vienskaitlī**). Bez tam te pieder sieviešu kārtas **daudzskaitlīnīckī**: pelus, ragus, dzirvus.

g) Par **vokātīva** formu. **Vokātīvu** pa laikam lietā tikai **no** dzīvu radījumu, sevišķi personu vārdiem, un arī no šiem vārdiem dažiem ir vokātīvā **nōminātīva** forma (Dievs! kungs! dēls! draugs!). No citiem vārdiem darina sevišķu vokātīva formu, atmetot nōminātīva galotni (piem., siev! māt! tēv! brālī! Jānī! Jēkab!); sevišķa vokātīva forma ir visiem **ja-celmiem** un vārdiem, kas beidzas ar **-iņš** (dēliņ! ķēniņ!), **-(i)nieks** (kurpniek!), **-ājs** un **-ējs** (arāj! kalēj!), un visiem **īpašvārdiem** (Klāv! Tom!).

67. §. Atgriezenisko substantīvu locīšana.

locījumi	vienskaitlis	daudzskaitlis
nōminatīvs	siev. k. smējējās	vīr. k. smējējies, siev. k. smējējās
ģenitīvs	vīr. u. siev. k. smējējās	vīr. u. siev. k. smējējos
akuzatīvs	vīr. u. siev. k. smējējos	vīr. k. smējējos siev. k. smējējās
instrum.	vīr. u. siev. k. smējējos	

Pārējos locījumus nav ieteicams lietāt rakstu valodā. Tāpat kā „smējējies“ loka darītāju vārdus ar —**tājies** (piem., klausītājies) un darbības vārdus, kas viensk. akuzatīvā beidzas ar —**umos**, piem., c ē l u m o s. Tāpat kā „smējējās“ loka darītāju vārdus ar —**tājās** (piem., klausītājās) un darbības vārdus ar —**šanās** (piem., smiešanās). Šās formas ir radušās, piekarojot pirmatnējām (vēl nesaīsinātām) galotnēm (tagad izmirušo) atgriezenisko vietniekvārdu „si“ (= sevi, sev); tā, piem., „smiešanās“ no * „smiešanā—si“ (sal. garo galotnes ā vārdos „tā labā“ un 6. §), „smiešanos“ no * „smiešano—si“ (sal. galotnes o vārdos „to labo“ un 6. §), „smējējies“ no * „smējējie—si“ (sal. galotnes ie vārdos „tie labie“ un 6. §).

Adjektīvi.

68. §. Adjektīvi („īpašības vārdi“) apzīmē kādu īpašību kā kāda priekšmeta pazīmi, piem., runīgs cilvēks, verdzisks tulkojums, zālaina plava. Visiem adjektīviem ir locījumu, skaitļu un kārtas formas, nenoteiktas un noteiktas formas, lielākajai daļai arī gradācijas (salīdzināmo pakāpju) formas (nav beidzamo formu tikai adjektīviem ar vietas un laika nozīmi, kas beidzas ar —**ējs**, piem., ā r ē j s, v a k a r ē j s).

69. §. Adjektīvus ar nenoteikto galotni loka vīriešu kārtā kā a-celmus (piem., „labs“ kā „tēvs“, „slapjš“ kā „kumelš“), sieviešu kārtā kā ā-celmus (piem., „laba“, „slapja“ kā „sieva“).

Neoteikto adjektīvu paradeigma.
Blakus latviešu formām ir atbilstošās leišu formas.

Locījumi	vīriešu kārtā	sieviešu kārtā
	v i e n s k a i t l i s	
nōminatīvs	mazs = māžas	maza = maža
ģenitīvs	maza = māžo	mazas = mažos
datīvs	mazam = mažām	mazai : māžai
akuzatīvs	mazu = māža	mazu = māža
instrument.	mazu = mažu	mazu = maža
lokātīvs	mazā : mažamē	mazā = mažojē
d a u d z s k a i t l i s		
nōminatīvs	mazi = maži	mazas = māžos
ģenitīvs	mazu = mažū	mazu = mažū
datīvs	maziem : mažiem	mazām : mažoms
akuzatīvs	mazus = mažus	mazas = mažās
instrument.	maziem : mažais	mazām : mažomis
lokātīvs	mazos = mažuosē	mazās = mažosē

70. §. Adjektīvus ar noteikto galotni loka šādi (blakus ir atbilstošās leišu formas):

locījumi	vīr. kārtā	siev. kārtā
	v i e n s k a i t l i s	
nōmin.	mazais — mažāsis	mazā — mažóji
ģenit.	mazā — māžojo	mazās — mazósios
dat.	mazajam — mažājam	mazajai — māžajai
akuz.	mazo — māžaji	mazo — māžaja
instr.	mazo — mažúoju	mazo — mažāja
lokāt.	mazajā — mažājame	mazajā — mažójoje
vokat.	mazais! (mazo!) — mažāsis!	mazā! (mazo!) — mažóji!
d a u d z s k a i t l i s		
nōmin.	mazie — mažieji	mazās — māžosios
ģenit.	mazo — mažūju	mazo — mažūju
dat.	mazajiem — mažiesiems	mazajām — mažósioms
akuz.	mazos — mažúosius	mazās — mažásias
instr.	mazajiem — mažaīsiams	mazajām — māžósiomis
lokāt.	mazajos — mažúosiuose	mazajās — mažósiose

Jāpiezīmē, ka savienojumā —aj— patskani a rakstu valodā izrunā isi.

Noteiktie adjektīvi ir radušies, piekarot nenoteiktā adjektīva beigās vietniekvārdu **jis** „viņš, tas“ (kas lokāms kā **šis** un augšzemnieku izloksnēs vēl tagad sastopams) un lokot abas daļas. Tas notika tad, kad garie beigu patskaņi un divskaņi vēl nebija saīsināti (**ie** par **i**, **uo** par **u**, **ā** par **a**). Tā tad radās, piem., siev. k. viensk. nōmin. ***labā** (tagad ar saīsinājumu: **laba**) + **jī** > ***labāji** (vēlāk ar saīsinājumu: ***labāji**), dat. **labai** + **jai** > ***labajai**, no kam tagad **labajai**, vīr. k. daudzsk. nōmin. ***labie** (tagad: **labi**) + **jie** > ***labiejie** (vēlāk: **labieji**) u. t. t. Leišu valodā saliktās formas pa lielākajai daļai vēl paglābušās pirmatnējā veidā, piem., siev. k. daudzsk. nōm. **māžos—ios**, bet latviešu valodā vietniekvārda **jis** formas tagad pa lielākajai daļai zudušas, pēc tam kad garie beigu patskaņi un divskaņi jau bija saīsināti. Tā tad tagad stāv **blakus**, piem., siev. k. viensk. nōm. **laba** (no ***labā**) un **labā** (no ***labā—jī**). Pēc siev. k. viensk. dat. **labajai** (no ***labai-jai**) parauga radās vīr. k. datīvs **labajam** (senā ***labam—jam** vietā); **labajam: labajai = labam: labai, tam: tai**. Un kā, piem., **blakus** bija viensk. **labai** un daudzsk. **labām**, tā **blakus** viensk. **labajai** radās jauns daudzsk. **labajām** (senā ***labām—jām** vietā); līdzīgi radās vīr. k. daudzsk. dat. **labajiem**, lok. **labajos**, vīr. un siev. k. viensk. lok. **labajā**, siev. k. daudzsk. lok. **labajās** un vīr. k. viensk. nōmin. **labais** no ***labajis** (senā ***labas—is** vietā).

Adjektīviem, kas beidzas ar **-ējs** (piem., vakarējs), datīvā un lokātīvā noteiktā forma skan tāpat kā nenoteiktā, piem., vakarējam, vakarējai, vakarējā, vakarējām.

Vokātīvam no adjektīviem ir arvienu noteiktā galotne, pie kam vokātīvam ir nōminātīva forma (piem., mīlais draugs! mīlā draudzene!); ja substantīvam ir atsevišķa vokātīva forma, tad adjektīvam var būt arī akuzātīva forma (piem., mīlais jeb mīlo kaimiņ!).

Salīdzināmās pakāpes.

71. §. No pozitīva jeb pamata pakāpes (piem., **lābs**, mīļš) atvasina komparātīvu jeb pārāko pakāpi ar **-āks** (piem., **labāks**, mīlāks, labākais, mīlākais). Superlātīvu jeb vispārāko pakāpi darina, piekarot komparātīvam priekšā neuzsvērtu **vis-**, piem., **vislabākais**, **vislabāks** („vislabākais padoms“, „šis padoms ir vislabāks“).

Numerāļi jeb skaitleņi („skaitļu vārdi“).

72. §. Numerāļi jeb skaitleņi apzīmē priekšmetu skaitu (piem., trīs) vai kārtu (piem., trešais).

Lokāmie skaitļeni formas ziņā īsti ir vai nu substantīvi (piem., simts, tūkstotis), vai adjektīvi (piem., pieci, piektais); ir arī nelokāmi (bez formas) skaitļeni (piem., divdesmit, divpadsmit).

Ar pamata skaitļeniem var atbildēt uz jautājumu „cik?“, (piem., trīs); ar kārtas skaitļeniem — uz jautājumu „kurais?“ (piem., trešais).

73. §. Pamata skaitļu formas: viens (lei. vienas), divi (lei. **dū**), trīs (lei. trīs), četri (lei. keturi), pieci (lei. penki), seši (lei. šeši), septiņi (lei. septyni), astoņi (lei. aštuoni), deviņi (lei. devyni), desmit (lei. dēšimt), vienpadsmit (senāk: vienpadesmit; lei. vienúolika) ..., divdesmit (lei. dvīdešimt), divdesmit viens..., trīsdesmit, četrdesmit, piecdesmit..., simts (lei. šimtas), divi simti..., tūkstotis (lei. tūkstan-tis) jeb tūkstoš, miljons.

Ar daudzskaitļiniekiem lietā formas, kas beidzas ar —ēji (siev. k. —ējas); piem., vienēji svārki, divēji vārti, trejējas (jeb trejas) kamanas, četrējas kāzas.

74. §. Pamata skaitļenus no „viens“ līdz „deviņi“ (izņemot „divi“ un „trīs“) loka kā adjektīvus. „Divi“ ir sena divskaitļa siev. un nekatras kārtas nōminātīvs un akuzātīvs; šo formu tagad lietā arī vīriešu kārtai (senākās divskaitļa formas „duvu“ jeb „duo“ vietā), un tā kā -i citādi ir (vīr. k.) a-celmu daudzsk. galotne, tad, uzlūkojot „divi“ kā vīriešu kārtas formu, jaunākā laikā ir radīta sevišķa sieviešu k. forma „divas“. Kā jau teikts, „divi“ senāk bija arī divskaitļa akuzātīvs, bet jaunākā laikā radītas akuzātīva formas „divus“, „divas“; „divi“ un „trīs“ lokāmi šādi:

locījumi	vīr. kārta	siev. kārta
nōminātīvs	divi, trīs	divi jeb divas, trīs
ģenitīvs	divu, triju	divu, triju
dat. u. instr.	diviem, trim (trijiem)	divām, trim (trijām)
akuzātīvs	divi jeb divus, trīs	divi jeb divas, trīs
lokātīvs	divos, trijos (trīs)	divās, trijās (trīs)

Ja pēc skaitļu seko substantīvs, tad (īpaši pēc prepozīcijām) lietā visos locījumos arī nelocītās formas „divi“, „trīs“ (piem., „stāv uz trīs kājām“ mīklā; te divi zirgiem ko vilkt); ja šie skaitļeni stāv vieni paši, tad jālietā locītās formas (piem., diviem būs vieglāk). — Kā „divi“ loka arī „abi“; bet blakus jaundarinātām formām „abas“, „abus“ rakstu valodā vecā for-

ma „abi“ kā siev. ģ. nōm. un akuz. un vīr. k. akuz. vairs nav atzīstama.

No izlokšņu formām ar j (divju, divjiem, abju, abjiem) rakstu valodā jāizvairās.

„Desmits“ īsteni bija **i-celms** (piem., „te vēl vienas desmits trūkst“), bet tagad pa laikam lietā **a-celmu** un **ā-celmu** formas (piem., „līdz trešajam desmitam“; „daža laba desmita izgaist“); kā īstu skaitļeni tagad mēdz lietāt nelokāmo formu „desmit“. Nelokāmas pa laikam ir arī visas ar „desmit“ saīstās formas (piem., vienpadsmit, divdesmit).

„Simts“ ir īsteni **a-celms** un kā tāds lokāms (piem., „es skaitot aiztiku līdz simtam“); bet ja pievienojas substantīvs, tad tagad arī atmet **—s** un atstāj „simt“ nelocītu, piem., simts (simt) aitu, ģenit. simt aitu, dat. simt aitām, akuz. simtu (simt) aitu. Ja formām „divi simti“, „trīs simti“ u. t. t. pievienojas substantīvs, tad arī tās atstāj nelocītas, piem., dat. „divi simti“ (jeb divisimt) vai „trīs simti“ (jeb trīssimt) aitām.

„Tūkstoši“ ir īsteni **ja-celms** un kā tāds lokāms (piem., divi tūkstoši); ja pievienojas substantīvs, tad mēdz lietāt nelokāmo formu „tūkstoš“ (piem., tūkstoš aitām). — „Miljons“ ir **a-celms** un kā tāds lokāms.

75. §. **Kārtas skaitleņu formas:** pirmais (lei. pirmas), otrs (lei. antras), trešais (lei. trēčias), ceturtais (lei. ketviņas), piektais (lei. peņktas), sestais (lei. šēštas), septītais (lei. septiņas), astotais (lei. aštuņas), deviņtais (lei. deviņas), desmitais (lei. dešmitas), vienpadsmitais..., divdesmitais, divdesmit pirmais..., simtais, divisimtais, tūkstošais...

Šos skaitleņus — atskaitot „otrs“ — pa laikam lietā ar noteikto galotni un loka kā adjektīvus ar noteikto galotni. Nenoteikto galotni lietā aiz „**pus-**“, piem., pustrēša gada, puspiektas mārciņas, un tautas valodā arī citkārt, piem., „man te jau trešs gads dzīvojam“; „tēvs ar māti, trešs tautietis“ tdz., sal. arī 116. §, 7.

76. §. No **pamata skaitleņiem** atvasina ar **—āds** (skat. 41. §) **adjektīvus**, piem., vienāds, divējāds, trejāds, četrējāds.

No **pamata skaitleņiem** atvasina ar **—atā** **advērbus**, piem., vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā (piem., „iesim trijatā“).

Pronōmeni jeb vietniekvārdi.

77. §. **Pronōmeni** apzīmē (ne visiem visur vienmēr vienādu jēgumu, bet tādu) jēgumu, kuŗa ikreizējais saturs ir at-

karīgs no runātāja un uzrunātās personas un no vietas (piem., es, tu, viņš, mans, tas, šis, tāds), runātājam zināmās pazīmes nezināmo nesēju (kas? kurš?), runātājam zināma priekšmeta nezināmo pazīmi (kāds?) vai arī attieksmi (attiecību) uz kādu priekšmetu (piem., kas, kurš kā relatīvie jeb attieksmes pronōmeni) u. c. Pronōmenus sauc arī par „vietniekvārdiem“, tāpēc ka daži no tiem (sevišķi „viņš“) aizstāj cita kāda vārda vietu. Formas ziņā pronōmeni īsteni ir vai nu substantīvi (piem., kas), vai adjektīvi (piem., kurš).

1. Personālie pronōmeni.

78. §. Personālie pronōmeni: „es“ apzīmē runājošo, „tu“ uzrunāto, „viņš“ pieminēto personu. Uz subjektu attiecas atgriezeniskais jeb refleksivais pronōmens „sevis“ (bez nōminātīva). Šos pronōmenus loka šādi (pa labi leišu forma):

locījumi	I persona	II persona	atgriezen. pronōm.
v i e n s k a i t l i s			
nōmin.	es — aš	tu — tu	
ģenit.	manis — manēs	tevis — tavēs	sevis — savēs
dat.	man — mán	tevi — táu	sev — sáu
akuz.	mani — manē	tevi — tavē	sevi — savē
instr.	manim — manimi	tevim — tavimi	sevīm — savimi
lokāt.	manī — manyjē	tevi — tavyjē	sevi — savyjē
d a u d z s k a i t l i s			
nōmin.	mēs — mēs	jūs — jūs	
ģenit.	mūsu — mūsu	jūsu — jūsu	sevis — savēs
dat.	mums — mums	jums — jums	sev — sáu
akuz.	mūs — mūs	jūs — jūs	sevi — savē
instr.	mums — mums	jums — jums	sevīm — savimi
lokāt.	mūsos — mumsēs	jūsos — jumsēs	sevi — savyjē

Formas **manim, tevim, sevīm** (ar īsu i) seni instrumentāli un dzīvā tautas valodā tos pa laikam lietā tikai pēc prepozīcijām (piem., ar manim); datīva nozīmē tās rakstu valodā nav lietājamās: tauta pa laikam lietā datīvus **man, tev, sev.**

Forma „viņš“ bija sākumā norādāmais pronōmens (sal. vēl izteicienu „viņā pusē“), bet tagad to pa laikam lietā

kā trešās personas personālo pronōmenu; to loka kā **a-celmu** (siev. kārtā kā **ā-celmu**). Leiši un mūsu dziljie augšzemnieki tai vietā lietā seno „jis“.

79. §. Posesīvie jeb piederības pronōmeni: „mans“, „mūsu“ apzīmē piederību pirmajai personai, „tavs“, „jūsu“ — piederību otrai personai, „viņa“, siev. kārtā „viņas“, daudzsk. „viņu“ — piederību trešajai personai, „savš“ — piederību teikuma subjektam. Formas: mans, tavš, savš loka kā **a-celmus** (siev. kārtā kā **ā-celmus**); formas mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu (ģenitīvus) atstāj nelocītas. Leišiem arī mūsu „mans, tavš, savš“ vietā ir nelokāmas formas **mano, tavo, savo**. — No šiem pronōmeniem atvasina ar **-ēj(ai)s** paplašinātās formas **manējais, tavējais, savējais, mūsējais, jūsējais, viņējais**; skat. 32. §, 5d.

80. §. Norādāmie pronōmeni: **tas, šis, tāds, šāds**.

locījumi	v i r. k ā r t a		s i e v. k ā r t a	
v i e n s k a i t l i s				
nōmin.	tas — lei. tas	šis — šis	tā — tā	ši — ši
ģenit.	tā — tō	šā (jeb ši) — šiō	tās — tōš	šās (jeb šīs) — šiōš
dat.	tam — tām	šim (jeb šam) — šiām	tai — tai	šai — šiai
akuz.	to — tā	šo — ši	to — tā	šo — šij
instr.	to — tuō	šo — šiuō	to — tā	šo — šia
lokāt.	tai (jeb tanī) — tamē	šai jeb šinī — šimē	tai jeb tanī — tojē	šai jeb šinī — šiojē
d a u d z s k a i t l i s				
nōmin.	tie — tiē	šie — šiē	tās — tōš	šas jeb šis — šiōš
ģenit.	to — tū	šo — šiū	to — tū	šo — šiū
dat.	tiem — tiems	šiem — šiems	tām — tōms	šām jeb šim — šiōms
akuz.	tos — tuōš	šos — šiuōš	tās — tās	šās jeb šīs — šiās
instr.	tiem — tais	šiem — šiaīs	tām — tomīs	šām jeb šim — šiōmīs
lokāt.	tajos, tais, ta- nīs — tuosē	šajos, šais, ši- nīs — šiuosē	tajās, tais, ta- nīs — tosē	šajās, šais, ši- nīs — šiosē

Taufas valodā bieži lietā arī saliktās formas „šitas“ (lokāms kā „tas“) un „šitāds“; rakstu valodā tām ir vulgāra nokrāsa.

81. §. Jautājamie pronōmeni: **kas** (lei. **kas**), **kuŗš** (lei. **kuŗš**), **kāds**; šās pašas formas lietā arī kā relatīvus jeb attieksmes pronōmenus. Formu „kas“ (bez sevišķas siev. kārtas un daudzsk. formas) loka kā „tas“; lokatīva forma rakstu valodā nav sastopama. Formas „kuŗš“ un „kāds“ loka vir. kārtā kā **a-celmus**, siev. kārtā kā **ā-celmus**.

82. §. Kā nenoteiktos pronōmenus lietā jau minētās formas „kas“, „kāds“, „kuŗš“, un bez tam vēl „kaut kas“, „kaut kāds“, „kaut kuŗš“.

83. §. Līdz šim minētajās pronōmenu grupās neietelp šādi šai sakarā minami vārdi: **pats** (lei. **pāts**), siev. k. **patī** (lei. **patī**), ģen. **paša** (lei. **patīēs**), **pašas** (lei. **pačīōs**), dat. **pašam** (lei. **pačlām**), **pašai** (lei. **pāčīai**) u. t. t.; **katrs** (lei. **katrās** „kuŗš no abiem“); **viss** (lei. **visas**), **daŗš**; **cits** (lei. **kitas**).

Atskaitot formu „pats“, tie lokāmi kā adjektīvi un uzskatāmi it kā pārējas formas starp pronōmeniem un adjektīviem.

Verbi (darbības vārdi).

84. §. Verbi apzīmē to, ko dara vai kas notiek, neiedomātu priekšmeta veidā, piem., liet, līt. Verbiem ir darītāju (personu), laiku, modu („izteiksmju“) un kārtu formas.

85. §. Izšķir pārējošus (transitīvus), nepārējošus (intransitīvus), atgriezeniskus (refleksīvus) verbus. Pārējošie verbi apzīmē darbību, kas, iziedama no darītāja, attiecas uz kādu citu, akuzatīvā vai ģenitīvā nostatītu priekšmetu; piem., „roka roku mazgā“; „taujā kungi gudra vīra“; „ikdienas māte raušu necep“. Nepārējošie verbi apzīmē stāvokli, kādā atrodas priekšmets, vai darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu; piem., „tek saulīte tecēdama, es paliku pavēnī“. Atgriezeniskie verbi apzīmē 1) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju; piem., „saules meita sukājās zelta lazdu krūmiņā“; 2) darbību, kas darītāja labā attiecas uz citu priekšmetu; piem., „aizdedzos gaŗu skalu“; 3) darbību, kas, iziedama no vairāk darītājiem, pamīši attiecas uz pašiem darītājiem; piem., „gaiļi plūcas“; 4) sacensību darbībā; piem., „puikas grib skrieties“; 5) darbības pastiprinājumu vai pastāvību; piem., „kuŗš vērsis gan nebadās?“

Verbus, kas sastopami tikai trešās personas formā un apzīmē norisi, kuŗa neiziet ne no viena darītāja, sauc par bezpersonas verbiem; piem., „šodien līst (lietus)“.

86. §. **Verbu atvasināšana.** Verbus rada vai nu no pašas saknes, vai arī no gatava verba, substantīva vai adjektīva. Verbi ceļas no tām pašām saknēm, no kurām substantīvi un adjektīvi.

Tā, piem., no saknes **skel-** cēlušies verbi „šķelt“, „skal-dīt“, „šķilt“, substantīvi „skals“, „šķēle“ un adjektīvs „skaljš“ (koks). Kā rāda nūle minētie piemēri, no vienas saknes ar patskaņu maiņu var rasties vairāk verbu.

Verbus, kas cēlušies no pašas saknes un kam infinitīvā nav piedēkļa (piem., šķelt), sauc par pirmatnīgiem. Latviešu valodā visiem nesaliktiem pirmatnīgiem vārdiem darāmās kārtas infinitīvā ir tikai viena zilbe. Verbus, kas nav atvasināti no pašas saknes (piem., asarot no „asara“) un kam infinitīvā galotnes —t priekšā vēl ir kāds piedēklis (piem., gul—ē—t) sauc par atvasinātiem.

87. §. **Atvasināto verbu piedēkļi.** 1) Ar piedēkli **-ā-** atvasina a) verbus no substantīviem; piem., gods: godāt, bēda: bēdāt; b) no pirmatnīgiem vārdiem verbus, kas apzīmē atkārtotu darbību; piem., brist: bradāt, braukt: braukāt, vest: vadāt, celt: cīlāt, mest: mētāt, kliegt: klaigāt, list: lodāt. Dažreiz starp sakni un piedēkli **-ā-** vēl ierodas **Ņ** vai **j**; piem., līt: liņāt, mīt: miņāt, velt: viļāt.

2) Ar piedēkli **-inā-** atvasina a) verbus no adjektīviem un substantīviem; piem., smalks: smalcināt, miers: mierināt; b) verbus dažādu skaņu apzīmēšanai; piem., bubināt, klabināt, zvadzināt; c) no (pa lielākai daļai nepārejošiem) vārdiem verbus, kas nozīmē likt otram to darīt, ko izsaka pamata verbs, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli **-inā-** vēl ierodas **d**; piem., augt: audzināt; brēkt: brēcināt; darīt: darināt; peldēt: peldināt; birt: birdināt, dzert: dzirdināt; gulēt: guldināt. Šos verbus var saukt par liekamjiem jeb kauzātīviem vārdiem.

3) Ar piedēkli **-ē-** atvasina a) verbus no substantīviem un (retumis) adjektīviem; piem., aukle: auklēt, kluss: klusēt; b) no nepārejošiem vārdiem liekamjos verbus, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli **-ē-** vēl ierodas **d**; piem., augt: audzēt; kalst: kaltēt; kust: kausēt; bīties: biedēt; dīlt: deldēt; c) (ar piedēkli **-a-** tagadnē) verbus dažādu skaņu apzīmēšanai; piem., kluksēt, kladzēt, kunkstēt, rībēt.

4) Ar piedēkli **-ī-** atvasina a) verbus no substantīviem un adjektīviem; piem., tīrs: tīrīt, svēts: svētīt; sāls: sālit; b) (ar piedēkli **-ā-** tagadnē) no vārdiem verbus, kas apzīmē

atkārtotu darbību, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli vēl ierodas **d** vai **st**; piem., griezt: grozīt; griezt: graizīt; stumt: stumdit; spert: spārdīt; bērt: bārstīt; durst: durstīt; c) (ar piedēkli —ā— tagadnē) no (pa lielākai daļai nepārejošiem) verbiem **l i e k a m o s** verbus, pie kam starp sakni un piedēkli bieži ierodas vēl **d**; piem., zīst: zīdit; irt: ārdīt; gulēt: guldit.

5) Ar piedēkli —o— atvasina verbus no substantīviem un adjektīviem; piem., asara: asarot; sēne: sēnot; grēks: grēkot; sapnis: sapnot; gudrs: gudrot.

6) Ar piedēkliem —elē—, —alē—, —alā— atvasina verbus, kas apzīmē mazos apmēros atkārtotu darbību; piem., kāpelēt, jādelēt, skraidelēt, gāzelēt, rāpelēt, staigalāt.

Bez tam ar minētiem piedēkliem vēl atvasina verbus, kas nozīmes dažādības dēļ nav kopojami zināmās šķirās.

Verbu locīšana (konjugācija).

88. §. Verbus loka, piekarot celmam dažādas galotnes, kas apzīmē dažādās darbības kārtas,odus jeb izteiksmes, laikus, personas, skaitļus. Pie verbu sistēmas tagad pieskaita arī infinītīvu, supīnu un divdabjus, kas senāk bija no verbu saknes atvasināti substantīvi un adjektīvi.

89. §. Darbības kārtas. Izšķir darāmo jeb aktīvo, vidējo un ciešamo jeb pasīvo kārtu.

a) Darāmā kārta rāda, ka teikuma subjekts kaut ko dara (piem., mazgāju) vai arī atrodas kaut kādā stāvoklī (piem., sēžu).

b) Vidējā kārta rāda, ka darbība attiecas uz pašu teikuma subjektu (piem., mazgājos). Vidējās kārtas formas ir cēlušās, pievienojot vēl nesaīsinātām (sal. 6. §) darāmās kārtas galotnēm atgriezenisko, tagad izmirušo vietniekvārdu „si“ (= sev, sevi); piem., „mazgājos“ no „mazgājo“ (no kam vēlāk „mazgāju“) un „si“.

c) Ciešamā kārta rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma subjektu, iziet no kāda cita; piem., es tieku (jeb topu) mazgāts. Kā redzams, ciešamās kārtas formas dabū, savienojot ciešamās kārtas pagātnes divdabi ar verbu „tieku“ (jeb „topu“). Bet tādus savienojumus latviešu valodā lietā tikai pāreji; savienojuma „es tieku (topu) mazgāts“ vietā parasti saka „mani mazgā“. Biežāki sastop pagātnes pasīvā divdabja savienojumus ar verba „būt“ formām, piem., „bērs ir (bija, būs) nomazgāts“.

90. §. Izteiksmes jeb modi. Izšķir īstenības, atstāstāmo, vēlamo, pavēlamo, vajadzības izteiksmi.

a) Īstenības izteiksmē jeb indikātīvā izsaka to, kas notiek, notika vai notiks; piem., es rakstu, rakstīju, rakstīšu.

b) Atstāstāmā jeb relatīvajā izteiksmē atstāsta cita vārdus; piem., (saka, ka) viņš rakstot, (esot) rakstījis, rakstīšot.

c) Vēlamo izteiksmi jeb kondicionāli lietā vēlējumos un nosacījumu teikumos; piem., „kaut man būtu tā naudīna!“ „ja es varētu, es to darītu.“ Kondicionāla forma rakstu valodā tagad visās personās un abos skaitļos sakrīt ar supīna formu; tikai pirmā daudzsk. personā var piejemt beigās vēl —m, otra daudzsk. persona —t.

d) Ar pavēlamo izteiksmi jeb imperatīvu izsaka pavēles, lūgumus, pamudinājumus; piem., celies! iesim! Otrai personai vienskaitlī tā pati galotne, kas indikātīva tagadnē, bet daudzskaitlī der atšķirt imperatīva formas ar **-iet** (**-ait**) no indikātīva formām ar **-āt** (**-āt**); pirmajai daudzsk. personai tā pati forma, kas indikātīva nākotnē (piem., iesim!); trešajai personai tā pati forma, kas indikātīva tagadnē, pievienojot sākumā vārdu „lai“ (piem., lai nāk!).

e) Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs izteic vajadzību; piem., „mums reiz jāmirst“. Šo izteiksmi rada, pievienojot indikātīva tagadnes trešajai personai formu **jā**—, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā; piem., tagadnē: man (ir) jādzen, jādzenas (bet no „būt“: „jābūt“); pagātnē: man bija jādzen; nākotnē: man būs jādzen; kondicionāli: man būtu jādzen; atstāstāmā izteiksmē: man esot (bijis, būšot) jādzen.

91. §. Laiki. Izšķir tagadni, pagātni, nākotni.

a) Tagadne. Senāk vienai daļai verbu tagadnē pievienoja personu galotnes pie pašas saknes, otrai daļai paplašināja sakni ar kādu piedekli un pie šā piedekļa piesprauda personu galotnes. Latv. valodā no pirmās šķiras paglābušās tikai nedaudzas atliekas un pie tam ne pirmatnējā formā: no saknes **es-** „es-mu“ (lei. **esmi**), „es-(s)i“; no saknes **ei-** „ei-mu“ (lei. **eimi**), jeb „ie-mu“, „ie-t“ (lei. **eīti**); no saknes **ēd-** „ē(d)-mu“: lei. **é(d)mi** (sal. 23. §.). Visi pārējie verbi tagad pieder pie otras šķiras; tā, piem., no saknes **tek-** „tek-a-m (lei. **tēkame**), „tek-a-t“; no saknes **au-** „au-na-m“; no saknes **rau-** „rau-ja-m“ un „rav-ēja-m“.

b) **Pagātne**. Pagātnes formās arvienu sakni paplašina ar kādu piedekli un pie šā piedekļa piesprauž tās pašas personu galotnes kā tagadnē; piem., no saknes **tek-** „tec-ējā-m“ (lei. **tekējome**), „tec-ējā-t“; no saknes **au-** „av-ā-m“. Saknes patskanis paliek tas pats, kas tagadnē (piem., sitam: sitām), vai arī ierodas cits (piem., dzenam: dzinām). Pirmatnīgiem vārdiem rakstu valodā tagad arvienu pagātnē paplašina sakni ar piedekli **-ā-** (piem., no saknes **lik-** „lik-ā-m“ [lei. **likome**], „lik-ā-t“); bet vecajos tekstos un vienā izlokšņu daļā vēl tagad daudzu verbu pagātnes celms beidzas ar **ē**, piem., **vedēm** (lei. **vēdēme**), **vedēt** (lei. **vēdēte**). Atvasinātiem vārdiem pagātnē paplašina sakni ar piedekļiem **-ājā-**, **-ējā-**, **-ījā-**, **-ojā-** (piem., no saknes **grib-** „grib-ējā-m“).

c) **Nākotne**. Nākotnē paplašina saknes formu (tādu, kāda tā parādās infinitīvā) ar piedekli **-si-** un pie šā piedekļa piesprauž galotnes; piem., no saknes **do-** „do-si-m“ (lei. **dūosime**), „do-si-t“ (lei. **dūosite**), „do-šu“ (= lei. **dūosiu**) no „dō-si-ō“. Tikai tie pirmatnīgie verbi, kam infinitīvā galotnes **-t** priekšā stāv **z, s**, kas cēlies no **z, s, d, t** (sal. 20. §), rakstu valodā tagad starp sakni un piedekli **-si-** vēl dabū piedekli **-ī-**; piem., „lauz-ī-si-m“ (no „lauzt“), „nes-ī-si-m“ (no „nest“), „ved-ī-si-m“ (no „vest“), „met-ī-si-m“ (no „mest“).

d) **Salikti laiki**. Blakus minētajām vienkāršajām laika formām sastop arī divdabja savienojumus ar palīga verbu „būt“: es esmu mazgājis jeb (siev. k.) mazgājusi, mēs esam mazgājuši jeb mazgājušas („pabeigtā tagadnē“), es biju mazgājis („pabeigtā pagātne“), es būšu mazgājis („pabeigtā nākotne“), es būtu mazgājis (kondicionāla pagātne).

Atstāstāmā izteiksmē: viņš esot (bijis, būšot) noguris.

92. §. Skaitļi un personas. Blakus vienskaitlim un daudzskaitlim senāk bija vēl divskaitlis.

Izšķir pirmo, otro, trešo personu; trešajai personai abos skaitļos tā pati galotne.

Pirmās personas vienskaitļa galotne **-u**; šis **-u** saīsināts (sal. 6. §, b) no **-o**, kas paglābies vidējās kārtas galotnē **-os** (sal. 89. §, b), piem., **jūtu: jūtos** = lei. **juntū: juntūos**.

Tagadnes **ā**-celmiem un pagātnes formām šis **-u** saīsināts no **-au**, piem., **daru** = lei. **daraū**; **jutu** = lei. **jutaū**.

Otras personas viensk. galotne **-i** no senāka **-ie** saīsināta (sal. 6. §, b), vidējā kārtā **-ies**, piem.: **jūti: jūties** = lei. **juntī: juntīes**.

Šī galotne **-i** tagadnē visnotaļ paglābusies tiem 1. lokāmās šķiras 3. pašķiras (skat. 97. §.) vārdiem, kam sakne beidzas ar **t**, **d**, **p** vai **b**, visiem 1. lokāmās šķiras 5. pašķiras, visiem 3. lokāmās šķiras vārdiem un vārdam „būt”; pārējiem vārdiem tagadnes viensk. 2. personas forma tagad pa laiku beidzas bez **-i**, piem., tu sit, velc, roc, cel. Atvasinātiem vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar **-āju**, **-ēju**, **-iju**, **-oju**, atkritis nevien **-i**, bet arī iepriekšējais **-j**; piem., no „gadāju” otra persona — „gādā” (senāk „gādāji”), vidējā kārtā „gādāties”.

Tagadnes un pagātnes **ā**-celmiem šis **-i** saīsināts no **-ai**, pagātnes **ē**-celmiem — no **-ei**, piem., darī = lei. darāi, pag. jūti = lei. jūtai, pag. vedī = lei. vedēi.

Trešajā personā tiem vārdiem, kam pievieno personu galotnes pie pašas saknes, galotne **-t** (vienīgais piemērs tagad: ie-t). Citos gadījumos trešajā personā tagad parādās tīrais celms bez kādas galotnes, pie kam darāmā kārtā īsais beigu patskanis atkrit (sal. 6. §, a); garais beigu patskanis tiek saīsināts (sal. 6. §, b); piem., jūt = lei. jūta (latv. formā atkritis **a**, kas paglābies vidējās kārtas formā „jūta-s” = lei. jūtas ar īsu **a**; sal. jūta-m, jūta-t); nākotnē jūtīs senā, izlokšnēs vēl sastopamā **jus** (= lei. jūs) vietā (atkritis **-i**, kas paglābies vidējās kārtas izlokšņu formā „jutīsi-s”, sal. jutīsi-m, jutīsi-t; rakstu valodā „jutīsis” vietā lieto jaundarinājumu „jutīšies”); pagātne „juta” (senāk ar garu **-a**, kas paglābies vidējās kārtas formā „jutā-s”; sal. jutā-m, jutā-t); tagadne „dara” (senāk ar garu **-a**, kas paglābies vidējās kārtas formā „darā-s”, sal. lei. dāro: dāros); pag. veda (izlokšnēs pa vecam vede = lei. vedē). Lai gan daudz izlokšnēs tagadnes vidējā kārtā vairs neizšķir **a**-celmus (piem., jūta-s) no **ā**-celmiem (piem., darā-s), rakstu valodā tomēr tikai tiem vārdiem, kas darāmā kārtā beidzas ar **-a**, vidējā kārtā ir galotne **-ās** (ar garu **ā**).

Tiem atvasinātajiem vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar **-āju**, **-ēju**, **-iju**, **-oju**, pēc **-a** atkrišanas rakstu valodā atkritis arī **j**; piem., „gādā” (senāk „gādāj(a)”; vidējā kārtā paglābusies pilnā galotne: „gādāja-s”).

Atskaitot formas „eima”, „eita”, daudzsk. pirmajai personai tagad arvienu galotne **-m**, piem., jūtam = lei. jūntame, jutīsim (izlokšnēs pa vecam **jusim** = lei. jūsime), jūtām = lei. jūtome, vedām (izlokšnēs pa vecam **vedēm** = lei. vēdēme), darām = lei. dārome; otrai personai — galotne **-t**, piem., jūtat = lei. jūntate, jutīsīt (izlokšnēs pa vecam **jusīt** = lei. jūsīte), jūtāt = lei. jūtote, vedāt (izlokšnēs pa vecam

vedēt = lei. **vēdēte**), **darāt** = lei. **dārote**. Vidējā kārtā daudzsk. pirmā persona rakstu valodā beidzas ar **-mies**, piem., **jūtamies**; lei. **juņtamēs**; 2. persona — ar **-ties**, piem., **jūtaties**; lei. **juņtatēs**.

93. §. **Infinītīvam** tagad galotne **-t** (piem., **dzī-t** = lei. **giñti**), vidējā kārtā **-ties** (dzīties). Ievērojot to, ka aiz **-t** atkritis **i**, patskanis **e** saknes zilbē jāizrunā šauri, piem., **nest**, **vest**, **sēt**, **redzēt**, ar **š a u r o e** (sal. 5. §).

94. §. **Supīnam** galotne **-tu** (= lei. **-tū**), vidējā kārtā **-tos**. Supīnu lietā pēc verbiem, kas apzīmē kādu kustību; piem., „nāc ēstu!“ „iesim skrietos!“ Izlokšņu lielākajā daļā supīns tagad izzudis.

95. §. **Divdabji**. Darāmā kārtā ir divdabji visiem trim laikiem, ciešamā kārtā tikai pagātnei un tagadnei. Nelokāmos darāmās kārtas divdabjus ar galotni **-ot** sauc par apstākļu divdabjiem.

1) Tagadnes darāmās kārtas jeb aktīvais divdabis beidzas ar **-dams**, siev. kārtā **-dama**, daudzskaitlī **-damī**, **-damas**; vidējā kārtā: (abos skaitļos) **-damies** vīr. kārtā, **-damās** siev. kārtā.

Šās formas darina no infinītīva celma, atmetot galotni **-t**; piem., **do-t**: **do-dams** (= lei. **dūodamas**), **ves-t**: **vez-dams**. Šos divdabjus lietā tikai ar nenoteikto galotni, pa laikam tikai nōminātīvā un nekad kā substantīvu atribūtu.

2) Kā substantīvu atribūtu lietā divdabi ar **-ots** jeb **-ošs** (vīr. kārtā), **-oti** (tagad tikai izlokšnēs; lei. **-anti**) jeb **-oša** (siev. kārtā; vidējās kārtas formu trūkst); noteiktās formas beidzas ar **-ošais**, **-ošā**. Piemēri: **verdots** jeb **verdošs** ūdens, **mākots** tēva dēls, **putojošu** (ne „putošu“, kas būtu no „putēt“) alus kannu, **ziedošā** ābele. Šo divdabi atvasina no tagadnes celma. Praktiski to var izteikt tā: tagadnes daudzsk. pirmās personas galotnes „**-am**“ vietā piekar **-ošs**, piem., **es-am**: **esošs**, **putoj-am**: **putojošs**, **deg-am**: **degošs**. Izņemot viensk. nōminātīva formas ar **-ots**, **-oti**, tagad šo divdabi loka kā **a**-celmu (siev. kārtā kā **ā**-celmu).

No šā divdabja cēlies nelokāmais apstākļu divdabis ar **-ot**, vidējā kārtā **-oties**; piem., **esot** (= lei. **ēsant**) plēšot, plēšoties.

3) Tagadnes ciešamās kārtas jeb pasīvo divdabi atvasina ar **-ms**, ko piekar pie tagadnes celma; piem., **velka-ms** (= lei. **velkamas**), **darā-ms**, **ecēja-ms**. Praktiski to

var izteikt tā: jāpiekar galotne **-s** pie tagādnēs darāmās kārtas daudzsk. 1. personas, piem., velkam-s.

No šā divdabja cēlies nelokāmais divdabī ar **-am**, atmetot viensk. akuzatīva galotni **-u**; piem., „es redzēju labību plaujam“ (senāk: plaujamu); vidējā kārtā tagad beidzas ar **-amies**, piem., „es redzēju viņu ceļamies“.

4) Pagātnes aktīvais divdabī vīr. kārtā beidzas ar **-is** (= lei. **-es**), siev. kārtā — ar **-usi** (= lei. **-usi**); šās galotnes piekar pie pagātnes celma, atmetot beigu patskani, piem., devu: devis (ģenit. devuša; tālāk kā **a**-celms lokāms); biju: bijis; vilku: vilcis (ģenit. vilkuša), vilkusi (ģenit. vilkušas); slēdzu: slēdzis (ģenit. slēguša), slēgusi; sal. lei. **viļķes**, ģenit. **viļķusio**, siev. k. nōmin. **viļķusi**, ģen. **viļķusios**. Ar noteikto galotni: slēgušais, siev. k. slēgušā jeb slēgusi.

Vidējā kārtā lietājamās formas:

locījumi	vīr. kārtā	siev. kārtā
	v i e n s k a i t l i s	
nōmin.	vilcīes	vilkusīes
ģenit.	vilkušās	
akuz. u. instr.	vilkušos	
d a u d z s k a i t l i s		
nōmin.	vilkušīes	vilkušās
ģenit.	vilkušos	
akuz.	vilkušos	vilkušās

5) Pagātnes pasīvo divdabī atvasina ar **-ts**, ko piekar pie infīnītīva celma, atmetot galotni **-t**; piem., do-t: dots (= lei. **dúotas**), likt: likts, darīt: darīts.

6) No nākotnes darāmās kārtas tagad rakstu valodā atvasina tikai nelokāmu divdabī ar **-ot**, kas iestājas

viensk. pirmās personas galotnes vietā; piem., doš-u: došot (= lei. **dúosiant**), vedīš-u: vedīšot. Vidējā kārtā pieņem **-ies**, piem., došoties.

96. §. Verbu iedalījums lokāmās šķirās. Verbus lokot, jāzina trīs celmi: tagadnes, pagātnes, infinitīva celms. No tagadnes celma (piem., kauja-) atvasina tagadnes indikātīvu (**kauja-m**), imperātīvu (**kauj!**), dēbitīvu (**jākauj**), tagadnes aktīvo divdabi (**kaujošs, kaujot**), tag. pasīvo divdabi (**kauja-ms, kauja-m**). No pagātnes celma (**kāvā-**) atvasina pagātnes indikātīvu (**kāvā-m**) un pag. aktīvo divdabi (**kāvis**). No infinitīva celma (**kau-**) atvasina infinitīvu (**kau-t**), nākotni (**kau-šu**), supīnu un kondicionāli (**kau-tu**), nākotnes divdabi (**kau-šot**), tagadnes aktīvo divdabi ar **-dams** (**kau-dams**), pagātnes pasīvo divdabi (**kau-ts**).

97. §. Pēc šo celmu formas visus verbus (atskaitot „būt“, „dabūt“, „iet“, „dot“, par kuriem runa vēlāk) var sadalīt trīs šķirās.

Pie pirmās šķiras pieder verbi ar divzīlību celmu tagadnē un pagātnē un tīro sakni infinitīvā.

Šo šķiru var sadalīt piecās pašķirās:

1) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-a-** (piem., sit-a-m), pie kam saknes patskanis viscauri paliek nemainīts;

2) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-a-** (piem., velk-a-m), pie kam saknē tagadnē patskanis **e**, pārējās formās (**vilkām, vilkt**) patskanis **i**;

3) tagadnes celmu atvasina no saknes ar **n** un **a**; piem., rokam (no senākā *rank-a-m, sal. 25. §; rakām, rakt), sie-na-m (sējām, siet);

4) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-ja**, piem., stiep-ja-m (stiepām, stiept);

5) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-sta**, piem., trūk--sta-m (trūkām, trūkt).

Pie otras šķiras pieder verbi ar (vismaz) trīs zīlību celmu tagadnē un pagātnē un (vismaz) divzīlību celmu infinitīvā. Šo šķiru var sadalīt četrās pašķirās:

1) tagadnes celms beidzas ar **-āja-**, piem., domāja-m (domājām, domāt);

2) tagadnes celms beidzas ar **-oja-**, piem., kliboja-m (klibojām, klibot);

3) tagadnes celms beidzas ar **-ija-**, piem., svētīja-m (svētījām, svētīt);

4) tagadnes celms beidzas ar **-ēja-**, piem., slavēja-m (slavējām, slavēt).

Pie trešās šķiras pieder verbi, kam pagātnes celmā par vienu zilbi vairāk nekā tagadnes celmā un infinitīvā (vismaz) divzilbju celms. Šo šķiru var sadalīt trīs pašķirās:

1) pagātnes celms beidzas ar **-ājā-**, piem., (zinām), zinājā-m (zināt);

2) pagātnes celms beidzas ar **-ijā-**, piem., (darām), darījā-m (darīt);

3) pagātnes celms beidzas ar **-ējā-**, piem., (tekam), tecējā-m (tecēt).

98. §. Pirmā lokāmā šķira.

D a r ā m ā k a r t a						
i n d i k a t i v s		vienskaitlis			daudzskaitlis	
		1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		tagadne	situ velku sienu stiepju trūkstu	sit velc sien stiep trūkti	sit velk sien stiepj trūkst	sitam velkam sienam stiepjām trūkstam
pagātne	situ vilku sēju stiepu trūku	siti vilki sēji stiepi trūki	sita vilka sēja stiepa trūka	sitām vilkām sējām stiepām trūkām	sitāt vilkāt sējāt stiepat trūkāt	
nākotne	sitīšu vilkšu siešu stiepsu trūkšu	sitīsi vilksi siesi stiepsi trūksi	sitīs vilks sies stieps trūks	sitīsim vilksim siesim stiepsim trūksim	sitīsīt vilksīt siesīt stiepsīt trūksīt	

D a r a m ā k a r t a						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
kondicionālis	tagadne	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu(m) vilktu(m) sietu(m) stieptu(m) trūktu(m)	sistu(t) vilktu(t) sietu(t) stieptu(t) trūktu(t)
	imperatīvs		sit velc sien stiepj trūkst	lai { sit velk sien stiepj trūkst	sitisim vilksim siesim stiepsim trūksim	sietiet velciet sieniet stiepiet trūkstiet
debitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	kondicionālis	
		(ir) jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	bija { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būs { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būtu { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	
atstāstāmā izt.	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		{ sīt velkot sienot stiepjot trūkstot	{ sītis, -usi vilcis, -kusi sējis, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi sītuši, -as vilkuši, -as sējuši, -as stiepuši, -as trūkuši, -as	{ sītīšot vilkšot siešot stiepšot trūkšot	tagadne	sītošs, sītots, sīzdams velkošs, velkot, vilkdams sīenošs, sienots, sīedams stīepjošs, stīepjot, stīepdams trūkstošs, trūkstot, trūkdams
	debitīvs man tev viņam mums jums viņiem	esot { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	bijis { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būšot { jāsit jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	pagātne	sītis, -usi vilcis, -kusi sējis, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi
				nākotne	sītīšot vilkšot siešot stiepšot trūkšot	
infinītīvs: sist, vilkt, siet, stiept, trūkt			supīns: sistu, vilktu, sietu, stieptu, trūktu			

V i d ē j ā k ā r t a								
vienskaitlis				daudzskaitlis				
indikatīvs	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona		2. persona	
		sitos velkos sienos stiepjos trūkstos	sities velcies sienies stiepies trūksties	sitas velkas sienas stieejas trūkstas	sitāmieš velkamieš sienamieš stieejamieš trūkstamieš			sitatieš velkatieš sienatieš stieejatieš trūkstatieš
		sitos vilkos sējos stiepos trūkos	sities vilkies sējies stiepies trūkies	sitās vilkās sējās stiepās trūkās	sitāmieš vilkāmieš sējāmieš stiepāmieš trūkāmieš			sitatieš vilkātieš sējātieš stiepātieš trūkātieš
	sitišos vilkšos siešos stiepšos trūkšos	sitisies vilksies siesies stiepsies trūksies	sitīsies vilksies siesies stiepsies trūksies	sitīsimies vilksimies siesimies stiepsimies trūksimies			sitīsities vilksities siesities stiepsities trūksities	
kondicionālis	tagadne	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos, sistumies vilktos, vilktumies sietos, sietumies stieptos, stieptumies trūktos, trūktumies	sistos vilktos sietos stieptos trūktos		
imperatīvs		sities velcies sienies stiepies trūksties	lai sitas velkas sienas stieejas trūkstas	sitīsimies vilksimies siesimies stiepsimies trūksimies		sitieties velcieties sienieties stiepieties trūkstieties		
dēbitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.			
		(ir) { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	bija { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	būs { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	būtu { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas			

Vidēja kārtā							
		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji		
atstāstāmā izteiksme	es tu viņš -a	(sitoties velkoties sienoties stiepjoties trūkstoties)	(sities, -usies vilcies, -kusies sējies, -usies stiepies, -usies trūcies, -kusies)	(sītišoties vilkšoties siešoties stiepjšoties trūkšoties)	tagadne	sitoties, sizda- mies, -ās velkoties, vilk- damies, -ās sienoties, siedo- mies, -ās stiepjoties, stiep- damies, -ās trūkstoties, trūk- damies, -ās	
	mēs jūs viņi, -as)					(sītušies, -ās vilkušies, -ās sējušies, -ās stiepušies, -ās trūkušies, -ās)	(sītišoties vilkšoties siešoties stiepjšoties trūkšoties)
debitīvs	man tev viņam mums jums viņiem	(jāsitas jāvelkas jāsienas jāstiepjās jātrūkstas)	(bija jāsitas jāvelkas jāsienas jāstiepjās jātrūkstas)	(būšot jāsitas jāvelkas jāsienas jāstiepjās jātrūkstas)	tagadne	sities, -usies vilcies, -kusies sējies, -usies stiepies, -usies trūcies, -kusies	
						(jāsitas jāvelkas jāsienas jāstiepjās jātrūkstas)	(būšot jāsitas jāvelkas jāsienas jāstiepjās jātrūkstas)
infinitīvs: sisties, vilkties, sieties, supīns: sistos, vilktos, sietos, stiepties, trūkties. stieptos, trūktos							
Pasīvie divdabji							
tagadne	sitams sitam sitamies	velkams velkam velkamies	sienams sienam sienamies	stiepjams stiepjām stiepjamies	trūkstams trūkstam trūkstamies	pagātne	sistš, vilkts, sietš, stiepts, trūkts

99. §. Piezīmes par pirmo šķiru. Seko pie pirmās šķiras piederīgo verbu saraksts alfabēta kārtā, pie kam no katra verba tiek dota tagadnes, pagātnes un infinitīva forma.

- 1) Pie pirmās pašķiras pieder:
 augu (II p. audz), augu (II p. augi), augt;
 bēgu, bēgu, bēgt;
 cepu (ne cepju!), cepu, cept;
 degu, degu, degt (kā nepārejošs verbs);

deju, pagātnes trūkst (tai vietā: deju), diet (no se-
nāka „*deiti“);

ēdu (jeb ēmu no „ēdmu“), ēdu, ēst (no „*ēdi“, sal.
20. §);

metu, metu, mest (no „*metti“, sal. 20. §);

minu, minu, mīt (no „*minti“, sal. 25. §).

nāku, nācu (no „nākju“, sal. 16. §), nākt.

nesu, nesu, nest.

pinu, pinu, pīt.

ritu, ritu, rist (= ritēt).

sāku, sāku, sākt.

situ, situ, sist.

skutu, skutu, skust (= skūt).

šķinu, šķinu, šķīt .

tinu, tinu, tīt.

trinu, trinu, trīt.

vedu, vedu, vest.

Te jāmin arī: jemu jeb ņemu, jēmu jeb ņēmu, jemt jeb
nemt.

leju, lēju, liet (no *leiti).

reju, rēju, riet.

smeju, smēju, smiet.

miju (no *mī-ō), miju, mīt.

plijos, plijos, plīties.

riju, riju, rīt.

viju, viju, vīt.

2) Pie otras pašķiras pieder:

cērpu, cirpu, cirpt.

cērtu, cirtu, cirst.

delu jeb dilstu, dilu, dilt.

dzemu jeb dzimstu, dzimu, dzimt.

dzenu, dzinu, dzīt (no „*dzinti“, sal. 25. §).

kremtu, krimtu, krimst.

liedu (no „*lendō“, sal. 25. §) jeb lienu, līdu (no „*lin-
dau“), list (no „*lindti“).

lieku (no „*leikō“), liku, likt.

miegu, mīgu, migt.

pērku (II p. pērc), pīrku (II p. pīrki), pīrkt.

šķietu, šķītu, šķīst.

snieg, snīga, snigt.

stiegu, stīgu, stigt.

telpu jeb tilpstu, tilpu, tilpt.
velku, vilku, vilkt.

Te jāmin arī: verdu (ar piedēkli **-da-**), viru virt.

3) Pie trešās pašķiras pieder:

(ar saknes patskani **a**)

loku (no „*lankō“, sal. 25. §), laku, lakt.
ploku (II p. ploc), plaku (II p. plaki), plakt.
protu, pratu, prast.
rodu, radu, rast.
roku, raku, rakt.
smoku, smaku, smakt.
topu, tapu, tapt.
zogu, zagu, zagt.

(ar saknes patskani **i**)

briedu (no „*brendō“, sal. 25. §) jeb brienu, bridu, brist.
krītu (no „*krintō“, sal. 25. §), kritu, krist.
līpu, lipu, lipt.
(ap)niku, niku, nikt.
mītu, mitu, mist.
sīku, siku, sikt.
tieku (no „*tenkō“), tiku, tikt.
(pa)tiku (no „*tinkō“), tiku, tikt.

(ar saknes patskani **u**)

brūku (no „*brunkō“, sal. 25. §), bruku, brukt.
drūpu, drupu, drupt.
jūku, juku, jukt.
jūtu, jutu, just.
klūpu, klupu, klupt.
mūku, muku, mukt.
plūku, pluku, plukt.
rūku, ruku, rukt.
sprūku, spruku, sprukt.
sūtu, sutu, sust.
šļūku, šļuku, šļukt.
tūku jeb tūkstu, tuku, tukst (= **tūkt**).
zūdu, zudu, zust.

(ar piedēkli **-ua-**)

aunu, avu jeb āvu, aut.
gūnu jeb gūstu, guvu, gūt.
sienu, sēju, siet.

skrienu jeb skreju, skrēju, skriet.
slienu jeb sleju, slēju, sliet.

4) Pie ceturtās pašķiras pieder:

(sakne beidzas ar **p**)

kāpju, kāpu, kāpt; tāpat lokāmi: kampju, kopju, krāpju, rāpju, slēpju, stiepjju, svelpju, tiepjos, tērpju, triepju, vērpju.

(sakne beidzas ar **b**)

glābju, glābu, glābt; tāpat lokāmi: grābju, ģērbju, knābju, kniebju, riebjju, strebju (pag. strēbu, inf. strēbt), šķiebju, urbjju.

(sakne beidzas ar **t**)

jaušu (no „*jautjō“, sal. 16. §), jautu, jaust; tāpat lokāmi: plešu (pag. plētu, inf. plēst), pūšu, skaišos, vēršu, ciešu, cenšos (pagātnē: centos jeb censos).

(sakne beidzas ar **d**)

aužu (no „*audjō“, sal. 16. §; II p. aud), audu, aust; tāpat lokāmi: gaužu, glaužu, grūžu, kožu, laižu, ožu, paužu, sēžos, skaužu, snaužu, spiežu, spraužu, spriežu, sviežu, šķēržu, šķiežu, zižu, ziežu (kr. мажу, vācu „ich salbe, bestreiche“).

(sakne beidzas ar **k**)

braucu (no „*braukjō“, sal. 16. §), braucu, braukt; tāpat lokāmi: brēcu, dūcu, jaucu, kaucu, krācu, kviecu, lecu (pag. lēcu, inf. lēkt), lencu, liecu, mācu, maucu, mērcu, plūcu, raucu, rūcu, saucu, slaucu, sūcu, šalcu, šļācu, šņaucu, teicu, traucu, vācu (ne vāku!), veicos.

(sakne beidzas ar **g**)

beidzu (no „*beigjō“, sal. 16. §), beidzu, beigt; tāpat lokāmi: dedzu (kā pārejošs verbs), jēdzu, jūdzu, klie-dzu, liedzu, lūdzu, mēdz (bez infinitīva), sedzu, slēdzu, sniedzu, spiedzu, steidzos, noziedzos, zviedzu, žņaudzu.

(sakne beidzas ar **s**)

elšu (no „*elsjō“, sal. 16. §), elsu, elst; tāpat lokāmi: dzešu (dzēšu, dzēst), kāršu (vilnu), kāšu (pienu), melšu, plēšu, pošu, raušu, tešu (tēsu, tēst), lešu (lēsu, lēst).

(sakne beidzas ar **z**)

bāžu (no „*bāzjō“, sal. 16. §), bāzu, bāzt; tâpat lokāmi: beržu, brāžu, drāžu, gāžu, graužu, griežu, jožu, laužu, mēžu.

(sakne beidzas ar **r**)

a) ar gaŗu patskani pagātnē un infinitīvā: baŗu (no „*barjō“, sal. 16. §), bāru, bārt; tâpat lokāmi: beŗu, kaŗu, peŗu, seru, sveru, veru;

b) ar gaŗu patskani tikai pagātnē: buŗu, būru, burt; tâpat lokāmi: duŗu, dzeŗu, dziŗos, iŗu, aizkaŗu, ķeŗu, kuŗu, speŗu, šķiŗu, tveŗu;

c) ar īsu patskani visās formās: aŗu (II p. ar), aru, art.

(sakne beidzas ar **l**)

a) ar gaŗu patskani pagātnē: dzeļu (no „*geljō“, sal. 16. §), dzēļu, dzelt; tâpat lokāmi: kuļu, peļu, smeļu, šķeļu, šķiļu, zeļu, veļu, viļu, ceļu;

b) ar īsu patskani visās formās: guļos, gulos, gulties; tâpat lokāmi: kaļu, maļu.

(sakne beidzas ar **m**)

jumju, jūmu, jūmt; tâpat lokāmi: lemju, stumju, vemju.

(sakne beidzas ar **au**)

blauju, blāvu, blaut; tâpat lokāmi: grauju, ļauju, kauju, krauju, ļauju, mauju, pļauju, rauju, spļauju, šauju, žauju.

Te jāmin arī: šuju, šuvu, šūt; skuju, skuvu, skūt.

(sakne beidzas ar **patskani**)

dēju, dēju, dēt; tâpat lokāmi: jāju, krāju, klāju, rāju, sēju, spēju, stāju.

5) Pie piektās pašķiras pieder:

(sakne beidzas ar **p**)

pampstu, pampu, pampt; tâpat: slāpstu, tirpstu.

(sakne beidzas ar **h**)

ģībstu, ģību, ģībt; tâpat: reibstu, skābstu, skurbstu, stulbstu, žilbstu.

(sakne beidzas ar **t**)

kaistu (no „*kaitstō“, sal. 20. §), kaitu, kaist; tâpat: kalstu, vīstu (infin.: vīst).

(sakne beidzas ar **d**)

briestu, briedu, briest; tâpat: atbilstu, klīstu, mostos, nīstu, plūstu, svīstu, šķīstu.

(sakne beidzas ar **k**)

līkstu, līku, līkt; tâpat: mirkstu, nīkstu, plaukstu, salkstu, sarkstu, slīkstu, trūkstu, tūkstu, tvīkstu.
Te jāmin arī: kurkstu, kurcu, kurkt.

(sakne beidzas ar **g**)

dīgstu, dīgu, dīgt; tâpat: īgstu, līgstu, rūgstu, sirgstu, spīrgstu, sprāgstu, stingstu, vārgstu.

(sakne beidzas ar **s**)

aust (gaisma), ausa, aust; tâpat: gaistu, karstu, aizmīrstu, plīstu.

Te jāmin arī dzīestu, dzīsu, dzīst un kūstu, kusu, kust.

(sakne beidzas ar **z**)

lūstu, lūzu, lūzt.

(sakne beidzas ar **r**)

birstu, biru, birt; tâpat: gurstu, irstu, mīrstu.

(sakne beidzas ar **l**)

salstu, salu, salt; tâpat: silstu, svīlstu, dilstu jeb delu.

(sakne beidzas ar **n**)

(pa)zīstu (no „*zīnstō“, sal. 25. §), -zīnu, -zīt (no „*zīnti“).

(sakne beidzas ar **m**)

grimstu, grimu, grimt; tâpat: rimstu, skumstu, dzimstu jeb dzemu.

(sakne beidzas ar **patskani**)

bīstos, bijos, bīties; tâpat: dzīstu, līst, grūstu (pagrūvu), klīstu, pūstu, žūstu.

Jāievēro, ka piektās pašķiras verbi visi ir nepārejoši un pa lielai daļai apzīmē iekļūšanu kādā stāvoklī.

Jāievēro, ka pirmās šķiras verbos pagātnē saknes patskanis **e** visās personās ir šaurs, sal. 5. §.

100. §. Otrā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā									
			vienskaitlis			daudzskaitlis			
			1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona		
indikātīvs	tagadne	mazgāju lūkoju šķīstīju karsēju	mazgā lūko šķīstī karsē	mazgā lūko šķīstī karsē	mazgā lūko šķīstī karsē	mazgājam lūkojam šķīstījam karsējam	mazgājat lūkojat šķīstījat karsējat		
	pagātne	mazgāju lūkoju šķīstīju karsēju	mazgāji lūkoji šķīstīji karsēji	mazgāja lūkoja šķīstīja karsēja	mazgāja lūkoja šķīstīja karsēja	mazgājām lūkojām šķīstījām karsējām	mazgājāt lūkojāt šķīstījāt karsējāt		
	nākotne	mazgāšu lūkošu šķīstīšu karsēšu	mazgāsi lūkosi šķīstīsi karsēsi	mazgās lūkos šķīstīs karsēs	mazgās lūkos šķīstīs karsēs	mazgāsim lūkosim šķīstīsim karsēsīm	mazgāsīt lūkosīt šķīstīsīt karsēsīt		
kondicionālis	tagadne	mazgātu lūkotu šķīstītu karsētu	mazgātu lūkotu šķīstītu karsētu	mazgātu lūkotu šķīstītu karsētu	mazgātu(m) lūkotu(m) šķīstītu(m) karsētu(m)	mazgātu(t) lūkotu(t) šķīstītu(t) karsētu(t)			
imperatīvs			mazgā lūko šķīstī karsē	lai	mazgā lūko šķīstī karsē	mazgāsim lūkosim šķīstīsim karsēsīm	mazgājiet lūkojiet šķīstījiet karsējiet		
dēbitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām		tagadne	pagātne	nākotne	kondicionālis			
		(ir)	jāmazgā jālūko jašķīstī jākarsē	bija	jāmazgā jālūko jašķīstī jākarsē	būs	jāmazgā jālūko jašķīstī jākarsē	būtu	jāmazgā jālūko jašķīstī jākarsē

Darāmā kārtā

		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
atstāstāmā izteiksme	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	{ mazgājot lūkojot šķīstījot karsējot	{ mazgājis, -usi lūkojis, -usi šķīstījis, -usi karsējis -usi	{ mazgāšot lūkošot šķīstīšot karsēšot	tagadne	{ mazgājošs, mazgājot, mazgādams lūkojošs, lūkojot, lūkodams šķīstījošs, šķīstījot, šķīstīdams karsējošs, karsējot, karsēdams
	{ man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām		{ jāmazgā jālūko jāšķīsti jākarsē			{ bijis jāmazgā jālūko jāšķīsti jākarsē

infinitīvs: mazgāt, lūkot, šķīstīt, karsēt

supīns: mazgātu, lūkotu, šķīstītu, karsētu.

Vidēja kārtā

		vienskaitlis			daudzskaitlis	
		1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
Indikatīvs	tagadne	{ mazgājos lūkojos šķīstījos karsējos	{ mazgājies lūkojies šķīstījies karsējies	{ mazgājas lūkojas šķīstījas karsējas	{ mazgājāmieš lūkojāmieš šķīstījamieš karsējāmieš	{ mazgājāties lūkojāties šķīstījāties karsējāties
	pagātne	{ mazgājos lūkojos šķīstījos karsējos	{ mazgājies lūkojies šķīstījies karsējies	{ mazgājās lūkojās šķīstījās karsējās	{ mazgājāmieš lūkojāmieš šķīstījamieš karsējāmieš	{ mazgājāties lūkojāties šķīstījāties karsējāties
	nākotne	{ mazgāšos lūkošos šķīstīšos karsēšos	{ mazgāsies lūkosies šķīstīsies karsēsies	{ mazgāsies lūkosies šķīstīsies karsēsies	{ mazgāsīmieš lūkosīmieš šķīstīsīmieš karsēsīmieš	{ mazgāsīties lūkosīties šķīstīsīties karsēsīties

Vidēja kārta									
vienskaitlis			daudzskaitlis						
kondicionālis	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona			
		mazgātos	mazgātos	mazgātos	mazgātos jeb mazgātumies	mazgātos			
		lūkotos	lūkotos	lūkotos	lūkotos jeb lūkotumies	lūkotos			
		šķīstītos	šķīstītos	šķīstītos	šķīstītos jeb šķīstītumies	šķīstītos			
karsētos	karsētos	karsētos	karsētos jeb karsētumies	karsētos					
imperatīvs		mazgājies lūkojies šķīstījies karsējies	lai mazgājas lūkojas šķīstījas karsējas	mazgāsimies lūkosimies šķīstīsimies karsēsīmies	mazgājieties lūkojieties šķīstījieties karsējieties				
	debitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	kondicionālis			
(ir)		jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	bija	jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	būs	būtu			
atslāstāmā izteiksme	es tu viņš, -a	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji				
					mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne		
	debitīvs	esot	bijis	būšot		tagadne	pagātne		
					nākotne			nākotne	
jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	jāmazgājas jālūkojas jāšķīstījas jākarsējas	mazgājoties, mazgādāties, -ās lūkojoties, lūkodāties, -ās šķīstījoties, šķīstīdāties, -ās karsējoties, karsēdāties, -ās		mazgājies, -usies lūkojies, -usies šķīstījies, -usies karsējies, -usies	mazgāšoties lūkošoties šķīstīšoties karsēšoties		mazgājies, -usies lūkojies, -usies šķīstījies, -usies karsējies, -usies
infinitīvs : mazgāties, lūkoties, šķīstīties, karsēties									
supīns : mazgātos, lūkotos, šķīstītos, karsētos									

ciešamās kārtas divdabji						
tagadne	mazgājams	lūkojams	šķīstijams	karsējams	pagātnē	mazgāts
	mazgājam	lūkojam	šķīstijam	karsējam		lūkots, šķīstīts
	mazgājamies	lūkojamies	šķīstījamies	karsējamies		karsēts

101. §. Piezīmes par otru šķiru. Jāievēro, ka patskaņi **a, e, i**, ar kuriem beidzas celmi (piem., **mazgā-, šķīstī-, karsē-**), rakstu valodā visās lokāmās formās ar vienu gaŗi izrunājami (piem., mazgājos, šķīstīties, karsēšos).

Pie trešās pašķiras pieder gandrīz bez izņēmuma tikai verbi, kas atvasināti no substantīviem un adjektīviem. Tā kā daudzās izloksnēs šos verbus loka pēc trešās šķiras otras pašķiras (kā **daru, darīju, darīt**), tad derēs te minēt lietājamākos verbus, kas rakstu valodā lokāmi pēc otras šķiras trešās pašķiras (kā šķīstīju, šķīstīju, šķīstīt):

a) kristīt, pestīt, svaidīt (ar elji), svētīt, šķīstīt (kristīgā kulta jēgumi);

b) (ar **e** vai **ē** saknē) ķēzīt, medīt, mērīt, pētīt, veltīt, vēstīt, vētīt, zeltīt;

c) cienīt, nārstīt, rocīt (= galvot), sunīt .

Atzīstamas ir šādas parallēlformas: lielīju un lielu, pelnīju un pelnu, robīju un robu, sāļīju un sālu, tīrīju un tīru.

102. §. Trešā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā							
vienskaitlis				daudzskaitlis			
indikātviss	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona	
		pagātne	sargu daru kustu	sargi dari kusti	sarga dara kust	sargām darām kustam	sargāt darāt kustat
		nākotne	sargāšu darīšu kustēšu	sargāsi darīsi kustēsi	sargās darīs kustēs	sargāsim darīsim kustēsīm	sargāsit darīsīt kustēsīt
kondicionālis	tagadne	sargātu darītu kustētu	sārgātu darītu kustētu	sargātu darītu kustētu	sargātu(m) darītu(m) kustētu(m)	sargātu(t) darītu(t) kustētu(t)	
imperatīvs			sargi dari kusti	lai { sarga dara kust	sargāsim darīsim kustēsīm	sargait(-iet) darait(-iet) kustiet	
dēbitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne		pagātne	nākotne	kondicionālis	
		{ jāsarga jādara jākust	(ir)	bija { jāsarga jādara jākust	būs { jāsarga jādara jākust	bātu { jāsarga jādara jākust	
atstāstāmā izteiksme	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji		
		{ sargot darot kustot	{ sargājis, -usi darījis, -usi kustējis, -usi sargājuši, -as darījuši, -as kustējuši, -as	{ sargāšot darīšot kustēšot	tagadne	sargošs, sargot, sargādams darošs, darot, darīdams kustosš, kustot, kustēdams	
	dēbitīvs man tev viņam mums jums viņiem	esot	{ jāsarga jādara jākust	bijis { jāsarga jādara jākust	būšot { jāsarga jādara jākust	pagātne	sargājis, -usi darījis, -usi kustējis, -usi
					nākotne	sargāšot darīšot kustēšot	
infinitīvs: sargāt, darīt, kustēt				supīns: sargātu, darītu, kustētu			

Vidējā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
indikātvārds	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona		2. persona
	tagadne	sargos daros kustos	sargies daries kusties	sargās darās kustas	sargāmieš darāmieš kustāmieš	sargāties darāties kustāties
	pagātne	sargājos darījos kustējos	sargājies darījies kustējies	sargājās darījās kustējās	sargājāmieš darījāmieš kustējāmieš	sargājāties darījāties kustējāties
nākotne	sargāšos darīšos kustēšos	sargāsies darīsies kustēsies	sargāsies darīsies kustēsies	sargāsimies darīsimies kustēsīmieš	sargāsīties darīsīties kustēsīties	
kondicio- nālis	tagadne	sargātos darītos kustētos	sargātos darītos kustētos	sargātos jeb darītos jeb kustētos jeb	sargātumies darītumies kustētumies	sargātos darītos kustētos
imperā- tīvs		sargies daries kusties	lai sargās darās kustas	sargāsimies darīsimies kustēsīmieš		sargāties darāties kustēties
dēbitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.	
		(ir) { jāsargās jādarās jākustas	bija { jāsargās jādarās jākustas	būs { jāsargās jādarās jākustas	būtu { jāsargās jādarās jākustas	
atstāstāmā izteiksme	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		{ sargoties daroties kustoties	{ sargājies, -usies darījies, -usies kustējies, -usies sargājušies, -ās darījušies, -ās kustējušies, -ās	{ sargāšoties darīšoties kustēšoties	tagadne sargoties, sar- gādāmieš, -ās daroties, darī- dāmieš, -ās kustoties, kustē- dāmieš, -ās	
	dēbitīvs man tev viņam mums jums viņiem	esot	bijis	būšot	pagātne	nākotne
		{ jāsargās jādarās jākustas	{ jāsargās jādarās jākustas	{ jāsargās jādarās jākustas	sargājies, -usies darījies, -usies kustējies, -usies	sargāšoties darīšoties kustēšoties
infinitīvs: sargāties, darīties, kustēties			supīns: sargātos, darītos, kustētos			

ciešamās kārtas divdabji					
tagadne	sargāms	darāms	kustams	pagadne	sargāts, darīts, kustēts
	sargām	darām	kustam		
	sargāmieš	darāmieš	kustamies		

103. §. Piezīmes par trešo šķiru.

Pirmā pašķira. Tāpat kā „sargāt“ loka vēl „zināt“ un visus verbus ar **-(d)ināt** (piem., aicinu, aicināju, aicināt). Šiem vārdiem tagadnes celmu atvasina ar piedēkli **-ā**; piem., III p. **sarga** no senākā „*sargā“ (garais **ā** vēl paglābies vidējā kārtā: **sargā-s**). Te **jāmin arī „raudu, raudāju, raudāt“** un „**dziedu, dziedāju, dziedāt**“, kas tagadnē ir **a**-celmi (III p. **raud, dzied**; vidējā kārtā: **izrauda-s, izdzieda-s** ar **īsu a**).

Otra pašķira. Verbi, kas beidzas ar **-dzīt, -cīt**, (piem., **raudzīt, locīt**), tagadnē viscauri patur **g** resp. **k** (piem., **loku, loki**, ne **locu, loci**; **raugu, raugi**, ne **raudzi**); bet no „**mācīt**“ tagadne ir: **mācu, māci, māca** u. t. t., lai būtu izšķirība no „**māku, māki, māc** (no „**mācēt**“); arī no „**mīcīt**“ tagadne ir: **mīcu, mīci, mīca** u. t. t.

Trešajā pašķirā sakrituši divēji verbi. Pirmie no tiem tagadnē ir veci **a**-celmi (piem., no „**tecēt**“ tagadne: **teku, teci, tek, teka-m, teka-t**). Otri no tiem senāk bija (un daudzās izloksnēs vēl tagad ir) tagadnē **i**-celmi (piem., no „**gulēt**“ izloksnēs skan tagadne: **guļu, guli, gul, guli-m, guli-t**); rakstu valodā tagad visi **i**-celmi pārgājuši **ja**- vai **a**-celmos, piem., **guļu, guļam** (kā **smēļu: smēlam** no „**smelt**“), **ticu: ticam**, **redzu: redzam, mīlu: mīlam, vēlu: vēlam, sēžu: sēžam, stāvu: stāvam, ziedu: ziedam, turu: turam** (3. persona: „**tur**“), **varu: varam, minu: minam, dzirdu: dzirdam**.

Pie šīs pašķiras pieder arī verbs **vajag, vajadzēja, vajadzēt**.

Nekārtnie verbi.

104. §. Te pieder verbi **būt, iet, dot**, kam tagadnes formās senāk (un dažās formās vēl tagad) piekāra sevišķas personu galotnes pie pašas saknes, piem., **es-mu, ie-mu jeb ei-mu, 3. pers. ie-t, do-mu**. Leišu valodā vēl sastopamas formas **esmi, eimi, dúomi** (tag. viensk. 1. pers.).

Darāmā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
indikātīvs	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		esmu	esi	ir	esam	esat
		ieimu jeb eimu (jeb eju)	ej	iet	eima jeb ejam	eita jeb ejat
	domu jeb dodu	dod	dod	dodam	dodat	
pagātne	biju	biji	bija	bijām	bijāt	
	gāju	gāji	gāja	gājām	gājāt	
	devu	devi	deva	devām	devāt	
nākotne	būšu	būsi	būs	būsīm	būsīt	
	iešu	iesi	ies	iesīm	iesīt	
	došu	dosi	dos	dosīm	dosīt	
kondicio- nālis	tagadne	būtu	būtu	būtu	būtu(m)	būtu(t)
	ietu	ietu	ietu	ietu(m)	ietu(t)	
	dotu	dotu	dotu	dotu(m)	dotu(t)	
imperā- tīvs		esi		ir	būsīm	esiet
		ej	lai	iet	iesīm	eita jeb ejiet
		dod		dod	dosīm	dodiet
dēbitīvs	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēl. izt.	
		(ir) { jābūt jāiet jādod	bija { jābūt jāiet jādod	būs { jābūt jāiet jādod	būtu { jābūt jāiet jādod	
atstāst. izteiksme	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		{ esot ejot dodot	{ bijis, -usi gājis, -usi devis, -usi bijuši, -as gājuši, -as devuši, -as	{ būšot iešot došot	tagadne esošs, esot, būdams ejošs, ejot, iedams dodošs, dodot, dodams	
	dēbitīvs man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	esot { jābūt jāiet jādod	bijis { jābūt jāiet jādod	būšot { jābūt jāiet jādod	pagātne bijis, -usi gājis, -usi devis, -usi	
					nākotne būšot iešot došot	
infinitīvs: būt, iet, dot;			supīns: būtu, ietu, dotu			

ciešamās kārtas dīvdabji					
tagadne	esam	ejams	dodams	pagātne	būts, iets, dots
		ejam	dodam		
		ejamies	dodamies		

Vidējās kārtas formas atvasina līdzīgi kā no cietiem vārdiem; tā no „iet“ un „dot“ tagadne skan:

(sa)ejos, —ejies, —ietas, —ejamies, —ejaties.
dodos, dodies, dodas, dodamies, dodaties.

Te jāmin arī vēl verbs „dabūt“ (ar garu ū visās formās), ko loka kā „mazgāt“ (tagadne: dabūju, pagātne: dabūju, nākotne: dabūšu).

Adverbi.

105. §. Adverbi („apstākļu vārdi“) ir vārdi, kas apzīmē kāda priekšmeta pazīmes pazīmi, t. i. tuvāk apzīmē adjektīva vai verba izteikto priekšmeta pazīmi (piem., **labi** liels, **labi** padarīt) un dažkārt arī kādu citu adverbu (piem., „tas **loti** reti gadās“). Ir adverbi ar formu (piem., **labi**, **tuvu**) un bez formas (piem., apkārt, tagad).

106. §. Adverbu atvasināšana. Adverbi ceļas:

a) no substantīviem, piem., mūžam, šodien, vietām, retumis, iekšā;

b) no skaitļiem, piem., divatā, pirms;

c) no vietniekvārdiem, piem., tā, tad, citur;

d) no adjektīviem ar galotni **-i**, piem., labi, reti, cieši; ar galotni **-u**, piem., tālu, tuvu, zemu, vēlu, sebu; ar galotni **-is**, piem., retis, vāciski(s); ar **-ām**, piem., lēnām, klusām. No šiem adverbiem darina arī komparatīvu (piem., labāk(i), senāk, tālāk(u), retāk(i), laikāk(i) no „laikus“, vairāk no „daudz“) un superlatīvu (piem., vislabāk(i), vistālāk(u) u. t. t.).

No dažiem adverbiem atvasina arī pamazināšanas formas, piem., no „lēnām“ — lēniņām, lēniņām (ī priekš t izrunā garī un ar akcentu), pamazām — pamazīņām.

Adverbus atvasina arī no vārdiem, ar galotni **-u**, piem., stāvu (stāvēt), sēdu, tupu, peldu, gulu; ar galotni **-us**, piem., slepus, izklaidus, stāvus; ar galotni **šu(s)**, piem., braukšu(s), lēkšu(s), šķriešu(s), „rīšus norīt“, „nešus nest“, „saukšus saukt“; ar galotni **-(t)in**, piem., bridin brida, saucin sauc, raudin raud, drebin dreb, gūtin guva, šķiltin šķīla, lūgtin lūdza, ietin iešu. Šādas formas atvasina tikai no pirmās šķiras un da-

žiem trešās šķiras verbiem; ja pagātnes patskaņis kaut kā atšķiras no infinitīva patskaņa, tad lietā galotni **-tin** (piem., ietin, celtin, dzītin, gūtin), bet citos gadījumos — **-in** un **-tīn** bez kādas starpības (piem., sviedin un sviestin).

Arī prepozīciju savienojumi ar locījumiem var iegūt adverbu nozīmi, piem., arvienu, pavisam, kāpēc.

Prepozīcijas.

107. §. Prepozīcijas („satiksmes vārdi“) ir bezformas vārdi, kas apzīmē priekšmeta vai darbības attieksmi (zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku) uz citu priekšmetu vai darbību. Prepozīcijas lietā kā patstāvīgus vārdiņus un salikteņos ar substantīviem, adjektīviem un verbiem. Salikteņos ar verbiem sastopami tikai **aiz, ap, at-, iz, ie-, no, pa, par, pie, sa-, uz**; no tiem **at-, ie-, sa-** tagad pa laikam sastopami **tikai salikteņos**.

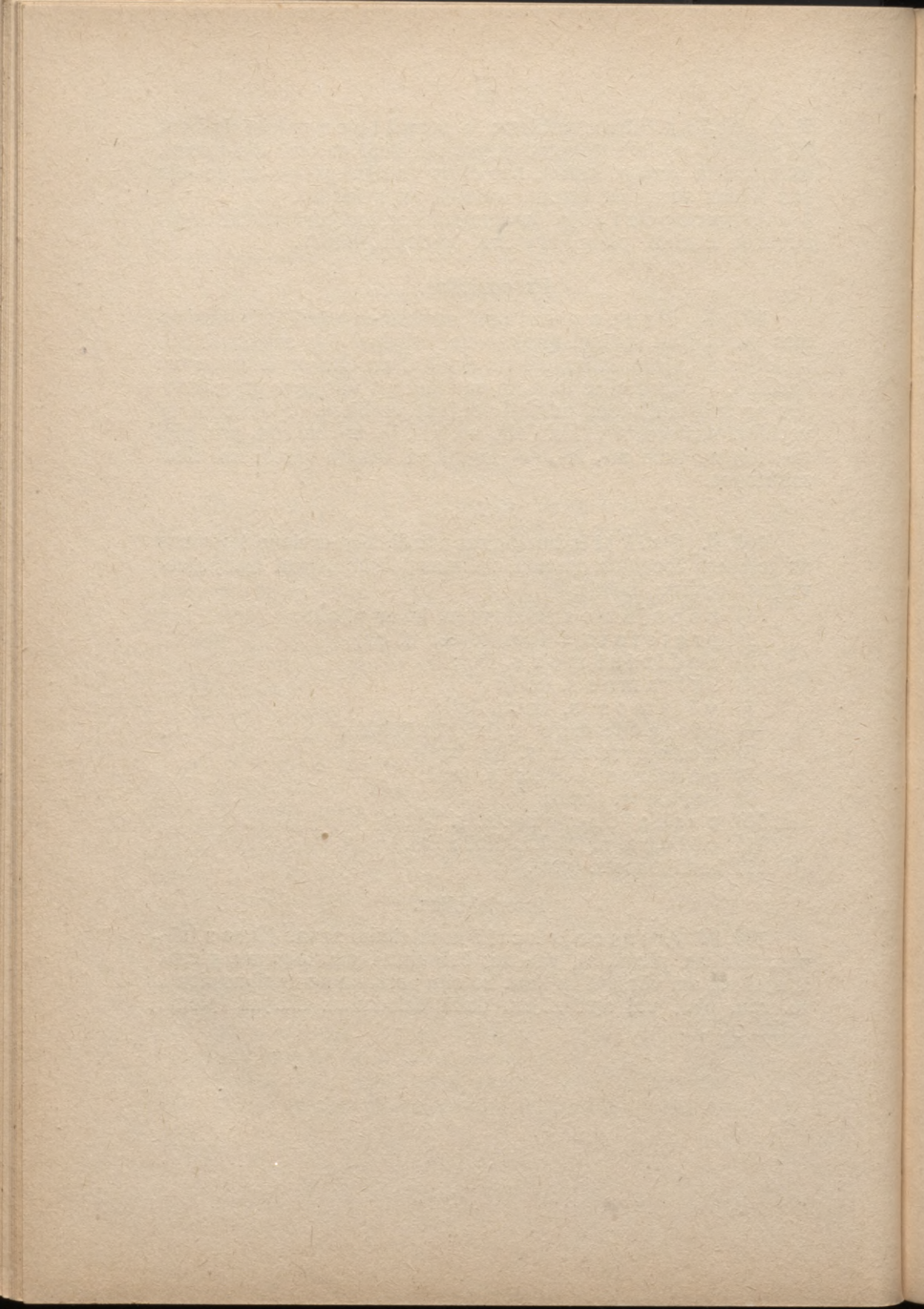
Saikļi.

108. §. Saikļi ir bezformas vārdi, kas savieno teikumus un teikuma locekļus, ievada zināmus teikumus vai izceļ atsevišķus vārdus. Izšķir:

- 1) kopojamās saikļus (un, ir, ar u. c.);
- 2) pretstata s. (bet, tomēr u. c.);
- 3) nodibināmos s. (jo);
- 4) šķiramos s. (vai);
- 5) vēlamās s. (kaut, lai);
- 6) pieļaujamās s. (lai gan, jebšu);
- 7) nosacījuma s. (ja, kad);
- 8) pakārtojamās s. (ka);
- 9) laika s. (kad);
- 10) paskaidrojamās s. (jeb);
- 11) cēloņa s. (tā kā, tāpēc ka).
- 12) jautājamās s. (vai).

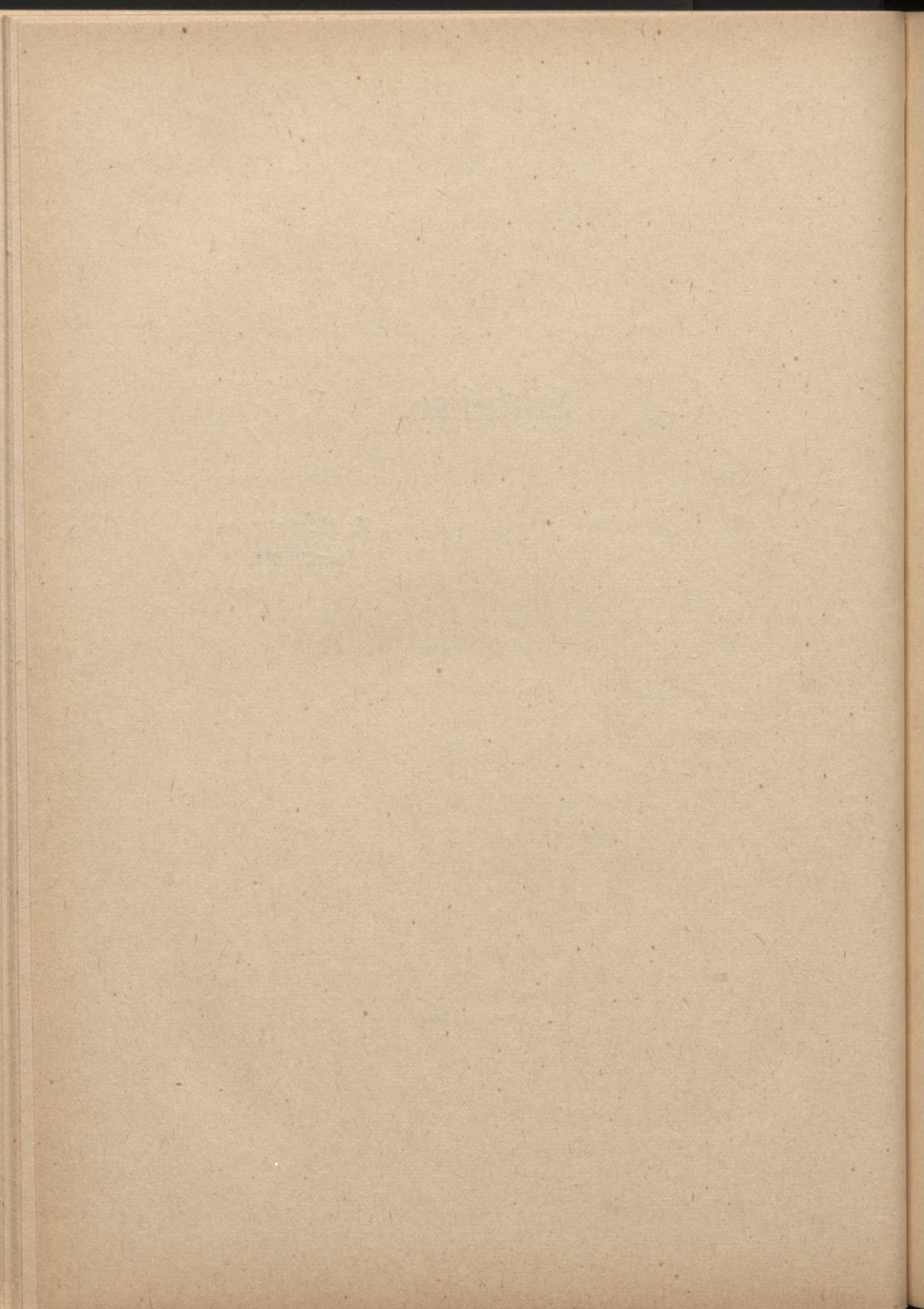
Interjekcijas.

109. §. Ar interjekcijām izteicam savas jūtas (sāpes, žēlabas, piem., ai, vai, au; brīnumus, pārsteigumu, piem., ā, uja) vai arī vēršam uz kaut ko citu personu uzmanību (piem., re, rau, uja), vai apzīmējam dabā dzirdamas skaņas (piem., brīkš, plīkš).

Sintakse.

K. Mūlenbacha
sarāksīta.

I Vārdu šķiru mācība.

Vārdu šķiru mācībā apcerēsīm vārdu šķiru lomu un nozīmi teikumā.

Substantīvs.

110. §. Lai gan latvietis mīl izsacīt savus novērojumus ar vārdiem, tomēr viņš izredz daudzkārt, par darbību runādams, nevis verbus, bet no tiem atvasinātus substantīvus, piešķirdams ar to valodai nozīmīgu, sparīgu īsumu:

1) Substantīvi ar **-ājs, -ējs, -tājs** (retāki **-nieks, -niece** u. c.) lietājami, kad runājam par subjekta gribu, gatavību, iespēju, paražu kaut ko darīt: Viņš bija jēmējs; viņa bija gājēja = viņš gribēja jaunavu par sievu ņemt; viņa labprāt gribēja pie jēmeja iet. Tikko viņu uzaicināju, viņš bija tūlīt braucējs. Mūsu kalpi ir palicēji. Meitene jau laba ganos gājēja (= var jau labi ganos iet).

2) No vārdiem atvasināti substantīvi ar **-ums** daudzkārt palīdz veikli un īsi izsacīt par pabeigtu darbību, par darbības sekām, panākumu: Paldies saku māmiņai par agro cēlumiņu. No tā oda kritumiņa visa zeme norībēja, Lai gul mana māmuliņa vakarēju gulumiņu (instr.). Trīsreiz vienu kreklu vilku vienu pašu mazgājumu (instr.) Pazīst lāča tupējumu, gājumu nepazīst (mīkla). No celiņa vien pazīnu bāra bērna tecējumu.

Arī substantīvi, kas beidzas ar **-šana**, dažkārt aizstāj verba vietu, piem., „tā man pirmā dzirdēšana“ (=to pirmo reizi dzirdu).

Kārta.

111. §. No trim kārtām latviešu valodā uzglabājušās tikai divas, vīriešu un sieviešu kārtas.

Vīriešu kārtas ir **a-, ja-, u-**celmi, sieviešu kārtas **ā-, ē-, i-**celmi.

Daudz vārdu ar galotni **-a**, retāki ar **-e**, ieguvuši vīriešu kārtas nozīmi, apzīmējami tās darbības darītājus, kas vārda saknē izsacīta. Tā, piem., **auša** apzīmē cilvēku, kas aušājas,

plāpa — gan plāpāšanu, plāpājumu, gan cilvēku, kas plāpā, **snauda** — gan snaudīenu, gan snaudēju; te minami arī vārdi **kā nejēga, neprašā, paziņa, loža** u. c. Uz vīrieti attiecināti, šie vārdi ir vīriešu kārtas: tāds nejēga (vīrs), tāda nejēga (sieviete).

Pēc sieviešu kārtas sugas vārdiem **upe, sala, zeme, pilsēta** rīkojas pa lielu lielai daļai attiecīgie īpašvārdi, stādamies sieviešu kārtā: Daugava, Venta, Gauja, Donava; Ceilona, Trinitata; Japāna, Tibeta; Parīze, Londona; bet kur tā svešus īpašvārdus nav iespējams pārlatviskot, tur svešā galotne atstājama un sugas vārds pieliekams: Po upe, Bordò pilsēta.

Skaitlis.

112. §. No senajiem trim skaitļiem, vien-, div- un daudzskaitļa, latviešu valodā ir īsti dzīvotāji **vien-** un **daudzskaitlis**. **Divskaitlis** ar galotni **-i** sastopams tikai vēl pēc skaitļiem „divi“ un „abi“ un pēc šo vārdu parauga arī pēc skaitļiem 3—9: Divi ietaļi (parasti: ietaļas) velējas. Divskaitlis diezgan bieži vēl sastopams akuzatīvā: Ko tu gribi? Divi ribi. Nabadzīte saraudāja deviņi dieni, deviņi nakti. Septiņi pēdi garš. Šuj, meitiņa, pieci krekli! Deviņi gadi vecs. Divskaitļa pēdas visvairāk uzglabājušās pie mēra un svara apzīmējumiem, tāpēc ka šie vārdi pa laikam stāv sabiedrībā ar skaitļiem: pirkt, pārdot divi pūri miežu, divi mārciņi sviesta — ir daudz parastāki nekā: pirkt, pārdot divus pūrus miežu, divas mārciņas sviesta. Tikai ja pārkam divus pūrus (bez satura, vienu kartupeļiem, otru labībai), tad daudzskaitļa akuzatīvs parastāks nekā divskaitļa forma.

Šie divskaitļa akuzatīvi tā sastinguši, ka tie nostājas nevien pēc akuzatīva, bet arī pēc ģenitīva un datīva prepozīcijām: ar abi kāji, pēc divi dieni, no abi gali, ik pa pieci soļi.

113. §. Daži substantīvi lietājami tikai vai vismaz pa lielākai daļai daudzskaitlī. Tādi **daudzskaitlinieki** ir:

1) daudzū līdzīgu priekšmetu savienojuma apzīmētāji (ne visi!): drupas, dūmi, garaiņi, mēsli, milti, pakulas, pelni, pelus jeb pelavas, sakasas, salmi (bet: siens!), samazgas, sanašas, saslaukas, siekalas, smadzenes, smaganas, sodrēji, smiltis, spaļi, — auzas, griķi, kvieši, mieži, rudzi, kaņepes, lini („rudzis“, „miezis“ apzīmē vienskaitlī vienu augu). Tādu daudzuma savienojumu izsaka arī daudzskaitlis „laudis“.

2) Nosaukumi dažādiem rīkiem, drēbju gabaliem, ievērojot rīku sastāvdaļas: bēres (uz ko liek zārku), dur(v)is,

dzirkles, ecēšas (bet: arkis!), lamatas, laužņi, makstis, plēšas, kamanas, ragus jeb ragavas, rati, sakas, šķiltavas, svāri, tītas, vārti; — bikses, svārki (retumis: svārks).

3) Nosaukumi ķ e r m e ņ a d a ļ ā m, kas pēc savas dabas atrodamas pa divām vai pa daudzām kopā, daudzkārt iznikuša divskaitļa vietā: nāsis, plaušas, uzacis, krēpes.

4) Daudzi v i e t u nosaukumi: a) zemnieku māju un dažu muižu un pilsētu nosaukumi: Indrāni, Allaži, Zūras, Cēsis, Talši, Limbaži, Helsinki, b) pa laikam pasaules puses: rietumi, austrumi, ziemeļi, dienvidi.

5) S v ē t k u, sevišķi ievērojamu dienu, dažu ē d a m l a i k u nosaukumi: svētki, Jurgī, Jāņi, Mārtiņi, Miķeļi: applāvības, apkūlības, kristības, derības, kāzas, mīkūnas (deramā diena); brokastis (arī viensk.), vakariņas.

6) Nosaukumi dažām s l i m ī b ā m, kas parādās vairāk vietās pie miesas: lēcenes, vātis, izsitumi, ienāši.

7) Daudzi j ū t u apzīmējumi: bēdas (bet: prieks!), bailes, dusmas, skumjas.

8) Dažādi atsevišķi vārdi, piem., meli, blēņas, briesmas.

114. §. Daži vārdi lietājami tikai vienskaitlī, daži pa laikam vienskaitlī. **Vienskaitlinieki** mēdz būt:

1) Ī p a š v ā r d i: Rīga, Jelgava, Kalniņš. Tomēr daži īpašvārdi, piem., Limbaži, ir tikai daudzskaitlinieki. Bez tam īpašvārdi lietājami daudzskaitlī, ja runājam a) par vairāk personām ar vienu vārdu vai uzvārdu: abi Jāņi jau aizgājuši meijās; abi Kalniņi (tēvs un dēls); b) ja ar īpašvārdiem apzīmējam personas pēc viņu ievērojamām īpašībām: Kaut mums būtu daudz Kronvaldu, t. i. tādu vīru, ar tādām īpašībām kā Kronvalds.

2) Ī p a š ī b u nosaukumi: lēnprātība, tiklība, pacietība, pazemība u. c. Bet šādi vārdi lietājami arī daudzskaitlī, ja tie guvuši konkrētu nozīmi: nerātnība (= īpašība), nerātnības (= nerātni darbi); tāpat muļķība un muļķības, neģēlība un neģēlības u. c.

3) V i e l u apzīmējumi: alus, gaļa, medus, piens, ledus, lietus, sniegs u. c. Daudzskaitlis no šiem vārdiem lietājams, ja apzīmējamās dažādas vielu pašķiras: dažādi vīni, sieri. Maza mucīņa, divējādi alutiņi (mīkla).

Metalli pa laikam ir vienskaitlinieki; retumis tie sastopami daudzskaitlī: dzelzīm kalti riteniši; sudrabiem laistīta tā istabiņa; zeltiem stūrus kaldināt. Bet bieži sastopams dažu metallu (sevišķi dzelzs, arī zelta) daudzskaitļa ģenitīvs, ja tas ap-

zīmē tuvāki kādu citu substantīvu: dzelzu (blakus: dzelzs) tapa; bet tikai vienskaitlis: tērauda zobens, vara vārti.

Nevien dažu metālu apzīmējumos, bet arī citos substantīvos blakus vienskaitļa ģenitīvam ir jo plašas robežas daudzskaitļa ģenitīvam, ja tas kā atribūts vai kā saliktena pirmā daļa tuvāki apzīmē sekojošo substantīvu. Daudzskaitļa nozīme tādos ģenitīva sakopojumos daudzkārt rokām taustāma. Tā, piem., vielas nosaukumiem kā „mālu trauks“ u. c. daudzskaitļa ģenitīvs aizrāda uz vielas daļām, no kurām radušies zināmie priekšmeti. Tāpat viegli saprotams daudzskaitļa ģenitīvs tādos sakopojumos kā „skolotāju, mācītāju, kurpnieku amats“ (= amats, kādu piekopj skolotāji, mācītāji, kurpnieki), „ganu vilnainīte“ (= vilnainīte, kādu nēsā gani), „apšu, dadžu lapa“ (= lapa, kāda ir apsēm, dadžiem), „cūku gaļa“, t. i. gaļa, kādu dod cūkas; „saimnieku meita“, „tiltu grīda“, „lauku balodis“, „lauku pele“. Visos nūle minētos piemēros lietājams arī vienskaitļa ģenitīvs. Vienskaitļa ģenitīvs tikai tad nekādi nav lietājams, ja attiecīgais vārds pieder pie daudzskaitliniekiem: linu (nevis lina) kreklis, salmu jumts, ratu riteņi.

Tikai vienskaitlī sastopams ģenitīvs no vārda „mežs“ salikumos ar dzīvnieku vārdiem (pretstatā māju kustoņiem): meža irbe, balodis, meža pele, cūka, bet: lauku un lauka irbe.

Daudzskaitļa ģenitīvs salikumos ar „mātes“ vārdu kā „vilku (blakus: vilka), lāču (blakus: lāča), medņu (blakus: medņa) māte“, „dēlu, meitu māte“ pamatojas pirmatnē uz bērnu daudzumu. Par bērnu (blakus: bērna) aukli var saukt sievieti, kas zināmā laikā auklē tik vienu vienīgu bērnu, ievērojot aukles uzdevumu bērņus auklēt.

4) Nereti sugas vārds, vienskaitlī stāvēdams, apzīmē visus šās sugas piederīgos: Zivij aukstas asinis. Blēdim blēža valoda.

5) Substantīviem ar —šana, kas apzīmē verba izsacīto darbību, pa laikam nav daudzskaitļa, piem., iešana, stāvēšana, Daudzskaitli dzird konkrētā nozīmē; piem., „man tur daudz darišanu“.

Adjektīvs.

Nenoteiktais un noteiktais adjektīvs.

115. §. Adjektīvs ar nenoteikto galotni lietājams, kad tas piebiedrojas substantīvam sugas nozīmē, t. i. kad runājam par priekšmetu vispāri, bet ar noteikto galotni tad,

kad runājām par kādu runātājam un klausītājam jau zināmu atsevišķu priekšmetu, uz kuŗu aizrāda noteiktā galotne. Varam, piem., jautāt: Kāds zirgs tev vairāk patīk? Vai melns vai balts? Nenoteiktā galotne adjektīviem te tāpēc, ka jautātājs vispār vaicā, kādas spalvas zirgs labāk patīk. Bet kad vaicājam par patlaban redzamiem vai redzētiem, tā tad par zināmiem zirgiem, tad noteiktā galotne savā vietā: Kuŗš zirgs tev vairāk patīk? Vai melnais vai baltais?

Vispāri norādījuši uz starpību starp adjektīvu ar noteikto un nenoteikto galotni, aplūkosim nu drusku sīkāki šo jautājumu. Noteikto galotni pieņem nevien adjektīvi, bet arī divdabji ar —ošs, —oša, —ams, —ama, —ts, —ta, kārtas skaitleņi un dažī pronōmeni.

116. §. Noteiktā galotne lietājama:

1) Kad adjektīvu priekšā stāv „šis“, „tas“ vai piederības vietniekvārdi, kas norāda uz priekšmetu kā uz kādu zināmu, noteiktu: Šis grūtais darbs nu padarīts. Stāvēdama padziedāju tai mazajai birzītē. Manas jaunās drēbes nozagtas.

2) Noteiktā galotne viena pati bez iepriekšēja vietniekvārda noteic ar adjektīvu apzīmēto substantīvu par zināmu, redzamu, pazīstamu: Ar balodi ziņu sūtu tālajai māsiņai. Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim (runātājam un klausītājam pazīstamajam tautietim), kad brālītis neturētu pie baltās vilnainītes (t. i. pie tās baltās vilnainītes, ko meita nēsā). Svešā māte gaidītāja ar bargo valodiņu.

3) Noteiktā galotne piešķirama adjektīvam, ja tas atšķir zināmu priekšmetu no citiem, tā sevišķi pretstatos: Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena, sarkanais vīns, baltais, sarkanais ābolīšs, pelēkais, melnais strazds, svešā, istā māte, istā māsa, pērmais, aizpērmais gads. Atrairnim roku devu, kreiso devu, ne labo.

Superlātīvam kā **atribūtam** ir vienmēr noteiktā galotne un bieži vien (ne vienmēr!) arī kā predikātam: Taisnākais ceļš visisākais (jeb visisāks). Šis padoms ir vislabākais (jeb vislabāks). Izejmu māmiņai mīļāko meitu, rakstīto pūru. Visdaiļā mātes meita, vislabais jeb pats labais tēva dēls pieci graši nemaksāja.

4) Noteiktā galotne dažkārt izsaka, ka īpašība piemīt zināmam priekšmetam lielā mērā, spēcina īpašības nojēgumu: Guli, guli, bāliņ, maigo miedzīņu! Dod, Dieviņ, man uzaugt ar gudro padomiņu! Nu jau vairs nav labais gals. Zirgs citādi bijis mūžīgais stīvniņa.

Ne retumis tāds adjektīvs savā nozīmē ieguvis vēl lielāku sparū sabiedrībā ar pastiprinātāju ģenitīvu vai adverbu no tā paša celma, no kura adjektīvs: Vīrs esot iedzīvojis par lielu lielo kungu. Tanī ziņā viņam lielum lielie nopelni.

5) Noteiktā galotne aizrāda uz jau **minētu** priekšmetu: To (upi) izdzēra melni vērši. Kur palika melnie vērši? Tie aizgāja garu ceļu. Kur palika garais ceļš? Tas apauga zaļu mauru. Kur palika zaļais maurs?

6) Ar **vokātīvu** uzrunājam zināmas personas; tāpēc viņu apzīmētājiem piekrīt noteiktā galotne: Mīlais draugs! Draugs mīlais! Cienījamā biedre! — Pielikums, aizrādīdams uz zināmu priekšmetu, lietājams ar noteikto galotni: Kārlis Lielais, Kārlis Piektais.

7) **Kārtas skaitlenis** norāda zināmu kārtu priekšmetu starpā; tāpēc tam piekrīt noteiktā galotne: Piektais ritenis; pirmā (bet: otrā), trešā burtnīca.

Rakstu valodā lietājama kārtas skaitleņu **nenoteiktā** galotne, 1) kad kārtas skaitlim ir piebiedrots **nenoteiktais** vietniekvārds „kāds“: „Ekur lūdzamais,“ trešs kāds smēja, 2) daļu skaitļos: pustrēša gada, puspiektas olekts.

8) Divdabji, izņemot divdabi ar **—dams**, kam nav noteiktās galotnes, noteiktās galotnes ziņā neatšķiras no adjektīviem: Šis tekošais ūdens burbuļo. Pagājušajā gadā bija labi rudzi. Viņš nolika ietaupīto naudu uz augļiem.

Divdabis ar **—ams** dabū **noteikto** galotni, 1) ja tas pastiprina tās pašas saknes verbu: Suns rej rejamo, zobi birst birstamio. Jāj, bāliņ, jājamo! Augt augamo; 2) ja tas lietāts kā substantīvs: Laist lūdzamo vaļā; ēdamais, sitamais. — Divdabis ar **—ams** arī kā atributs daudzkārt uzglabā **nenoteikto** galotni: Šis sakāms vārds (= paruna). „Sakāmais vārds“ ir tāds vārds, kas zināmā gadījumā jāsaka: Nepārmaini sakāmos vārdus (t. i. tos vārdus, kas tev jāsaka!) — Tādi divdabji (ar **nenoteikto** galotni) daudzkārt saaug ar apzīmējamo vārdu saliktenī: „Strādā, gan tad cits viss rasies!“ kļuva man par sakāmvārdu; guļam—, ēdamistaba (blakus: guļamā, ēdamā istaba). Tāpat arī ne retumis adjektīvi, kas apzīmē zināma priekšmeta pastāvīgu īpašību un tāpēc daudzkārt saaug ar substantīvu saliktenī, patur **nenoteikto** galotni, piem., balta maize, blakus: baltmaize; melna maize, blakus: melnmaize.

9) No **vietniekvārdiem** pieņem **noteikto** galotni „kuŗš“: Kā nu kuŗo reizi dzīvē nenotiek. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu.

Arī **vietniekvārdi** „manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs“ substantīvu nozīmē pa laikam dabū **noteikto** galotni: Manējie

(retāki: manēji) visi sveiki, veseli. Kad tiem ir adjektīvu nozīme, tad tiem vienmēr piekrīt noteiktā galotne: Puika jūsējo cepuri ne par ko negrib atdot; Kāds amats būtu grūtāks par jūsējo?

10) Kad adjektīvs lietāts kā substantīvs, tad tas zināmos gadījumos dabū noteikto galotni:

Lopi pa gabalu saož, kad pelēkais (t. i. vilks) tuvojas. Drošais atnāk pie ķēniņa. Laist vieglos (= kājas) vaļā. Klībais dzen, aklaiss ķer, plīkais iebāž azotī (mīkla).

Kad substantīva nozīmē lietātam adjektīvam nav noteiktas attieksmes uz zināmu priekšmetu, tad tam nenoteiktā galotne: Akls aklam ceļu rāda. Dzīvs dzīvu ēdas, acīs lūkojas (mīkla), t. i. kaut kas dzīvs kaut ko dzīvu ēd. Bet „dzīvais dzīvo ēd“ = dzīvais, kas man un tev pazīstams, ēd dzīvo (pazīstamo). Tāda pati starpība starp „dzīvs nedzīvu velk“ un „dzīvais nedzīvo velk“.

11) Daži adjektīvi, pārvēršdamies par substantīviem, zaudējuši pa daļai iespēju pieņemt noteikto galotni: Pagastam jāgādā par saviem nabagiem = nespējniekiem; tāpat: ubags, vecāki (tēva, mātes nozīmē).

12) Ja vairāk adjektīvu apzīmē kādu substantīvu un apzīmējuma ziņā vienādi, tad tiem visiem vienāda galotne: Simts man ir bāleliņu, padižaju, pamazaju. Liela, gaļa priede aug kalna galā. Bet kad apzīmējuma ziņā tie izšķiras, tad galotni noteic apzīmējuma daba: Silts sarkanais vīns. Koduma vietu var arī berzt ar dzīvu zaļo vardi.

117. §. Nenoteiktā galotne lietājama:

1) Kad adjektīvs (vai divdabis) ir teikumā par predikātu: Spalvas ir vieglas. Bērns izsalcis. Darbs padarīts. Tev būs būt jeb tev jābūt godīgam. — Bet arī predikāts pieņem noteikto galotni, a) bieži, ja tas ir superlātīvs; piem., šās zāles vislabākās pret drudzi; b) kārtas skaitlis: Es biju pirmais pie ugunsgrēka, viņš atkal beidzamais; c) ja adjektīva priekšā ir „kāds“, „nekāds“ vai arī tā paša celma ģenitīvs: Diezin kāds krietnais viņš jau nu nav. Apgabals ir gan auglīgs, bet tomēr stipri smilšains un nekāds jaukais. Pūķim grābiens labu labais.

2) Kad adjektīvs lietāts blakus verbam kā predikāta adjektīvs: Sarkans auga āboliņš. Atplēst muti platu.

3) Kad adjektīvs neapzīmē zināmu priekšmetu, bet kādu nezināmu vai priekšmetu vispāri: Mazs ciniņš lielu vezumu

gāž. Tā sevišķi, kad adjektīva priekšā stāv nenoteiktie vietniekvārdi „kāds“, „dažs“ un arī „tāds“: Kāds svešs cilvēks atnācis. Dažs labs sacīs. Vai tāds jauns, stiprs cilvēks nevar strādāt?

4) Izsaukumos akuzatīvā un ģenitīvā: Traku manu negudrumu! Tavu skaistu dziedāšanu, tavas skaistas dziedāšanas!

5) Dažos locījumos blakus parastajai noteiktajai galotnei sastopama īsāka, ar nenoteikto galotni saskanoša forma; skat. 70. §. Adverbos, kas cēlušies no adjektīviem, lietājama īsākā forma: garām, lēnām, sveikā, tukšā (palikt); bet: sanākt lielajā (nevis lielā).

Gradācijas formas.

118. §. Komparatīvs dabū noteikto galotni, ja tas kā atbūts attiecas uz jau minēto priekšmetu: Mūsu mežā ir mazāki un lielāki koki; m a z ā k o s cirtīsim malkai, l i e l ā k o s sijām.

119. §. Komparatīvu darina, saliekot „vairāk“ ar sekojošu pamata pakāpi, no divdabjiem ar —ošs, —ts; piem., vairāk rūdīts.

120. §. Kā salīdzināmais saiklis aiz komparatīva lietājams „nekā“: Kas saldāks nekā medus? Rugāji dārgāki nekā rudzi (mīkla). Cilvēks niknāks nekā zvērs. Dārgs bij mans zobentiņš, vairāk zelta nekā sudraba. Es viņu labāki pazīstu, nekā nabags savu maizes kuli. Tautas dziesmās tai vietā ir arī „ne“: Labāk mani ūdens nesa, ne atraiša kumeliņš.

121. §. Minētā saikļa vietu var aizstāt prepozīcija **par**, pie kam jāievēro, ka, prepozīciju „par“ lietājot, adjektīvs atrodas pamata pakāpē, ja īpašība izteikta vispārākā mērā: Tu esi mazāks par mani. Skaista auga bārenīte par (vai aiz) visām meitiņām.

122. §. Kad salīdzinām divas īpašības kādam priekšmetam, tad

1) abi adjektīvi var būt komparatīvā: Sivēns resnāks nekā garāks;

2) tikai pirmais adjektīvs komparatīvā, otrs turpretim pamata pakāpē: Sivēns resnāks nekā garš;

3) pirmā adjektīva priekšā nostājas „vairāk“: Skatuve ir vairāk plata nekā augsta.

Vietniekvārds.

123. §. Personālie vietniekvārdi. Pirmās un otrās personas vietniekvārdi piebiedrojami verba formai ar skaidri izteiktu personas galotni (piem., vedu, nākšu, tici, jūti, juti, nāksi, iesim, iesit) tikai tad, kad personai piešķirams sevišķs svars: Es to dabūšu, ne tu. Bez kaut kāda svara izlietājami pirmās un otras personas vietniekvārdi, ja predikāts tāds, kam nav skaidri izteiktas personas galotnes: Viņš vaicāja, kurp es braucot. Kam tu man sit? Pasaki, ko tu tur mazgā!

Pirmās personas daudzskaitli vienskaitļa vietā lietā, 1) valdnieki, par sevi manifestos runādami, 2) rakstnieki, runātāji, pievienodami lasītājus un klausītājus sev klāt: Šo jautājumu apcerējuši, piegriezīsim savu vērību citām lietām; — tā var rakstnieks rakstīt, lai gan viņš viens zināmo jautājumu apcerējis.

Piederības vietniekvārds „savs“ un atgriezeniskais vietniekvārds.

124. §. Piederības vietniekvārds savs un atgriezeniskais vietniekvārds sevis, sev, sevi, sevīm attiecas uz visām personām gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī: Es mīlu, tu mīli, viņš, viņa, viņi, viņas mīl, mēs mīlam, jūs mīlat savus vecākus; tāpat: man, tev, viņam, viņai, viņām, viņiem, mums, jums būs savus vecākus mīlēt. Man, tev, viņam u. t. t. jāgādā par saviem vecākiem. Es mīlu sevi, tu netaupi sevi, viņš, viņa, viņi, viņas kaitē sev; mēs esam, jūs esat mierā ar sevi. Man, tev, viņam, mums, jums būs par sevi rūpēties. Man, tev, viņam u. t. t. jāgādā par sevi.

Ievērojot, ka **savs, sevis, sevi, sev** var attiekties ne tikai uz teikuma subjektu, bet arī uz objektu, dažreiz var rasties pārpratums izteiksmē. Tādos ar divkāršu attieksmi sarežģītos teikumos ir uz zināmo personu attiecīgie vietniekvārdi nevien pielaižami, bet visādā ziņā izredzami, ja ar tiem izgaisina pārpratuma iespēju. Jemsim, piem., teikumu „kungs redzēja mani nākam ar visu savu saimi“; šinī teikumā nav skaidri noteikts, kam saime pieder, vai kungam vai pirmajai personai. Ja saime attiecināma uz pirmo personu, tad jālietā pirmās personas vietniekvārds: ar visu manu saimi; ja saime te pieder kungam, tad jāsaka: ar visu viņa saimi. Kur par pārpratumu nav ko baidīties, tur lietājams vietniekvārds **savs**: Es tev piekoduinu apzinīgi veikt savu (uz tevi attiec.) pienākumu. Māte atrada dēlu tērzējam ar savu līgavu, bet teikumā: „viņš atrada brāli

tērzējam ar savu līgavu“ — „savs“ attiecināms uz teikuma subjektu „viņš“. Ja gribam sacīt, ka brālis tērzējis ar savu līgavu, tad vietniekvārds „savs“ izlaižams vai aizstājams ar formu „viņa“: Viņš atrada brāli tērzējam ar līgavu (jeb: ar viņa līgavu). Tā arī 7. bauslī: bet viņa mantu un maizi tam palīdzam vairot un sargāt, un nevis kā agrākos izdevumos: bet viņam palīdzam vairot un sargāt savu mantu (t. i. teikuma subjekta mantu, kas pret baušļa saturu). „Lauj man parunāties ar savu dēlu!“ — Šinī teikumā „savs“ var attiekties gan uz pirmo (man), gan uz otru personu. Ja situācija vai domu sakars pārpratumu neizgaisina, tad lietājams vai nu pirmās, vai otras personas piederības vietniekvārds: Lauj man parunāties ar manu (tavu) dēlu!

Pats.

125. §. Piederības jēgumu pastiprina vietniekvārda „pats“ ģenitīvs: Tā ir mana paša (siev. k. manas pašas) vaina. Tās ir mana paša pēdas. Viņa dara pēc savas pašas gribas. — Dažos tādos teikumos var izlaist piederības vietniekvārdu: Viņi dzīvo pašu mājās. Mēs brauksim ar pašu zirgiem.

Pats latviešu valodā ir arī substantīvs: Vai pats (= kungs, saimnieks) mājās? Pats (saimnieks) vēl sūdzējies pašai (saimniecei).

Pats mīl pieslieties teikuma subjektam arī tad, kad tas viegli attiecināms uz objektu: Mīlē savu tuvāku kā sevi pašu, biežāki: kā pats sevi! Tā darīdams, viņš kaitē sev pašam, biežāki: pats sev, bet nevienam citam.

Tāpat arī **pats** labprāt pieslien, kur vien iespējams, teikuma subjektam, kad tas spēcina piederības jēgumu: Mēs brauksim, jūs brauksit paši ar saviem zirgiem. Viņi dzīvo paši savās mājās.

Pats izsaka, ka darbība notiek bez citu palīdzības: Dur(v)is pašas atvērās, — pašas no sevis.

Tas pats izsaka pilnīgu vienādumu: Tie paši vēži, tikai citā kultūrē. To pašu, ko „tas pats“ dažkārt izteic **tas** — **tas**: Tas lecams, tas dejams. To celiņu rītā gāju, to celiņu vakarā.

Viens — otrs, cits — cits.

126. §. Savstarpēju darbību izsaka:

- 1) savstarpēji verbi: gaiļi kaujas, zirgi speras;
- 2) lokātīvs „savā starpā“: izlīgt savā starpā, norunāt savā starpā;

3) tas pats substantīvs, kas ir teikuma subjekts, tikai citā locījumā: Brālis brāli mīl. Vārna vārnai acīs neknābj. Roka roku mazgā, abas baltas;

4) viens — otrs pa laikam lietājams, kad runā par divēju attieksmi: vai gribat viens otru jemt?

5) cits — cits, kad runā par vairāk personu savstarpēju darbību: Diženie panāksti cits uz citu raudzījās. Citam bija cita svārki, citam cita cepurīte. Tās, iedamas tautiņās, cita citu vadījās. Velni cits pakal cita klūp iekšā.

Norādāmie vietniekvārdi.

127. §. Norādāmais vietniekvārds šis norāda uz tuvākiem priekšmetiem, daudzkārt ar nievājamo nokrāsu, tas turpretim uz attāliem, viņš uz vēl attālākiem. Visi šie vietniekvārdi lietājami gan kā substantīvi, t. i. patstāvīgi bez pielikta substantīva, piem., šis, tas, viņš man lec acīs, gan kā adjektīvi jeb atribūti, piem., šini, tanī, viņā saulē.

Viņš ir īstais trešās personas vietniekvārds; viņš nemēdz būt par atribūtu substantīvam, kas apzīmē kādu personu: viņam kalnam, bet tam (nevis: viņam) cilvēkam!

Vietniekvārdu sakopojums šis tas apzīmē niecīgu priekšmetu dažādumu: šo to pastāstīt, padarīt. „Ne šis, ne tas“ nozīmē līdzinās „nekam“: Ne šis, ne tas; — ne cepts, ne vārīts.

Šis un tas, savienodamies saliktenī, norāda ar jo lielu sparu uz tuvu stāvošiem priekšmetiem: Šitie puīši manis dēļ vai bijuši, nebijuši. Formai „šitas“ (un „šitāds“) tomēr ir vulgāra nokrāsa; kur šāda nokrāsa nav vietā, tur atzīstams tikai „šis“ (šāds). Jāiegaumē tomēr, ka zināmos gadījumos arī vārdam šis (kā substantīvam!) ir nievājamā nokrāsa: Lielijās sūdzēt, bet ko nu šis izsūdzēs! vai no šā kam bailes?

Tas.

128. §. Vietniekvārds tas zīmējas gan uz dzīvām radībām, gan uz nedzīvām lietām. „Tas“ der arī nekatras kārtas apzīmēšanai: Tas (nevis: viņš, šis) ir labi; pēc tam, no tam u. c.

Vietniekvārdam „šis“ ir nekatras kārtas nozīme tikai savienojumos „šis (un) tas“, „ne šis, ne tas“ un „līdz šim“.

Vietniekvārdu tas latvietis lietā 1) pilnā norādītāja spēkā: Tas to darījis. Kam tā tāda skuju būda tā celiņa maliņā? Tā, māsiņa, tava būda. Kam tie mieži līdumā? Kam tās rozes maliņā?

2) Tas aizrāda uz kaut ko jau minētu: Dzīvoja vīrs. Tam vīram bija trīs dēli. Divi stakles, uz tām staklēm muca, uz tās

mucas pods, uz tā poda mežs (mikla). Aiz kalniņa dūmi kūp. Kas tos dūmus kūpināja?

3) **Tas** aizrāda uz kaut ko dzirdamu: Ko tās vistas tur kladzina? Ko tie tēva suņi rēja pie māsiņas rožu dārza?

4) **Tas** aizrāda uz kaut ko pazīstamu, zināmu: Kumeljam zelta zāle, man tā ciema zeltenīte.

5) **Tas** aizrāda uz to, kas sekojošā teikumā paskaidrots. Tā sevišķi bieži sastopams „tas“ virsteikumā, ja palīgteikumā seko vietniekvārdi **kas, kurš** vai arī teikumi ar saikļiem **ka, kad, kamēr, vai** u. c.: Labs tas darbiņš, kas padarīts. Kur jau tas laiks, kamēr neesam redzējušies! To jautājumu, vai tas tā vai citādi, te apcerēsim.

„Tā ir nelaime“, „tas ir posts“, „tas ir joks“, — sakām, a) kad mums par kādu nelaimi, postu, joku jārunā, b) kad vispār runājam par nelaimi, postu, piem., tā ir nelaime (vienmēr), ka brāļi savā starpā nesaticīgi. Bet ja sevišķā atgādījumā paskaidrojam, par kādu nelaimi vai postu ir runa, tad šie substantīvi apzīmējami ar norādāmo vietniekvārdu „tas“: Tā jau ir tā nelaime, ka mēs, brāļi būdami, dzīvojam nesaticīgi savā starpā. Tas jau ir tas joks, ka viņš nesējis grib plaut.

6) Norādāmais vietniekvārds **tas**, aizrādīdams uz ko pazīstamu, dzīvajā tautas valodā bieži vien savā nozīmē *t u v o j a s* citu valodu noteiktajam artikulam: Tas saimnieks (= mūsu mīlais, laipnais s.) uz jokiem vien. Tā nabaga Andreja man žēl. Kur tas puika palicis, ka nejut mājā? Tas palaidnis būtu krietni noperams! Kur tā mana māmuliņa? Sniegi, vēji putināja ap to manu kumeliņu.

Istā artikula nozīmē „tas“ *n a v c i e š a m s*, un tāpēc nedrīkst, piem., sākt runu ar vārdiem: Man ir *t a s* gods... („tas“ te jāizmet).

Tas, viņš, šis.

129. §. Ja iepriekšējos teikumos vairāki priekšmeti minēti un sekojošā teikumā uz šiem priekšmetiem norāda ar vietniekvārdiem, tad uz visiem priekšmetiem nevar norādīt ar to pašu norādāmo vietniekvārdu, bet vietniekvārdi jāizredz, iegaumējot šo pronōmenu dabu: Saimnieks aizveda sviestu uz tirgu pārdot. Viņa ratiem pienāca virs. Šis (tāpēc ka attiecas uz tuvāko vārdu) nopirka to (tāpēc ka sviests pieder pie nedzīvām lietām) no viņa (tāpēc ka attiecas uz personu un pie tam visattālāko locekli teikumā).

Uz vaicājumu, „kas to darijis?“ var pirmā persona, uz sevi norādīdama, atbildēt: „šis“, t. i. es. Tāpēc atkarīgā runā, kur pirmā un otra persona pārvēršas trešajā, „šis“ attiecas uz

virsteikuma subjektu, „tas“ un „viņš“ turpretim uz citiem teikuma locekļiem: Kungs prasa pamātei pēc bārenītes un pavēl viņai to tūlīn šim atvest.

Šāds, tāds.

130. §. Šāds tāpat kā „šis“ zīmējas uz tuvāko, **tāds** tāpat kā „tas“ uz tālāko priekšmetu.

Laika nojēgumus tuvāki apzīmējot, **šāds** līdzinās nozīmē „šim, bet **tāds** „kādam“, „neilgam“: Citu gadu šādu (= ap šo) laiku. Dēls dzīvojis tādu (kādu) laiku itin mierā. Pēc tāda brītiņa, laiciņa.

Tāds gan pie substantīviem, gan pie adjektīviem apzīmē ievērojamu pakāpi: Kas tā tāda dziedātāja? Kēniņš brīnījies, kas tie tādi par spožumiem. Ak tu niekkalbis tāds! Stulbie tādi! Viņš ir tāds bailīgs. — **Tāds** lietājams arī nicināmā nozīmē: Tāds ar tādu satiekas, tāds ar tādu lamājas. Šāds ar šādu, tāds ar tādu.

Tāds var attiekties uz vietniekvārdu „kāds“: Kāds kungs, tāds kalps. — „Tāds“ daudzkārt paskaidrojams ar sekojošu „kā“: Būtu es tāda gājējiņa kā māmiņa devējiņa. Tādas kāzas kā kaķei kristības, t. i. nekādas.

Jautājamie, nenoteiktie un attieksmes vietniekvārdi.

Kas.

131. §. Kas var būt:

1) jautājama **ais** vietniekvārds; Kas nāk man biedram līdz? Kas saldāks par medu? — Tāpat atkarīgos jautājumos: Redzēsim, kas tur izjuks;

2) **nenoteiktais**: „Māja tukša“, kas sacīja. Diezin, vai tur kas iznāks. Saimniecei visa kā bija diezgan;

3) **attieksmes** vietniekvārds, attiekdamiem uz abām kārtām un abiem skaitļiem: Es nocirtu to kociņu, kas aug ceļa maliņā. Kas tie tādi, kas dziedāja? Vajadzīga kalpone, kas prot visus mājas darbus.

Kas ar sekojošu **dalāmo** ģenitīvu nozīmē „cik“: Tu mūžs, kas tur namu! Nekur likt, kas zelta.

Vispārināma nozīme piemīt 1) vienkāršam „kam“, a) ar indikātīvu: Lai tie dara, ko tie dara, jeb: lai ko tie dara, b) sevišķi bieži ar divdabi, kas beidzas ar **-dams**: Dievs labi dara ko darīdams. Dod, Dieviņ, ko dodams, dod man labu arājiņu! 2) „kas“ pastiprināts ar „vien“, „vien tikai“: Āzis iedeva Ansim tādu zobenu, ar kuŗu var apkaŗot, ko vien tikai gribot.

Kas kā nenoteikts vietniekvārds sastopams virsteikumos, vēl biežāki palīgteikumos: ja kas, vai kas, lai kas. Ja kas nētic, lai nāk raudzīt!

Nenoteikto nozīmi vārdam „kas“ izceļ vārdiņi **kaut, jeb, ne, nez**: kaut kas, jebkas, kas nekas (ar balssvaru uz **ne**), nezkas: Dēls manijis, ka tēvam kaut kas prātā. Viņi bija labi pārtikuši: bija liels dārzs, kas nekas. Nezkas liels tur nav.

„Kas“ lietājams vienmēr kā substantīvs.

Katrs.

132. §. Katrs, pirmatnē nozīmēdams „kuŗu no diviem“, sākumā ir bijis

1) **jautājams** vietniekvārds: Katrs vecāks, vai māsa vai brālis? Atkarīgā jautājumā: Iesim, lāci, pie kundziņa, katram auzas piederēs! Viņi, viens otrā skatīdamies, nevarēja zināt, katrs lielākās izbailēs;

2) **nenoteikts** (= abi, ikviens no diviem): Aug ābele pret ābeli, katra kalna galiņā. — Tā sevišķi bieži sastopams noliegtais „nekatrs“ (jāuzsver **o t r a** zilbe!), nozīmēdams nevienu, ne šo, ne to no diviem: Ne miegam, ne kaunam, nekatram nelāvos. Snaudūļa māte, snaudūļa meita, nekatra pūriņa nedarināja. — Vecos rakstos un izloksnēs „katrs“ var būt arī reālīvs (attieksmes) pronōmens: Katra (= kuŗa) meita goda gaida, tai Laimiņa kroni pin.

Tagadējā valodā „katrs“ attiecas uz vairāk personām, nozīmēdams „ikvienu“: Katrs cilvēks var maldīties. Pašas, kūmas, domājiet, ko jūs katrs darīsīt! Tāpat arī nekatrs = neviens: Man deviņi bāleliņi, nekatram līgaviņas.

„Ikviens“ nozīmē vienkāršā „katra“ vietā bieži sastopami „ikkatrs“, „kuŗš katrs“: Tik gudrs laikam gan būs kuŗš katrs. Ikkatram (cilvēkam) savs krusts.

Kuŗš.

133. §. Kuŗš ir 1) **jautājams** vietniekvārds. „Kas“ vaicā vispāri. „Kas to darījis?“ vaicājam, kad par darītāju nezinām, vai tas bijis suns vai kaķis, vai cilvēks, jeb vai cits kas. Bet „kuŗš“ vaicā pēc kāda no zināmu priekšmetu zināma pulka. „Kuŗš to darījis?“ vaicājam, ja gribam darītāju izzināt no zināma pulka, piem., no bērnu pulciņa. Zināmo priekšmetu pulku daudzkārt izsaka a) ar „no“: Kuŗš no jums to izdarījis? b) ar vokātīvu: Kuŗš, ļautiņi, dzirdējāt? c) visbiežāki ar teikumu sakaru: Te ir daudz puķu. Kuŗu lai es tev dodu?

2) „Kuŗš“ ir attieksmes vietniekvārds. Kā tāds tas a) pieslienas it kā adjektīvs sekojošam substantīvam teikumā, un pa laikam uz priekšējo attieksmes vietniekvārdu aizrāda norādāmais vietniekvārds „tas“: Kuŗš puisītis atminēs, tas būs mans arājiņš. Kuŗa dziesma laba bija, to divi reizes izdziedāju (var.: kuŗa laba dziesma bija; kas bija laba grezna dziesma); b) attiecas tāpat kā „kas“ uz virsteikumā esošu substantīvu: Laime, laime tai mātei, kuŗai meitas skaistas auga; c) „kuŗš“ zīmējas uz iepriekšēju substantīvu vai vietniekvārdu, ar to saskanēdams skaitlī un kārtā, pie kam virsteikumā seko „tas“: Viens grib manu lielu pūru, otrs daiļu augumiņu; kuŗš grib daiļu augumiņu, pie tā iešu dziedādama.

„Kuŗš“, retumis arī „kas“, kā otrs jautājamais vietniekvārds nereti sastopams jautājamos teikumos, tā ka vienā teikumā satiekas divi jautājamie vārdi: Kas tad nu kuŗam par to jāzina? — Kas jāzina? Kuŗam par to jāzina? Kas kuŗam bēdas bija? Ko nu mēs kuŗam bijām ļauna darījuši? Cik tad tiem kuŗo reizi tās pašas naudas? — Tāpat atkarīgos jautājamos teikumos: Es gan redzu, uz kurieni kuŗš ceļš iet. Runājiet, labi laudis, ko kuŗais zinādami! Kas kam bija lielas bēdas, ka man mazs augumiņš?

Dažos no minētiem jautājumiem teikumiem, sevišķi minētos atkarīgos jautājumos, „kuŗam“ pirmatnējā jautājamā nozīme izdēdējusi tādā mērā, ka to vairs nesajūtam un „kuŗš“ mums nozīmē liekas līdzināties „kuŗam katram“, „ikkuŗam“.

Šinī nozīmē „kuŗš“ daudzkārt lietājams pat bez jautājamās nozīmes ēnas: Nomirst tēvs, māmuliņa, mēs bērniņi malu kuŗš. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu. Viņi klausījās, kā kuŗš spēja.

Apcerētajā nozīmē **kuŗam** piedrojas **jeb, kaut, ik, arī viens** (ik, jeb, kaut kuŗš, kuŗš v i e n s): Tas var atgadīties kuŗam vienam (ikkuŗam, kaut kuŗam).

134. §. Attieksmes vārdus **kas** un **kuŗš** lietājot, jāiegaumē likums, ka vienāda attieksme apzīmējama ar vienādu attieksmes vārdu, t. i. ja attieksmes vārds attiecas uz vienu un to pašu priekšmetu, tad izredzams tas pats attieksmes vārds: Mežs, kuŗā daudz ogu un kuŗš skaistā vietā... Lapiņas, kas lapiņas, kas pie kokiem neaug un ko cilvēks neēd. Viņš aizriņās no putekļiem, ko sacēla vējš un kas lida nāsīs un mutē, bet nevis: kuŗus s. v. un kas l. n. un m., nedz arī: ko sacēla v. un kuŗi l. n. un m.

Bet ja attieksme dažāda, tad izdarāma attieksmes vārdu pārmaiņa: Kāds saimnieks, kam piesūtīta vēstule, kuŗā pavēlēts zināmā vietā nolikt 1000 latu, nodevis šo vēstuli policijai

(bet nevis: kuŗam — kuŗā). Tad vēl jāievēro, ka attieksmes vietniekvārds „kuŗš“ jāizredz 1) lokātīvā un pa laikam arī ģenitīvā: mežu, kuŗā (vēl labāk: kur) aug jauni koki, sauc par jaunmežu. Bērni, kuŗu (jeb: kam) vecāki miruši, ir bāreņi, un 2) tur, kur „kas“ varētu pārpratumu sacelt, tā ja substantīvs ar ģenitīvu tuvāki apzīmēts: Cik jaukas ir prieka vēstnešu kājas, kuŗi mieru sludina.

Gadījumos, kur „kuŗš“ nav nepieciešams, jālietā „kas“.

„Kas“ arī vienmēr lietājams, ja tas attiecas uz personāliem vietniekvārdiem, pie kam jāievēro, ka apzīmētāja teikumā zināmos personālos vietniekvārdus mēdz atkārtot: Nāc palīgā, tu visvarenais Debestēvs, kas tu zini, kas tu redzi manas bēdas!

Kāds.

135. §. Kāds 1) jautā pēc priekšmeta īpašības: Kādu tad mūsu Dievam nav? Kā jautājamais vārds **kāds** ne visur parādās savā pilnajā īpašības nozīmē, bet nozīmē arī to pašu, ko „kuŗš“ un „kas par“? — Kāda diena šodien ir? Vai jauka vai nejauka? tā vaicājam pēc dienas īpašības. — Bet jautājam arī: Kāda (= kuŗa) diena šodien ir? Vai pirmdiena jeb vai otrdiena?

2) **Kāds** kā attieksmes vārds ļoti bieži attiecas uz nōrādāmo vietniekvārdu „tāds“: Kāda vārna pērta, tāda nepērta. Es tev nopirku zirgu, kādu tu vēlējies.

3) **Kāds** kā nenoteikts vietniekvārds: Senos laikos bija kāds vīrs. Lai man bija kāda dziesma, tā man kauna nedarīja. Ko divi kādi sauc par jaunu, to trešais sauc par vecu. — Adjektīva priekšā: Kas jau kāds negodīgs, drīz sēdēja kaktiņā.

Pārrunājamā nozīmē sastopami arī: kaut kāds, kāds nekāds: Gadījās ezeriņš ar kādiem nekādiem kukainiņiem. Lai tas izstāsta man kaut kādu atgadījumu.

136. §. Kāds pie skaitļiem un mēra, izplatījuma, laika apzīmējumiem apzīmē šos jēgumus par aptuvumis saprotamiem: Tur būs kāds simts cilvēku. Izsēju kādi (= apmēram) divi pūri miežu; audekls kādu olekti plats; pēc kāda (neilga) laiciņa, brītiņa.

Kuŗš, katrs, kāds lietājami gan kā substantīvi, gan kā adjektīvi.

137. §. Lai gan vārdus **nekas, nekatrs, nekāds, neviens** sajūtam par vienu vārdu, tomēr tie pilnīgi nav saauguši saliktenī, kas redzams 1) no tam, ka balssvars neatrodas uz nolieguma **ne**, 2) no tam, ka prepozīcijas iespraugas starp noliegumu un vietniekvārdu: ne par ko, ne ar kādiem līdzekļiem.

Skaitlenis.

138. §. **Viens** lietājams 1) kā skaitlenis: viens (ne vairāk) cilvēks.

2) Ja vairāk priekšmetu attiecas uz kaut ko vienu, tad **viens** var iegūt nozīmi „tas pats“, „viens un tas pats“: Viņi dzimuši vienā dienā. Vai mēs neesam viens kas viens?

3) **Viens** daudzkārt apzīmē priekšmeta, stāvokļa, darbības nejauktu, nepārtrauktu vienlaidību: iet vienās skrandās, laistīties vienā zeltā, sabraukt zirgu vienās putās; dzīvot vienās bailēs, vienās raizēs, vienā laimē, vienos priekos; raudāt vienā raudāšanā, braukt vienā braukšanā.

4) Nūle apcerētai paškirai stāv tuvu jo tuvu nozīme „tikai“, „vien“, „neviens cits“: Es uzaugu ar tautieti; upe viena (parasti: vien) starpiņā. Bijām palikuši vieni paši. Mēs braucām vienas ar Olgu; vienos kreklos strādāt.

5) **Viens** dažreiz cildina nojēgumu, to apzīmēdams par kaut ko sevišķu, savā ziņā vienīgu: Tas tik bij viens lietus! Viņš sāk lūgties no vienas tiesas. Spoži, melni ērzeli kā vienas bildes!

6) Nojēgums savā vispārībā var sevī arī ietvert nenoteiktu īpatnību: Bija reiz vīrs. Bet īpatnības nenoteiktību varam arī apzīmēt ar nenoteiktiem vietniekvārdiem **kāds, viens**: Bija reiz kāds (jeb viens) vīrs.

7) **Viens** tuvojas norādāmā vietniekvārda labai, ja tas stājas attiecsmē pret otru: ar vienu cirtieni vieniem sešiem galvas nost, ar otru cirtieni otriem sešiem.

139. §. **Desmitnieki, simtnieki, tūkstošnieki** īsti ir substantīvi, un tāpēc no tiem atkarīgs ģenitīvs: desmit(s) vīru, simts kareivju, tūkstotis ļaužu. Bet pēc desmitniekiem daudzkārt sastopams arī nōminātīvs: desmit vīri, sevišķi, ja skaitleņu priekšā kā atribūti stāv vietniekvārdi: Tie sešpadsmit gadi bija klāt. Arī akuzatīvā var sacīt: desmit (simt, tūkstoš) vīrus, jeb ar ģenitīvu: desmit, simt(u), tūkstoti jeb tūkstoš vīru. Bet tikai: (ar) desmit (simts, divisimt, tūkstoš) vīriem.

Pēc **daudz** un **vairāk** (nōminātīva un akuzatīva nozīmē) ieteicams ir ģenitīvs: daudz, vairāk vīru. Bet ciešams arī savienojums „daudz, vairāk vīrus“ (akuzatīvā). Aiz **maz, cik, tik** (nominātīva un akuzatīva nozīmē) atzīstams tikai ģenitīvs: maz, cik, tik vīru.

Formas **daudz** un **vairāk** var arī locīt (kā adjektīvus), arī tieši kāda substantīva priekšā: Daudzi tur mira; izglābt daudzus (cilvēkus) jeb daudz cilvēku(s) no nāves; priekš vairākiem jeb vairāk gadiem.

Sastopams arī lokātīvs **cikos** (piem., cikos viņš nāks?), datīvs un instrumentālis **cikiem** (piem., cikiem izdevās aizbēgt? ap cikiem viņš te gaidāms?).

Sakām, piemēram: vekseli atdot par tūkstoš divsimt sešdesmit latiem, nevis: par diviem simtiem sešdesmit l.

Bet kad šāda tipa skaitleņi ir **bez** sekojoša substantīva, tad tie **visādā ziņā lokāmi**: Pēdējā gadu desmitā. Viņš jau pie sešdesmitiem. Viņš dzīrās atnākt pulksten desmitos. Skaiti līdz simtam, līdz tūkstošim!

140. §. Pie saliktiem skaitleņiem substantīvs jāsaskaņo ar beidzamo skaitli; tā tad: devis divdesmit vienu aitu, trīsdesmit vienu zirgu.

141. §. Skaitleņi nostājas pa laikam substantīva priekšā; bet daļā mos ģenitīvus var arī nostādīt skaitleņa priekšā: Jūsu ir divpadsmit. Ēdēju, dzērēju nebijis neviena. Laiks īsāks, ja braucēju divi.

Šī vārdu kārtā sevišķi iecienīta, kad skaitlenis saprotams aptuvumis: Tur būs pēdas astoņas. Bērns gadus četrus vecs. Aptuvenai skaitļa apzīmēšanai lietā arī vietniekvārdus **kāds, savs**, prepozīciju **ap** un adverbu **līdz**: Tur būs kādi, savi, ap jeb līdz pieci podi linu.

142. §. Kā jau minēts 32. §, 5c, no pamata skaitleņiem atvasinātās formas ar **-ēji** ir lietājamās kā daudzskaitlīnieku atribūti, piem., divēji (ne: divi) vārti. Šī pati funkcija tiem īstēni ir arī šādos piemēros: Tur bija divēji (= divēju māju) gani (gani ar savu ganāmpulku). Brālis norauj no abējiem augļiem (= no abu koku augļiem). Zied puķītes trejīs ziedis (t. i. katrai puķei ir trejdažādi ziedi).

Kārtas skaitleņi.

143. §. Saliktos skaitleņos tikai pēdējais var būt kārtas skaitlenis: divdesmit pirmajā, otrā, trešajā gadā.

Mēneša dienas apzīmējot, latvietis tāpat kā vācietis lietā ievērojamu saīsinājumu, saskaņodams kārtas skaitleņi locījumā ar mēneša nosaukumu: 1906-tā gada piecpadsmitajā jūlijā; tai vietā varētu arī sacīt: jūlija 15-tajā dienā.

144. §. **Īpašības** ģenitīvā **pamata** skaitlenis apzīmē apmēram to pašu, ko par vienu lielāks kārtas skaitlenis: Divu gadu jeb trešā gada kumeljš; piecu gadu zirgs jeb sestā gada zirgs.

Daļu skaitleņi.

145. §. Daļu skaitleņi lietājami 1) ar pilnu galotni, pie kam daļu skaitlenis visos locījumos lokāms un skaitāmais nostājas

dalāmā ģenitīvā: nōm. trīs piektdaļas poda linu, ģen. triju piektdaļu jeb piektu daļu poda linu, dat. trim piektdaļām jeb piektām daļām poda linu u. t. t. 2) sastingušā divskaitļa nōminātīvā jeb akuzātīvā ar galotni **-i**: Te ir divi piektdaļi pūrvietas zemes, divi piektdaļi poda linu. Atdalījām divi piektdaļi pūrvietas lauka. Tāpat ar prepozīcijām: No divi piektdaļi atjēmt vienu piektdaļu. — Ja datīva un lokātīva nozīmē lietātām skaitleņa formām ar **-i** piebiedrojas mēra apzīmējums, tad tas nostājas daudzskaitļa datīvā vai lokātīvā: Piepirkt divi piektdaļi olektīm audekla vēl divi piektdaļi klāt; iestādīt divi piektdaļi pūrvietās astoņi pūri kartupeļu.

Daļu skaitleņi, kas salikti ar **pus-**, stāv, atkarīgi būdami no „pus“-, dalāmā ģenitīvā. Nōm.: tur ir pusotras olekts audekla, pustreša poda linu; akuz.: nopirku pusotras olekts audekla; ģen.: pusotras olekts platumā. Datīvā un lokātīvā pārrunājami skaitleņi saskan skaitlī un kārtā ar daudzskaitļa datīvā vai lokātīvā stāvošo skaitāmo: dat. pustrešām olektīm, pustrešiem podiem; lok. pustrešās olektīs, pustrešos podos.

Verbs.

I Darāmā kārtā.

146. §. Verbs **darāmā kārtā** izsaka, ka no teikuma subjekta iziet kāda darbība vai ka tas atrodas zināmā stāvoklī, piem., cilvēks strādā; puķe zied.

II Vidējā kārtā.

147. §. **Vidējā kārtā** izsaka: 1) ka darbība, kas iziet no teikuma subjekta, pie tā atgriežas atpakaļ (atgriezeniskie jeb refleksīvie verbi); piem., ģērbties, lielities, mazgāties, pušķoties, rādīties, segties, sildīties, slaucīties = ģērbt sevi u. t. t.

Minētos piemēros vidējās kārtas galotne **-s** parādās skaidri un gaiši **akuzātīva** nozīmē.

Vidējās kārtas galotne **-s** ir radusies no bijuša atgriezeniska vietniekvārda „si“. Bez balssvara būdams, tas saaudzis vidējā kārtā ar verbu kopā. Vietniekvārdam „sevi“ turpretim vienmēr ir balssvars. Šinī ziņā vidējās kārtas verbi atšķiras no darāmās kārtas verbiem ar vietniekvārdu „sevi“ kā objektu. Tā tādi teikumi kā „es moku pats sevi“, „es ģērbju pats sevi“ un „es mokus“, „es ģērbjos“ — izšķiras tanī ziņā, ka pirmajos objekts (sevi) uzsvērts, pēdējos turpretim bez balssvara **-s** izsaka, ka darbība, no teikuma subjekta iziedama, ap to darbojas.

2) Daudz vidējās kārtas verbos vēl gan **-s** sajūtams kā akuzātīvs, bet objekta jēgums tajos tā izdilis, ka tā vietā nekad vairs nevar nostāties nilnīgais vietniekvārds „sevi“: Celies (nevis: celi sevi), māte, pacel meitu! Liecies mierā! Liecies gar zemi! Liecies uz ausi! (nekad: liec sevi uz ausi, gar zemi! bet gan: nelikšu vājo ķēvi, bet likšu pats sevi ilksīs, arī: likšos pats sevi ilksīs). — Ja „likties“ nozīmē „lauties“, tad atkarīgais infinitīvs arī nostājas vidējā kārtā: Viņš liekas, laujas pielūgties (arī: sevi pielūgties).

Tā tad minētos vidējās kārtas verbos pirmatnējs bezbalsvara vietniekvārds **-s(i)**, pazaudējis laika straumē objekta spēka pilnumu, ieguvis uzdevumu noteikt, ka darbība, iziedama no teikuma subjekta, nepāriet uz citu priekšmetu, bet paliek pie viņa paša, un tā tad var pārējos verbos pārvērst nepārējos: baidīt — baidīties, beigt — beigties, dzīt, dzenāt — dzīties, dzenāties, griezt — griezties, grozīt — grozīties, kārt — kārties, ķert — ķerties u. c.

Visos nūle minētos piemēros teikuma subjekts parādās kā darbības darītājs. Sajūtam teikuma subjektu kā darītāju daudz maz arī tādos piemēros, kuŗos darbība notiekas bez teikuma subjekta gribas un ziņas: Cimdi paši kaktā adās. Zirgi barojušies acīm redzot. Dots devējam atdodas. Dur(v)is atvērās (daudz kārt ar pielikumu: pašas no sevis). Vezums apgāzās. Nauda taupās. Nauda glabājas skapī. Aizmirsās man dziesmiņa.

Tiesa gan, ka dažos piemēros teikuma subjekts neliekas darbību izdarām, bet to it kā izciešam. Tā: „nauda glabājas“ apmēram = „nauda tiek glabāta“; „aizmirsās man dziesmiņa“ apmēram = „dziesmiņa manis aizmirsta“. Ja salīdzinām savā stārpā, piem., teikumu „zēns velas no kalna lejā kā ritenis“ ar teikumu „bērns izvēlās no gultas“, tad teikuma saturs piešķir pirmā teikuma subjektam, zēnam, daudz lielāku darbības dziņuli nekā otra teikuma subjektam, bērnam, kur bērns vairāk parādās par darbības cietēju nekā tās darītāju.

3) Nūle pat redzējām, ka teikuma subjekts latviešu valodā var piejemt it kā cietēja nokrāsu. Bet var arī gadīties, ka par darbību runājam, darītāju pavisam pār galvu laizdami. Tā nokļūstam pie **bežpersoniskās** nozīmes. Teikumā „kā tev darbs veicas?“ vidējās kārtas verbs „veikties“ piešķirams otras grupas atgriezeniskajiem verbiem; bet teikumā „kā tev veicas, sviežas, klājas?“ „veikties“, „sviesties“, „klāties“ ir **bežpersoniski** verbi. Bez šiem minami vēl: **gadās, notiekas, man liekas, rādās, gribas, iekārojas, iežēlojas** u. c.

4) Daudz vidējās kārtas verbu izsaka, ka viena un tā pati darbība, iziedama no diviem vai vairāk darītājiem, atgriežas pie darītājiem atpakaļ tā, ka viena darītāja darbība ķer otru darītāju (**savstarpējie** verbi): badīties, bārties, rāties, skūpstīties, grūstīties, kauties, plēsties, stumties, sveicināties, tiesāties; te pieder sevišķi daudz ar priedēkli **sa-** saliktu verbu: saseties, sarunāties, sarakstīties, satīkties, sastapties, sazināties u. c. Ka darbība tādos piemēros notiekas vairāk darītāju starpā, to izsaka a) darītāju daudzskaitlis: Kur divi rejas, tur trešais rij. Gaili plūcas; b) saiklis „**un**“ un prepozīcija „**ar**“, „**uz**“, kas vienu teikuma subjektu pievieno otram: Māte un meita (jeb: ar meitu) dalījās. Ko ar pliku plūkties? Laime uz Laimes vaicājās; c) vienskaitlī stāvošu teikuma subjektu atkārtojot kā objektu: Roka roku mazgājas; kas, mutīte, tevi mazgāja? Māsa māsu mielojas; kas, bāliņ, tevi mieloja? d) vairāk darītāju savstarpēju darbību apzīmējot ar „viens-otrs“, „cits-cits“, „savā starpā“: Divas upes satekas (var.: sagājās), viena otru laistījās; divi sērdienes satikās, viena otru milējās.

Ievērojot savstarpējo verbu dabu, pēc kuŗas darbība, no darītājiem iziedama, pāriet uz darītāju pretiniekiem vai biedriem un, viņu atpakaļ raidīta, atgriežas pie darītājiem, saprotams, kāpēc savstarpējie verbi darināmi it sevišķi no **p ā r e j o š i e m** verbiem.

No **n e p ā r e j o š i e m** verbiem darināmi savstarpējie verbi salikteņos ar **sa-**: Viņi saskrējās krūtīs. Es ar viņu sagājos, sadusmojos. — Šos piemēros darbības savstarpība izsacīta nevien vidējā kārtā, bet arī priedēkli **sa-**. Ievērojot, ka tādiem verbiem trūkst darbības pārejas no viena subjekta uz otru, darbības savstarpība te nav paskaidrojama ar „viens otru“, bet ar prepozīciju „**ar**“: Divas upes satikās viena otru un viena ar otru; bet: divas upes satekas viena ar otru (nekad: viena otru).

Savstarpējā darbība var būt tāda, ka **viens** darbības darītājs grib **p ā r s p ē t** otru zināmā darbībā: sāksim (iesim) lauzties, t. i. iesim viens otru lauzt; redzēsīm, kuŗš no mums laušanas darbībā pārāks.

Tādos no **p ā r e j o š i e m** verbiem darinātos savstarpējos verbos gan meklējams sākums un attīstības avots latviešu valodā jō parastiem **s a c e n s ī b a s** vārdiem: sāksim (iesim) adīties, arties, plauties, braukties, jāties, tecēties u. c. Pa laikam šie sacensības vārdi atkarīgi no „iet“ vai „sākt“; retāki tie lietājami patstāvīgi: Skrienies ar manu jaunāko brāli!

5) Atgriezeniskais vietniekvārds **-s** lietājams nereti **d a t ī v a** nozīmē („sev“, „savā labā“): Ados (= adu sev) cimdus,

ados zeķes, aužos smalkus paladziņus. Tautas mani lūkojās. Novijos pātadziņu. Nomaucos gredzentiņu. Atkal meža taujājos. — Datīva nozīme piemīt šim -s arī daudzos vidējās kārtas verbos, kas pirmajā šķirā minēti: Upītē mazgājos (akuz. 1), bet: rokas mazgājos (t. i. sev, dat.). Aunieties (1), bāleliņi; aunies (5) kājas! Datīva nozīme te tik dzīva, ka vidējās kārtas vietā varam lietāt darāmo kārtu un atgriezenisko vietniekvārdu datīvā: Jāju dienu, jāju nakti, sev līgavas meklēdams.

6) Kā akuzātīva (skat. 2), tā arī datīva nozīme nav vairs visos vidējās kārtas verbos gaiši nojaušama. Daudzkārt izsaka vidējā kārtā, ka darbība paliekas teikuma subjekta robežās, nepāriedama uz citu priekšmetu: Meitas velējas; viņas apkopušās; viņš atgaiņājas, bēdājas.

Darbība var būt tāda, ka teikuma subjekts ar patiku tai nododas; piem., airēties, peldēties.

Ne retumis izsacīts vidējā kārtā lielāks darbības spars; piem., lūgties, sacīties, badīties, sperties, solīties, teikties: Vēl teicas (sakās) bāleliņi kalt sudrabu stūrīšos. Sakās tautas mani panākt. — Tā sevišķi tādos verbos, kas apzīmē kādu troksni, piem., klauvēt — klauvēties, klauzēt — klauzēties: Kas mežā klauzējās? Kas tik skaļi dimdējās? Visas purvu purvmalītes šļaukstēt vien šļaukstējās. Skanējās, zvadzējās.

Dažreiz nozīmes starpība starp darāmās un vidējās kārtas formu nemaz nav vairs izmanāma: kust, arī kustas kā ūdens zāle; aizdrāzt un aizdrāzties (aizskriet); atspirgt un atspirgties; palikt un palikties (vecajā vietā).

7) Daudzi darāmās kārtas verbi lietājami vidējā kārtā, ja tie salikti ar zināmām prepozīcijām; skat. piemērus 44—52. §.

8) Daži verbi sastopami tikai vidējā kārtā, piem., bīties, brīnīties, kaunēties, priecāties.

III. Ciešamā kārtā.

148. §. Ciešamā kārtā latviešu valodā ne visai iecienīta; sevišķi ciešamās kārtas nepabeigtie laiki reti lietājami: es tieku, tiku, tikšu milēts; parastāki un veiklāki to pašu izsaka darāmā kārtā: mani milē, milēja, milēs. Ja apzīmējams arī darbības darītājs, tad var izteikties t i k a i darāmā kārtā: viņš mani mīl (nekad: es tieku no viņa milēts). Daudz biežāki sastopami ciešamās kārtas pabeigtie laiki: Kas darīts, padarīts. Kas bij darīts, bij padarīts. Kas būs darīts, būs padarīts. Vilnainīte mātes austa.

Ciešamā kārtā bezpersoniski sastopami arī nepārējošie verbi: Nu jau sēdēts, gulēts, iets diezgan. Vai tad nav iets, kad varēts? Gudroja, kā te līdzams.

Darbības veidi.

149. §. Latviešu valoda izšķir ilgstošas (nepabeigtas) un neilgstošas (pabeigtas) darbības veidu. Pabeigtais veids ceļas, verbiem ar priedēkļiem saaugot vienā vārdā, piem., **nākt, darīt, skriet** ir nepabeigtas jeb ilgstošas darbības veidi, bet **atnākt, ienākt, iznākt, nonākt. uznākt, izdarīt, nodarīt, padarīt, aizskriet, atskriet, ieskriet, izskriet, noskriet, paskriet, pārskriet, uzskriet** ir pabeigtas darbības veidi. Nepabeigtās darbības veids rāda mums darbību tās gaitā, tās attīstībā, izsaka ilgstošu darbību, bet pabeigtās darbības veids izsaka neilgstošu darbības parādību (piem., puika iekliedzās) vai pabeigtu darbību (piem., darbs padarīts). Verbus ar pabeigtās darbības veidu sauc par perfektīviem, verbus ar nepabeigtās darbības veidu — par imperfektīviem verbiem.

Neilgstošai darbībai, protams, trūkst tagadnes. Tā, piem., sakot „vilciens nāca“, — apzīmējam pagātnē ilgušu darbību, bet teikumā „vilciens atnāca“ ar priedēkli **at-** izsacīts, ka nākšanas darbība sasniegusi savu mērķi, ka tā pabeigta. Tādiem salikteņiem kā „atnākt“, „ienākt“, „iznākt“ u. c. ir gan tagadnes forma, bet tai trūkst tagadnes nozīmes.

Tādu salikteņu tagadnes forma lietājama 1) pagātnes nozīmē, piem., vilciens atnāk (= atnāca), visi izkāpj (= izkāpa) no vagoniem un dodas (= devās) katrs savu malu.

2) Vispārīgos teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗos darbība neattiecas ne uz kādu zināmu laiku, bet uz visiem laikiem, un kuŗos izsacīts zināmu notikumu vispārīgs novērojums: Mums cūka uzaŗ, vējš noecē (vienmēr tā). Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. No Jelgavas atnāk vilciens katru dienu pulksten sešos pēc pusdienas.

3) Retumis arī, bet tikai palīga teikumos, salikto verbu tagadnes forma sastopama nākotnes nozīmē: Pagaidi, kamēr palīgs atnāk (= atnāks)! Kad es nomirstu (= nomiršu), tad jums jāsarģa mans kaps. — Bet arī ilgstošas darbības verbu tagadne šad un tad sastopama nākotnes nozīmē: Un tu, zagli, būsi stāvēt klusu, kamēr es nāku un tevi ar savu roku un mēli vaļā runāju!

150. §. Ja īstā tagadne izsakāma, tad priedēkļa vietā jāizredz nozīmē līdzīgs adverbs. Uz jautājumu: „ko tu tagad te dari?“ nevaram atbildēt: es tagad nokāpju no jumta; es tagad ieteku istabā, es tagad iznāku no istabas, bet jāsaka: es tagad kāpju no jumta zemē; es tagad teku istabā (iekšā); es tagad nāku no istabas ārā.

Atzīmēsim nu, ar kādiem adverbiem aizstājami, ilgstošu darbību apzīmējot, priedēkļi, kas, ar verbu saliktenī saaugdami, apzīmē neilgstošu, pabeigtu darbību.

Priedēkļiem saliktos verbos ir dažādas nozīmes; lūkojoties uz šo nozīmju dažādību, izredzami dažādi adverbji (retumis: adjektivi).

Priedēkļi.

aiz: aiziet,
aiz: aizvērt,
ap: apgāzt,
at: atgaiņāt,
at: atnākt,

at: ataurēt,
ie: iesnigt,
iz: iznest,
no: nokāpt,
no: nojemt,
pār: pārjāt,
pār: pārplūst,
pār: pārplēst,
pie: pienest,
pie: pieplūst,
sa: sapulcēties,
sa: sajemt,
uz: uzcelties,
uz: uzplīties,

Adverbji.

projām: eimu projām.
cieti: veru dur(v)is cieti.
apkārt: gāžu pasauli apkārt.
nost: gaiņāju šūns no ciemiņa nost.
atpakaļ: nāku atpakaļ.
šurp: viņš nāk šurp.
pretim, preti: aurēju pretim.
iekšā: sniegs snieg iekšā.
ārā: nesu mantas no istabas ārā.
zemē: kāpju no kalna zemē.
nost: jemu cepuri nost.
mājā; mājās: jāju mājās.
pāri: traukam ūdens plūst pāri.
pušu: plēšu drēbi pušu.
klāt: bites nes vasku klāt.
pilns: glāze plūst ar asinīm pilna.
kopā: pulcējamies kopā.
cieti: jemu tevi cieti.
augšā: ceļos augšā.
virsū: kāpēc plijies man virsū?

Priedēklis **pa-** dažkārt apzīmē tikai darbības pabeigumu. Tādos gadījumos lietā kā tagadnes formu nesalikto verbu bez kāda vietnieka priedēklim. Tā, piem., no „padarīt“ tagadnes forma skan: „es daru“.

151. §. Jāievēro, ka minētie un līdzīgi adverbji nesaaug ar verbu kopā kā priedēkļi, piem., projām iet, bet: aiziet. Šie adverbji stāv pa laikam infinjīva, daudzreiz arī divdabja **p r i e k š ā**, bet citur **a i z** verba, piem., klāt stāvēt, klāt stāvēdams, projām iet, projām iedams, cieti jemt, cieti jemdams, bet: es stāvu klāt, es stāvēju klāt, es stāvēšu klāt, es eimu projām, es iešu projām, es jemu cieti, es jēmu cieti, es jemšu cieti.

152. §. Apcerējām līdz šim to verbu grupu, kas, salikti ar priedēkļiem, izteic pabeigtu darbību — pabeigtais darbības veids (I). Atliekaš mums vēl ievērot otru (II) grupu verbu, kas,

ar priedēkļiem saliktī, dabū citu nozīmi, piem., vēlēt — pavēlēt, likties — izlikties slims, ļauties — paļauties, laisties — palaisties (uz savu spēku), vest — pavest (= pavedināt), mest — pārmet (vainot).

Daži no nūle minētiem vārdiem var piederēt gan pie pirmās, gan pie otras grupas vārdiem, atkarā no domu sakara: Kāzu dienā pārmeta pār juntu alus kannu (pāri) (I). Ko tu man pārmet? (II). — No šiem piemēriem varam redzēt, kāda starpība pastāv starp pirmās un otras grupas salikteniem: 1) pirmās grupas salikteniem trūkst īstas tagadnes; jo nevaram uz jautājumu: „ko kāznieki tagad dara?“ atbildēt „viņi tagad pārmet pār juntu alus kannu“, bet vienīgi: met pār j. a. k. Bet otras grupas salikteniem visiem ir īstas tagadnes nozīme: es tagad pārmetu tev tavus grēkus; 2) pie otras grupas salikteniem nepiebidrojas adverbi, kas sastopami pie pirmās grupas vārdiem; tā tad: pārmet akmeni pār upi pāri, bet nekad: pārmet kam viņa grēkus pāri. 3) Otras grupas saliktenos, kā jau aizrādīts, priedēkļi mēdz pārgrozīt verbu nozīmi, bet pirmās grupas salikteniem nav tāda nozīmes pārgrozījuma; priedēkļi te norāda tikai, kādā virzienā, kādā ceļā darbība sasniegusi savu mērķi, savas beigas, piem., aiz-, at-, ie-, iz-, pār-, pie-, uzmet.

Minēsim te vēl kādus otras grupas saliktenus: aizbildināt, aizstāvēt, apmelot, aprunāt, apcerēt, apnikt, atvainot, atzīt, ienākties, ietecēties (ogas), ieskatīt, ieteikt, padoties, palikt (savā stāvoklī), paturēt, pavadīt, pārdomāt, pārdzīvot, pieturēt (kādu cilvēku pie sevis), piederēt, pieklāties, pierādīt, sacerēt, uzturēties u. c.

Visi šie minētie verbi ar pārgrozītu nozīmi izsaka ilgstošu darbību, un tāpēc tiem visiem ir īsta tagadne: Viņš tevi šinī acumirklī aizbildina, aizstāv, aprunā, ieteic; es uzturos pie vecākiem; mēs tagad pārdzivojam grūtus laikus.

Ir istā tagadne arī vārdiem pazīt, patikt, palīdzēt, tāpēc ka te attiecīgais nesaliktais verbs tagad vairs nav pazīstams (zīt) vai lietājams tikai retumis (tikt, līdzēt) un sakarā ar to šie trīs verbi valodas apziņā izliekas līdzīgi nesaliktiem vārdiem.

153. §. Bez jau iepriekšējā paragrafā minētiem otras grupas salikteniem ir arī vēl daudz citu saliktenu ar īsto tagadni. Daži piemēri: Mans brālis tagad apceļo Vidzemi. Tagad labi iedzīvojamies. Viņa pārgērbjas. Viņš pārskaita naudu, iejāj (= pieradina pie jājēja) jauno zirgu. Laudis izklist. Viesu sasnāk jeb pienāk pilna istaba. Ja nesaliktais verbs apzīmē kādu

atkārtotu darbību, tad tas, arī salikts ar kādu priedekli, ir sastopams īstajā tagadnē, piem., viņš patlaban apbraukā Vidzemi; saimnieks patlaban apstaigā savus laukus; tā jau tu viņiem nodzenā miegu; cūka patlaban izrakņā lauku; viņš patlaban pastaigājas pa dārzu.

Laiki.

I Nepabeigtā tagadne.

154. §. Nepabeigtā tagadne izsaka, 1) ka darbība tagadnē notiekas un vēl nav pabeigta: Es mācos, tu raksti, viņš skatās.

2) Tagadne lietājama arī bez laika teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗu saturs attiecas uz visiem laikiem, piem., sakāmos vārdos: Lepnība ceļ kaunu. Kas māc, tam nāk. Ko mēklē, to dabū. — Tā kā tādos teikumos par zināmu laiku nav ko runāt, viegli saprotams, ka tajos var lietāt nevien tagadni, bet arī pagātņi un nākotņi: 1) ko meklē, to dabū, 2) ko meklēji, to dabūji, 3) ko meklēsi, to dabūsi. Saprotams arī, kāpēc tādos teikumos var tādu saliktu verbu tagadnes formas nostāties, kas, neilgstošu darbību apzīmēdami, citādi tagadnē nav sastopami: Maza dzirkstele nodedzina lielu mežu (tā tas vienmēr). Kad pavasaris atnāk, tad daba atmostas.

3) Daudzkārt izsakām pagājušu laiku notikumus ar nepabeigto tagadni. Pagājušie notikumi daudzkārt atmiņā tik dzīvi, ka tie rādās notiekoties it kā runātāju acu priekšā: Vecos laikos dzīvoja ķēniņš; tam bija teicams medinieks. Reiz medinieks, jūrmalā medīdams, ierauga trīs savādas pīles. Viņš tūlī grib šaut, bet domā: „Ne, lai sametas!“ Pīles nometas pašā ūdens malā, un pīļu spārni atkrīt no rumpjiem, un tās pārvēršas par daiļām jaunavām. Liela migla, liela rasa, pazūd mans kumeliņš; nokrīt migla, nokrīt rasa, atrodu savu kumeliņu. Sajāj tautas, norīb zeme; es gulēju dienasvidu. — Kā no mīnētiem piemēriem redzams, a) tagadne un pagātne mijas, par pagātnes notikumiem runājot, pie kam jāievēro, ka tie notikumi, kas dzīvāki attēlojami, izsakāmi ar tagadni un valoda izsargāma no raibas, nedibinātas maiņas starp tagadni un pagātņi; b) gan perfektīvu, gan imperfektīvu verbu tagadne lietājama kā vēstījuma tagadne pagātnes vietā.

4) Retumis lietājama nepabeigtā tagadne pabeigtās tagadnes vietā: Es nāku (= esmu nācis) pie jums ar lielu lūgumu. Tavs brālis, kā dzirdu (= esmu dzirdējis), aizceļojis uz ārzemēm.

Par nepabeigto tagadni nākotnes nozīmē skat. 149. § 3.

II Nepabeigtā pagātne.

155. §. Tā dēvējamā nepabeigtā pagātne lietājama, 1) kad tēlojam kādu mūsu atmiņā atmodušos darbību tās gaitā, kad izsakām, ka kāda darbība pagātnē vēl nebija pabeigta, kad cita kāda notikās: Aiz ko man sirds sāpēja, aiz ko man vaigi bāla? Sirds sāpēja drauga dēļ, vaigi bāla asarām. Tēvam dārzā ienākot, dēls stādīja ābeles. — Šī pagātne lietājama no imperfektīviem verbiem.

2) Kad sakām, ka kāda darbība pagātnē ir notikusies, ir pabeigta: Kādam vīram nomira sieva. Zuda, zuda (nepabeigta darbība), līdz pazuda (pabeigta). Meklēju, meklēju, kamēr uzmeklēju pazudušo atslēgu. Grima, grima, nenogrīma.

3) Nepabeigtā pagātne ir sastopama arī pabeigtās tagadnes nozīmē, sevišķi saliktos verbos: Visu gadu Jānītis nāca, nu atnāca šovakar (= ir atnācis). Kur tu augi, skaista meita, ka es tevis neredzēju? Es uzaugu (= esmu uzaugusi) pie māmiņas.

4) Dažreiz salikto verbu nepabeigtā pagātne izsaka, ka darbība pagātnē beigusies pirms citas kādas pagātnē notikušas darbības: Viens gans nomira (= bija nomiris), citi ganiraudāja. Kad saule uzlēca (= bija uzlēkusi), devāmies ceļā.

5) Nepabeigto pagātņi lietā bezlaika teikumos, t. i. tādus teikumus, kas neattiecas uz zināmu laiku: Kas kaziņu lopu sauca? Sivēns sili neizēda, ka tas kāju neiecēla; bajārs kannu neizdzēra, ka nabagu neapsmēja. Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša mīļus vārdus? No liepiņas lūkus plēsa, no tautieša mīļus vārdus.

Bezlaika teikumi jaucas ar piedzīvojumu teikumiem, t. i. ar tādiem teikumiem, kurū saturs dibinās uz agrākiem piedzīvojumiem: Kas kaitēja meitu mātei? Znoti viņu vizināja. Dēlu māte, nabadzīte, kājām tek baznicā. Reti, reti tie dēliņi, kas māmiņai maizi deva.

Daudzkārt, sevišķi Vidzemē, nepabeigtās pagātnes vietā lieto nepabeigto pagātņi no „tikt“, „kļūt“ ar pagātnes divdabi: Maz es tiku māmiņai vieglas dienas darijusi. Viņš ļauna vārda netika teicis. Vai jūs to kļuvāt redzējuši?

6) Tautas dziesmās sastop nepabeigto pagātņi diezgan bieži arī gaidāmas tagadnes un pat nākotnes vietā: Gribēj(a) mani tautu dēls, kā ieraudzis (= ieraudzījis), tā dabūt; es nebiju lauku irbe, vanagam notverama! — Vai kalpam kāzas dzēra? Klusa visa istabiņa. Saiminieka kāzas dzēra; lai skan visa istabiņa. — Kas Māriņu mīli lūdz a, tam Māriņa basa tek. — Kad atnāca svēta diena, tad iedod arājam! — Kad nomiru, tad gulēju kā kociņa gabaliņš.

III Pabeigtā tagadne.

156. §. Pabeigtā tagadne izsaka kādu tagadnē pabeigtu darbību, tagadnē sasniegtu vai vēl tagadnē pastāvošu stāvokli: Viņš (ir) noskumis, iereibis, iesilis, saulē nodedzis, aizmidzis, iesnaudies; nazis (ir) nodilis. Mana balta māmuliņa, vai es tev (esmu) apnikusi? Nakti (ir) sasnidzis pirmais sniegs. Nabaga tēva dēlam (ir) lielas raizes uznākušas.

157. §. Salīdzinot pabeigto tagadni ar tā dēvēto nepabeigto pagātņi, redzam, ka beidzamā gan tēlo pagātnē notikušas darbības („raizes nāca“, „bērns nika“), gan vienkārši nosaka, ka zināma darbība pagātnē notikās („raizes uznāca“, „bērns panīka“), pie kam nav noteikts, ka tagadnē „raizes pārģājušas“, „bērns atspirdzis“; bet ar pabeigto tagadni izsakām, ka pagātnē notikušās darbības sekas vēl tagadnē nojaušamas: bēdas dēlam uznākušas, un vēl tagad tās viņu māt; bērns panīcis, un vēl tagad viņš atrodas panīkušā stāvoklī. Tā tad svarīgākā starpība starp pabeigto tagadni un nepabeigto pagātņi ir tā, ka pirmā aplūko darbības no tagadnes stāvokļa, bet beidzamā, par pagātnes notikumiem runādama, dodas pagātnē.

158. §. Laiks, par ko nepabeigtā pagātne runā, var būt dažādā attālumā no runātāja: Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi. Nupat tēvs aizbrauca uz pilsētu. — Bet daudzkārt ar nepabeigto pagātņi izteikta darbība var turpināties līdz runātāja runāšanas brīdim: Kāds Dievs tevi šādā laikā te atnesa jeb atdzina (blakus: kāds Dievs jeb kāds vējš tevi atpūtīs šurp?)? Visu gadu Jānītis jāja, nu atjāja (= ir atjājis) šovakar. Steidz, māmiņa, steidz ar pūru, jau atbrauca (= atbraucis) tautu dēls! Kā atdosim kumeliņu? Kumelš skādi padarīja (= padarījis); man noēda (= noēdis) rožu dārzu, baliņam auzu lauku. Tā, māmiņa, tava vaina, ka tik liela neizaugu. Kam tu mani agri cēli, dziļi rasu bridināji? Vai, brālīti, pats audzēji (kumeliņu). vai no Dieva tapināji?

Lai gan visos nūle minētos piemēros var nepabeigtās pagātnes vietā lietāt pabeigto tagadni un no tam redzam, ka abu laiku robežas dažkārt sastopas, tomēr minētā starpība starp abiem laikiem arī pat šos piemēros sajūtama. Tā, piem., runātāja, sacīdama „kumelš skādi padarīja, man noēda rožu lauku“, — noteic bez kādas sānu nokrāsas zināmus notikumus, bet, sacīdama „skādi padarījis, rožu lauku noēdis“, — viņa uzsvē, ka minēto darbību sekas vēl redzamas tagadnē.

IV Pabeigtā pagātne.

159. §. Ar pabeigto pagātņi izsakām, ka kāda darbība pagātņē beigusies pirms citas kādas pagātņē notikušas darbības: Es ar savu līgaviņu sen nebiju saticies; segloju bērū kumeliņu, jāju viņu apraudzīt. Kad bijām visu labi pārdomājuši, tad tik ķērāties pie darba.

Ka pārrunājamā laika vietā daudzkārt stājas tā dēvētā nepabeigtā pagātne, par to jau aizrādīts: Sen dzirdēju (= biju dzirdējis), nu redzēju, Dievam daiļi kumeliņi. Kad saule nogāja (= bija nogājusi), metām darbam mieru.

V Nepabeigtā nākotne.

160. §. Nepabeigtā nākotne izsaka, 1) ka zināma darbība notiks tuvākā vai tālākā nākotnē: Drīz lietus līs. Nākošu gadu ceļošu uz ārzemēm.

2) Jautājam os teikumos nepabeigtā nākotne izsaka šaubas: Ko darišu? Ko iesākšu? Kur dosimies? Kā būs man tevi sajemt? Vai es tevis lūgties iešu?

3) Pirmā daudzskaitļa persona izsaka uzaicinājumu: Iesim, brāli, vienu ceļu, vienas domas domāsim! Pirksim bērū kumeliņus! Sēsīm miežus tirumā!

4) Nepabeigtā nākotne sastopama tāpat kā nepabeigtā tagadne un pagātne bez laika teikumos: Kā jūgsi, tā brauksi. Kas sunim asti cels, ja pats necels? Kas tās ādas noplēš, tas raudas palaidīs (mīkla).

5) Nepabeigtā nākotne stāv daudzkārt pabeigtās nākotnes vietā: Kad paēdišu (= būšu paēdis), tad iešu pie darba.

6) Ar nepabeigto nākotni tēlojam daudzkārt pagājušus notikumus: Priede krīt un izgāžas ar visām saknēm. Bet tavu laimi: apakš priedes parakts liels pods zelta naudas. Muļķītis nu jemsies naudu skaitīt. Bet naudas bezgala daudz. Beidzot jems naudas podu un stieps neskaitījis mājā.

7) Ar nepabeigtu nākotni izsaka arī nedrošus minējumu par ko esošu, ja patiesība par to noskaidrosies tikai nākotnē; viņš būs (= laikam ir) burvis.

VI Pabeigtā nākotne.

161. §. Pabeigtā nākotne izsaka, 1) ka darbība būs jau notikusi, pabeigta pirms citas kādas nākamās darbības: Kad visi būs salasījušies, tad ķersimies pie darba. — Ka pabeigtas nākotnes vietā latvietis bieži lietā nepabeigto nākotni, par to jau aizrādīts.

2) Pabeigto nākotni lietā nedrošos, daudzkārt aiz pieklājības jūtām nenoteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos: Tu gan būsi pārskatījies. Kādi laiki gan nebūs izplosījušies pār viņu galvām, kamēr viņas nav tikušas! Vai tad tu par to nebūsi ierunājies?

Modi jeb izteiksmes.

I Istenības izteiksme jeb indikātīvs.

162. §. Indikātīvs apgalvo, ka darbība īstenībā notiek, notika vai notiks: Ietin iešu tautiņās; Dieviņš zina, kā dzīvošu. Kājām gāju, rokā vedu nosvīdušu kumeliņu.

II Atstāstāmā izteiksme jeb relatīvais mods.

163. §. Atstāstāmā izteiksme lietājama, kad atstāstām cita kāda vārdus, par šo vārdu pareizumu negalvodami: Tēvs nākot. Palūk, kas šis tāds neesot (pēc uzpūtīgā domām). Puiši (esot) čakli strādājuši. Sievas vērpšot. Drudzis apstāšoties. Lācis būšot viņu saplēsis.

Atstāstāmā izteiksme lietājama gan patstāvīgi kā uzrakstītos piemēros, gan atkarā no verbiem ar nozīmi **sacīt, domāt, arī lūgt, aicināt** u. c.: Teic, tev esot pieci dēli. Viņš mani lūdž, lai es viņu apmeklējot.

Atstāstāmā izteiksmē daudzkārt izlaiž dīvdabi **esot**: Ūpis (esot) lielījies. Šis „esot“ visādā ziņā jāizlaiž atstāstījuma turpinājumā: Ūpis esot lielījies, kad viņš kliegšot, tad kalni plīsīšot. Tāda lielība Dievam nepatikusi; viņš aizliedzis ūpim virs zemes kliegt.

III Vēlamā izteiksme jeb kondicionālis.

164. §. Vēlamā izteiksme izsaka 1) pa laikam neizpildāmu, retāki iespējamu **v ē l ē j u m o s**: Es vēlētos (gribētu) labāk mēlē iekodis nekā tādu neapdomātu vārdu izmetis! Labāk būtu to brītiņu apakš egles nosēdējusi, nekā mani balti vaigi asarās nomirkuši! Dievs tiem dotu noskanēt (t. i. laudīm, kas ap mani runā) kā baznīcas pulkstenim!

Šie vēlamie teikumi daudzkārt iesākas ar **kad, kaut, lai**: Kad tu izputētu! Kaut man būtu tikdaudz spēka, cik labas gribas! Kaut viņu nemūžam nebūtu redzējis! Lai tu sirmu mūžu nodzīvotu!

2) Nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos ar vēlamo izteiksmi pieklājīgi izsakām **i e s p ē j a m ī b u**: Tu varētu man šai darbā drusku palīdzēt. Vai tu man nevarētu izlīdzēt?

3) Nosacījumu teikumos vēlamā izteiksme lietājama, a) kad, nosacījumam neizpildoties, arī nosacījuma sekas neiestājas, b) kad runājam par iedomājamu nosacījumu un tā iespējamām sekām: a) Es nelauztu alkšņu rīkstes, ja es bērzu nedabūtu. Es nekurtu uguntiņas, būtu māmiņa nekūrusi (māmiņa kūrusi uguni, un tāpēc arī es to daru). — Ja neizpildāmais nosacījums attiecas uz pagātņi, tad pa laikam lietājama pagātnes vēlamā izteiksme: ja es būtu gribējis, tad es būtu varējis (es negribēju, tāpēc nevarēju); bet, uz tagadni un nākotni attiecoties, lietājama tagadnes vēlamā izteiksme: ja es (tagad, rītu) gribētu, tad varētu; bet es tagad negribu (rītu negribēju) un tāpēc nevaru (nevarēju). —

Tomēr šad un tad tagadnes vēlamā izteiksme attiecas uz pagātņi, stāvēdama pagātnes vēlamās izteiksmes vietā: Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim, kad brālītis neturētu (= nebūtu turējis) pie baltās vilnainītes.

b) Ko tu darītu, ja tu būtu manā vietā? Vai tu nedusmotos, kad tevi lūgtu nākt man palīgā? Ko tu darītu, ja mans brālis atnāktu? Es viņu mīlīgi uzjēmtu.

4) Kā nosacījumu teikumos, gluži tāpat lietājama vēlamā izteiksme pieļāvības teikumos: Kaut skopulim visa pasaule piederētu, tomēr ir tad tam nepietiktu.

5) Nolūka un seku teikumos: Liepu lapu ceļu klāju, lai es ietu (iemu) šo rudeni. Darišu tā, lai būtu kas būdams.

IV Imperatīvs jeb pavēles izteiksme.

165. §. Ar imperatīvu pamudinām citus kādu darbību izdarīt. Ar to neizteicam vienīgi pavēli, bet arī uzaicinājumu un lūgumu, vārdu sakot, visu savas gribas saturu: Strādā! Palidzi lūdzams man! Dievs, izglāb mani no manām bēdām! — Imperatīvu daudzkārt atlaiž, kur tas viegli piedomājams domu sakarā: Prom! Lēnām pa tiltu! Auzu, auzu kumeļam par to jūdžu tecējumu!

166. §. Savu gribu, uzaicinājumu, lūgumu pa laikam attiecinām uz priekšā stāvošu personu, tā tad uz otru personu, kā no minētiem piemēriem redzams, bet bieži arī uz attālāk no mums stāvošu trešo personu: Parauj viņu Jupis! Dievs palidzi! Dievs svēti un pasarga tevi!

Pa laikam iesākas tādi teikumi tagad ar lai: Lai Jupis viņu parauj! Lai Dievs mielo viņa dvēseli!

167. §. Ja runātājs ietver savā uzaicinājumā arī pats sevi, tad lietājama tagadnes pirmā daudzskaitļa persona: Padziedam, vecas sievas, jaunas sievas nevarēja! Šķiramies, liga-

viņa, nava laimes dzīvojot! Cērtam pušu, laužam pušu laulājamās gredzentiņas! Vēl parastāka te nākotnes daudzskaitļa pirmā persona: Nenoskumsim! Lūgšim Dievu!

168. §. Piebiedrojot imperatīvam noliegumu, izsakām aizliegumu: Nedari to! Lai neviens nekustas!

Aizliegumos latvietis mīl lietāt nepabeigtās darbības veidu arī tad, kad darbība attiecas uz kādu atsevišķu gadījumu, t. i. kad tā ir vienreizēja: Nejem naudu, pajem ogles! Nenāc iekšā (nevis: neienāc)! Nelauz pušu! (saka tam, kas patlaban taisās ko lauzt). Bet, attiecoties uz nākotni, arī aiz nolieguma lietājama perfektīvā forma: Jem, tikai nepārlauz (brīdinājums)!

Ja pavēlētai kustībai gala punkts nav noteikts, tad pavēli izsaka ar imperfektīvo formu: Ej ārā! Nes mani iekšā! Bet ja gala punkts noteikts, tad — ar perfektīvo formu: Izej pie tēva! Ienes mani istabā! Perfektīvā forma ir pavēlei arī tad, ja reizē ar pavēli uzrunātās personas uzmanība ir jāvērs uz pavēlētajās darbības objektu, citiem vārdiem sakot, ja pavēles saturs uzrunātai personai ir gluži negaidīts: Ej, nojūdz zirgu! (saka, piem., pārbraukušais saimnieks, istabā ienācis, tur esošam puisim). Bet: jūdz zirgu zemē (jeb: nost)! (saka, piem., pārbraukušais saimnieks savam puisim, kas viņu jau gaida).

V Dēbitīvs jeb vajadzības izteiksme.

169. §. Dēbitīvs izsaka vajadzību; tas lietājams trijos laikos, nepabeigtā tagadnē, pagātnē un nākotnē, īstenības, atstāstāmā un vēlamā izteiksmē: Man (ir) jāstrādā, man bija jāstrādā, man būs jāstrādā; man esot jāstrādā jeb man jāstrādājot, man (esot) bijis jāstrādā, man būšot jāstrādā; man būtu jāstrādā, man būtu bijis jāstrādā.

Pie dēbitīva darbības objekts nostājas nōminātīvā: Man jāpļauj siens. Tev jārok aka.

170. §. Bez tā dēvētā dēbitīva latviešu valodā ir vēl citi līdzekļi vajadzību izsacīt:

1) Verbs „būt“ kopā ar datīvu un atkarīgu infinitīvu: Tev būs savu tuvāku milēt!

2) Dīvdabis, kas beidzas ar **-ams**: Siens vedams (= jāved).

3) Bez jau minētiem līdzekļiem minams verbs „vajadzēt“. Nozīmes starpība ir diezgan maza, tā ka dažreiz šie līdzekļi pārmaiņām lietājami. Gudram tautu dēlinam nojemt manu vainadziņu. Varam arī sacīt: gudram tautas dēlinam vainadziņš nojemams. Gudram jābūt tautas dēlam, kas jems vainadziņu.

Divdabis.

171. §. Divdabjiem piemīt divas dabas, gan verbu, gan adjektīvu daba. Verbu daba tiem parādās 1) atvasinājumā no verbu celmiem, piem., sie-dams: sie-t, sēj-is: sēj-u, 2) kopojošies ar to pašu locījumu, ar ko kopošanas attiecīgais verbs, piem., sīdams mezglu kā: sienu mezglu; adjektīva daba turpretim redzama 1) to izlietājumā par atribūtu, piem., ziedošas puķes, 2) to locījumos un kārtas maiņā: ziedošām puķēm, ziedošus kokus u. c.

Divdabis, kas beidzas ar -ots, -ošs, -ot.

172. §. Divdabis ar -ošs, -oša (retāki tagad ar -ots, -oti) apzīmē 1) iedabātu, pastāvīgu īpašību, šinī nozīmē pilnīgi līdzinādamies adjektīviem, piem., stāvošs, tekošs ūdens, t. i. tāds ūdens, kas vienmēr stāv resp. tek. Cērtam pādītei likstošu kārti, cērtam likstošu, bet nelūstošu. Līgojošu laipu lika; 2) izsaka, ka substantīvs, kam tas piebiedrojas, zināmā laikā atrodas zināmā stāvoklī, zināmas darbības aizņemts: augošs, dilstošs mēness, nākošā nedēļa, pietiekoša alga, verdošs avots, guļošs suns, vīstošs zieds, degoša svece, šaut skrejošu zaķi, kustošs tārps.

173. §. Šis divdabis pa laikam darināms no nepārejošiem verbem; no pārejošiem tas nebojātā tautas valodā nav sastopams. Turpretim tagadējā rakstu valodā darina šādus divdabjus arī no pārejošiem verbem, piem., pārliecinošs arguments. Un grūti būtu pilnīgi bez tiem iztikt. Bet bez lielas vajadzības tie nav jālietā. Kur vien iespējams, to vietā liekams kas labāks (piem., adjektīvs ar -īgs, darītāja vārds ar -tājs vai -ējs, divdabis ar -ams, -āms, attiecīgā verba indikātīvs u. t. t., kā nu kuņģa gadījumā). Un it sevišķi neciešams ir šādam divdabim piekabināts objekts, piem., publiku maldinošs sludinājums (= sludinājums, kas maldina publiku).

174. §. Divdabis ar -ošs, -ots, -ot lietājams:

- 1) Kā atribūts: nākošais gads.
- 2) Atstāstāmā izteiksmē kā predikāts sastingušā formā ar -ot: Viņš nezina, ko tā sieva runā. **ot**: Viņš nezina, ko tā sieva runā.
- 3) Pēc verbem **ieraudzīt, redzēt, dzirdēt, sacīt, atrast, šķīst, teikt, gaidīt** u. c. nostājas pārrunājamais divdabis blakus objektam sastingušā formā ar -ot (blakus -am): Labāk redzu zelta naudu ugunī sadegot (-am) nekā savus radus, brāļus negodā paliekot (-am). Dzirdu tautas sajānot (-am). Šķiet irbīti

iztekot (-am). Gaida manis uzaugot (-am). Nerēdz saules uzlecot (-am).

4) Ļoti bieži lietājams nelokāmais divdabis **datīva** nozīmē, attiekdamiem uz kādu teikumā minētu, datīvā stāvošu personu: Naktī man miegs nenāca, uz druviņu domājot. Skan man pieši, skan zābaki, no kumeļa nolecot. Vilkam kājas nosalušas, pa ciemiem staigājot. Atvēliet māsiņai, labu mūžu dzīvojojot! Grūti man bija, svešu māti par māmiņu pasaucot.

5) No tikko apcerētā divdabja lietājuma izcēlies tā **dēvētais patstāvīgais** datīvs, ar ko izsakām kādu mazāk svarīgu darbību, kas galveno darbību pavada. Šis patstāvīgais datīvs lietājams, kad, tā vietā lietājot apstākļa teikuma, šinī cits teikuma subjekts kā virsteikumā: Birst bērzam zelta rasa, strazdiņam uzlecot (= kad strazdiņš uzlec); birst māsai asariņas, tautiņām bildinot.

Šinī patstāvīgajā datīvā var datīvs atkrist, kad darbība vispār izsacīta vai kad datīvs pēc satura viegli piedomājams: Ābelīte Dievu lūdza, lai ved meitu šoruden: visi zari nolikuši, dzīpariņus žāvējot (t. i. meitai). Sienu vedot (t. i. mums, viņiem), uznāca lietus. — Tā sevišķi lietājami bez datīva: īsi sakot, vārdu sakot.

6) Kad, divdabja teicienu apstākļa teikumā pārvērdami, kļūstam pie tā paša teikuma subjekta apstākļa teikumā un virsteikumā, arī tad lietājams divdabis ar **-ot**. Te divdabis ar **-ot** sacenšas ar divdabi, kas beidzas ar **-dams**, ar to vienā nozīmē parādīdamies: Esi kļu, tautu meita, purva malā staigādama (pareizi arī: staigājot)! vēl tu manu sirdi ēdi, ir klusām staigājot (pareizi arī: staigādama). Saglaudīju gludu galvu, sēžot (sēdēdama) brāļu vidiņā (= kad sēdēju br. v.).

175. §. Darbības, kas sastopamas divdabja teicienā un virsteikumā, pa laikam abas notiekas tai pašā laikā. Divdabis ar **-ot** var attiekties gan uz tagadni, gan uz pagātņi, gan uz nākotņi. Laika nokrāsu nosaka virsteikumā atrodamais laiks: Saulei lecot, ķērāmiem pie darba; saulei lecot, ķersimies pie darba. Tāpat: Tēvs, no pilsētas braucot, pārved, pārveda, pārvedīs bērniem dāvanas.

176. §. Pilnīgi ar adverbsa nozīmi lietājams divdabis „beidzot”: Beidzot tas apdomājās.

No pārrunājamiem divdabjiem darina arī adverbsus ar **-i**, piem., tekoši runāt, nerimstoši pūlēties. Jaunākā laikā tā rīkojas arī ar **pārejošo** verbu divdabjiem: Viņas acis lūkojās jautājoši (jeb jautādamas) draudzenē. Lūdzoši (jeb lūgdamās) lūkojās uz mani dziļas acis.

Dažreiz šo nokrāsu labāk izsaka adverbi ar **-īgi**: padevīgi lūkoties, smaidīt.

177. §. Nākotnes divdabis ar **-šot**, vidējā kārtā ar **-šoties**, tagad lietājams tikai atkarīgā runā un vienmēr nelokāmā formā: Tēvs došoties ceļā, māte palikšot mājā.

178. §. Attiecīgais vidējās kārtas divdabis sastopams gan tautas mutē, gan rakstu valodā kā atribūts ļoti reti un pie tam ne visos locījumos. Lietājami tikai šādi locījumi: viensk. akuzatīvs, piem., atmostošos dabu, atrodošos vietu, mācošos jaunekli, siev. kārtas viensk. ģenitīvs, piem., atmostošās dabas, daudzsk. nōminātīvs, piem., uzmostošās jūtas, mācošies jaunekļi, ģenitīvs, piem., uzmostošos jūtu, akuzatīvs, piem., mācošos jaunekļus.

179. §. Ļoti parasts turpretim ir nelokāmais divdabis ar **-oties** un nākotnē ar **-šoties** atkarīgā runā: Tēvs jokojoeties. Meita tūlī celšoties.

Tikpat parasts tagadnes divdabis ar **-oties** patstāvīgā da-tīvā un divdabju teicienos: Saulei zemē laižoties, tuvojāmieš pilsētai. Viņi gāja pa ceļu, draudzīgi savā starpā sarunājoties (jeb: sarunādāmieš).

180. §. Divdabis (no senajiem **i**-celmiem) ar **-is** tagad vēl sastopams tikai tādos teicienos kā: Viņš neliekas ne zinis.

Divdabis, kas beidzas ar **-dams**.

181. §. Divdabis ar **-dams**, **-dama**, vidējā kārtā ar **-damies**, **-damās** nekad nav lietājams kā atribūts, bet pa laikam ar adverbu nozīmi un formāli saskanēdams ar teikuma subjektu.

Šis divdabis tā tad lietājams pārmīšus ar divdabi, kas beidzas ar **-ot**, apstākļu teicienos.

1) Divdabis ar **-dams**, tāpat kā ar **-ot**, apzīmē darbību notiekam vienā laikā ar to darbību, kas izsacīta ar galveno predikātu: Dzīvojam, kā pliki pa nātrēm kuldāmieš. Uzaugdama kungos gāju. Nomirusi sieva, atstādama mazu puisēnu. Ko dziedāšu, malt iedama, ko, no druvas pāriedama (var.: pārējot)?

2) Divdabī izteiktā darbība notiekas pirms galvenā predikāta darbības: To dzirdēdami (= kad to dzirdēja = bija dzirdējuši), laupītāji norunāja. — Biežāki tā lietājami saliktū verbu divdabji: Tautietis lūdza tēvu, māti, cepurīti nojemdams. To es biju pelnījusi, tēvam kājas noaudama. Velns, piesmeldams (= kad piesmēla = bija piesmēlis) lielos spaiņus, pats pārnesis ūdeni. Tie diedelnieki apmelojuši mani vēl, tur alā atstādāmi (pēc tam kad atstājuši). Vecītis, pārnākdams un putru strēb-

dams (= kād būs pārnācis un strēbs), iestrēbs mani (drūdzi) līdz.

Tāpat, kā jau aizrādīts, lietājams divdabis ar **-ot**: Dēlam mājā pārbraucot (= kad pārbrauca = bija pārbraucis), viss tā atgadījās, kā brālis bij teicis.

8) Divdabī izteiktā darbība notiekas pēc galvenā predikāta darbības: Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāram.

4) Divdabī izsacīta darbība, kas taisās, gatavojas parādīties: Zobenus pajēmuši līdz aizjādami (= taisīdamies aizjāt). Aizejot visi trīs krusttēvi novēlējuši krustdēlam katrs savu laimi.

5) Ar nūle minēto divdabja nozīmi ir tuvu rada un no tās gan attīstījusies nolūka nozīme: Nesauc māte mīlēdama, sauc, tautām rādīdama (= gribēdama rādīt, lai rādītu). Iesim pa mājām noklausīdamies (= noklausīties jeb noklausītos)!

6) Divdabis apzīmē iemeslu: Nesauc māte mīlēdama (= tāpēc ka viņa mīl). Zēns, slims būdams, nevarēja skolu apmeklēt.

7) Divdabis paskaidro predikātu, izsacīdams, kādā ceļā galvenā darbība notiekas, notikusies vai notiksies, vai arī kādā ziņā tā saprotama: Aizbēgdams izmucis sodam. Vīrs, ar ādu apsegdamies, bij laimīgi izglābies no velna nagiem. Tu padarīji man lielu labumu, manus bērnus no negaisa paglābdams.

8) Divdabis ar **-dams** pastiprina un uzsver tā paša celma verba nojēgumu: Augt augdams, kliegt kliegdams u. c.

182. §. Kā predikāts lietājams divdabis ar **-dams** a) jautājamajos teikumos, tagadnē ilgstošas darbības izteikšanai, pie kam saitīna nekad nav lietājama: Kur tu laba iedams, — staigā-dams, — jādams, — braukdams? Kur iedama, tautu meita? Kam nesdama launadzīņu? b) vispārināmos attieksmes teikumos, kas iesākas ar **kur, kas, kam, ko, kā, cik, kāds**: Kur iedama svešā māte, sietu nesa padusē. Lai nāk kas nākdams! Dari ko darīdams, apdomā galu! Lai būtu kā būdams. Viņš pūlējās cik varēdams. Kādu gaisu redzēdama, tādu sedzu vil-lainīti.

Pagātnes aktīvais (jeb darāmās kārtas) divdabis.

183. §. Divdabis ar **-is, -usi**, vidējā kārtā ar **-ies, -usies** lietājams: 1) kā atribūts: izsalcis, izbadis, izlepis cilvēks, sasalusī zeme, sasilis ūdens, — noskrandājiem nabags, precējies kungs.

2) Kā predikāts sastopams šis divdabis pabeigtā tagadnē, pabeigtā nākotnē un pagātnē, vēlāmā izteiksmē un atstāstāmos

teikumos, par pagātņi runājot: Nu es ēdis, nu es dzēris; es biju paēdis, būšu paēdis; es (esot) bijis paēdis. Būtu ļautiņi zinājuši, valodām izšķīruši.

3) Kā tagadnes divdabis ar **-ots**, tā arī pagātnes divdabis ar **-is** lietājams pēc dažiem vārdiem, kam piemīt palīgverba daba: Es paliku negājusi. Rāceņi jau rādījās cepuši. Viņš sakās to redzējis. Es šķitos nogrimusi apakš ļaužu valodām. Neliecies izmākusi, ne visai nemākusi!

184. §. Dažos teikumos var pagātnes divdabja vietā lietāt infinitīvu bez sevišķas starpības nozīmē, piem., viņš nevar nociesties paskatīties jeb nepaskatījies, kas tur iekšā. Nezināja no kauna, kur slapstīties jeb kur slapstījušies. Kurū dienu māte aizmīrsa mani klēpī neņemusi (arī: klēpī jemt)?

Bet pa laiku izšķīras divdabja teiciens no infinitīva tānī ziņā, ka divdabis attiecas pa savai dabi uz pagātņi, bet infinitīvs uz nākotņi un tagadņi: Ozoliņš lielījās saulei saknes nerādījis = ka viņš neesot saulei saknes rādījis.

185. §. Ar objektu saskaņots lietājams šis divdabis pēc viēiem tiem vārdiem, pēc kuriem nostājas tagadnes divdabji ar **-ot** un **-am**. Divdabis ar **-ot**, **-am** izsaka, ka zināma darbība **n o t i e k a s**, bet divdabis ar **-is**, **-ies**, ka tā jau **n o t i k u s i e s**: Teica jeb šķita tautas aizjājušas (aizjājam, aizjādot). Pazīnu māsiņu darijušu. Es šķitu māršīnu gulējušu. Atradām saimi jau uzcēlušos.

186. §. Divdabis ar **-is** lietājams arī blakus predikātam, un šāds divdabja teiciens izsaka darbību, kas agrāki notikusies nekā verba personiskā formā minētā darbība: Nu es jājis vairs nejāšu. Vienu sieku samalusi, staigā rokas salikusī. Guli, mana māmuliē, cietu miegu aizmigusi!

Nevien **l a i k a** nozīmē lietājams šis divdabis, bet domu sakars tam var piešķirt arī **i e m e s l a** un **p i e l ā v ī b a s** teikuma nozīmi: Zēns, ar kaklu sasirdzis (= tāpēc ka sasirdzis), nevarēja uz skolu iet. Centīgais zēns, (lai gan) ar kaklu sasirdzis, tomēr nebija no skolas atturams.

Divdabis, kas beidzas ar **-ams**, **-āms**.

187. §. Tīru ciešamās kārtas nozīmi redzam šim divdabim, piem., šādos teicienos: Tā saucamais, dēvējamais dižtilts. Lai stāv mieži neplaujami. Teci, mans kumeliņ, auziņām barojams!

Ciešamās kārtas nozīme piemīt arī divdabim „lūdzams“, piem., šādos teikumos: Raksti man lūdzams drīzi! Lūdzami ļautiņi, neskaitieties! Bez tam ciešamās kārtas nozīme

atrodama arī divdabja nōminātīvā pie verbiem *gribēt*, *gaidīt*: Nauda gribas skaitāma. Tu gribies saldi sveicams, ar muti, sirdi teicams. Es teicama negribēju. Ir tad vēl negribēju svešu ļaužu bildināma. Grib zemīte labi aņama, vēl grib labi ecējama. Gaidu tautu pieceļama.

188. §. Vairāk attīstījusies latviešu valodā ir iespējamības nozīme. Šī iespējamība var būt dažāda, lūkojoties uz priekšmetu dažādību, uz kuriem divdabīs attiecināms.

a) Divdabja vietā var likt „ko var“ un tās pašas saknes infinitīvu: *plaujami mieži* = ko var *plaut*, *ēdama zāle* = ko var *ēst* un ko lopi labprāt mēdz *ēst*, *dzerams ūdens*, *jājams*, *braucams zirgs*, *aņama zeme*, *neizsakāms prieks*, *neizskaitāms daudzums*, *nebeidzami smieklī*, *metams tīkls*.

b) ar priekšmetu, ko izteic šā divdabja apzīmēts substantīvs, var divdabī izsacīto darbību izdarīt: *ēdama karote* = ar ko var *ēst*, *dzerams trauks*, *braucamie rati*, *buņamie*, *jautājamie vārdi*, *jautājamie teikumi*, *rakstāmā spalva*, *maisāmais koks*, *šujamā adata*, *peņamā*, *slaukāmā slotā*, *kuļamā*, *šujamā*, *plaujamā mašīna* (jeb *kuļam-*, *šujam-*, *plaujammašīna*).

c) Zināmā priekšmetā, pie zināma priekšmeta vai zināmā laikā var darbību izdarīt, var darbība notikties: *ēdama*, *guļama*, *rakstāma* (jeb *ēdamā*, *guļamā*, *rakstāmā*) *istaba* (arī: *ēdamistaba* u. t. t.), *ēdams*, *rakstāms* *galds*, *iebraucamā vieta*, *mirstamā*, *tautās eļamā*, *deramā diena*, *ēdams*, *plaujams*, *mēslu vedams*, *gulēt eļams laiks*.

189. §. Retu, nepārejošu verbu divdabjos valodas apziņa nesajūt nedz iespējamības, nedz ciešamās kārtas nozīmi: *nākamā nedēļa* (= *nākošā n.*), *tīkams*, *patīkams tēva dēls*, *mirstams* (= *mirstīgs*) *cilvēks*, *nevīstama* (*nevīstoša*) *slava*.

190. §. Teikumā lietājams šis divdabīs:

1) *Kā atribūts*: *Teicams darbs darītāju slavē*.

2) *Kā predikāts*: *Apēsta maize grūti pelnāma*.

3) Saīsinātā formā blakus objektam pēc verbiem **redzēt**, **dzirdēt**, **klausīties**, **šķīst**, **gribēt**, **atrast**, **cerēt**, **gaidīt**, **sacīt**, **teikt** u. c., pārmaiņus ar divdabī, kas beidzas ar **-ot**: *Tur redzēju Dieva dēlu kumeliņu sedlojam (-ot)*. *Dzirdu savu augumiņu tuvu, tālu nicinām (-ot)*. *Ko pats negribi sev darām, to nedari citam!* *Dēlu mātei daiļi dēli, cerē mani bīstamies*. *Saka lietu nenākam; lietus nāca kūpēdams*.

191. §. Arī šis divdabīs lietājams blakus verbālam predikātam: *Dzērvēs kļiedz nešaujamas*.

Atkarā no domu sakarā, šāds divdabja teiciens var aizstāt a) laika, b) iemesla, c) pielāvības, d) nosacījuma, retumis

arī e) attieksmes teikumu: a) Gailis dzied, aiz zarnām raus-tāms (mīkla). b) Gauži raud purva zāles, kājiņām saminamas. Jau rudeni (meitas) noskumušas, svešu ļaužu bieldināmas. c) Pret kalnu iet pats, no kalna neiet ne dzerams (mīkla). Lai ceļas tās meitiņas, kas ceļamas neceļas. Strādāt viņš nevīžo ne lūdzams. d) Raud meita vedama, raud nevedama. e) Tā nav raiba vilnainīte, uzsedzama, nosedzama (ko var uzsegt); tā ir jauna ligaviņa, visu mūžu dzīvojama (ar kuŗu vajag dzīvot).

192. §. Ar substantīva nozīmi: ēdamais, dzeramais, metamais, sitamais, maļamais, vedamais u. c. Šie divdabji teikumā lietājami pilnīgi tāpat kā substantīvi: Tev labs me-tamais. Atmini manu minamo!

193. §. Šos divdabjus labprāt lietā arī kā satura akuzā-tīvus, atkarīgus no tā paša celma verba. Te izšķiramas divi pašķiras: 1) divdabis lietāts savā īstajā nozīmē, piem., samalt maļamo, kult kuļamo, t. i. malt, kas jāmaļ, kult, kas jākul, 2) divdabis pastiprina tās pašas saknes verbu, izsacīdams nepārtrauktu darbības sparū: Kungī dzen dzenamo. Tautietis nākt nedrīkstēja, laiž valodu laižamo. Es pasaucu saucamo. Suns rej rejamo, zobi birst birstamo (mīkla).

Vidējā kārtā šis divdabis parādās tikai kā objekta papildī-nājums: es atradu viņu rājamies, plēšamies. — No retiēm vi-dējās kārtas vārdiem sastopams divdabis ar **-ams**, piem., bīs-tams no „bīties“, vēlams (= jāvēlas) no „vēlēties“ — jaunākā laikā.

Pagātnes pasīvais (ieš ciešāmās kārtas) divdabis.

194. §. Šim divdabim pa laikam pasīva nozīme: Cepts cālis zobos nekrīt. Šodien diezgan jau strādāts. Ienīsto suņi rēja, iemesto vilnis nesa. Aizdots nepelēs. Kunga dots jāēd. Paliks dziesma nedziedāta. Aizmirsās (man) mātei roka ne-bučota. Kas pazina bāliņam šogad vestu ligaviņu? Tāda vārņa pērta, tāda — nepērta. Balta biju vēja pūsta. Ne no krēsla ne-ceļos, sliktu ļaužu bieldināta. Daudz dienīņu mūžiņā, ...: cita smieta (= citā ir smiets), cita diēta, cita gauži noraudāta. Augtajā vietīņā (= vietā, kur kāds audzis); dzimtā viēta, dzimtā diēna (= diēna, kad kāds dzimis, dzimumdiēna); dzimti ļaudis; no būtu diēnu (= no bijušām diēnām, no senseņiem ļaikiem). Ierastam (= ieradušam) te dzīvot, neieradis neva-rēja. — Daži no nepārejošiem vārdiem darināti divdabji ļa pilnīgi pārvērtušies par adjektīviem, piem., spīrgts, silts, salts.

Infinitīvs.

195. §. Latviešu infinitīvs ir bez šaubām sens locījums laikam *d a t ī v s.* Daudz piemēros vēl tagad pazib datīva (no-lūka) daba: Tā (priede) palika siliņā vējam vēcināt (= vēcināšanai). Kūmas lauza žagariņus pādei pirti kurināt. Es nebiju lakstīgala locīt savu valodiņu. Putras nav ne paost (= ne paošanai). Dod man ko ēst (= ēšanai)! Pieniņš ēst (ēšanai) nederēja. Izrunājis zirgu, ko sudmalās braukt (braukšanai). Līcis tēvam nūju nokalt, ko līdzemt pa pasauli (= līdzemšanai). Jauka bija uzskatīt (= uzskatīšanai). — Tā lietātā infinitīva vietā tiešām nereti sastopam substantīva (ar *-šana*) datīvu: Lapsas mēle vilšanai, lūša nagi ķeršanai.

196. §. Pavēles teikumos daudzkārt izlaists predikāts, piem., auzas, auzas kumeļam! Piebiedrojot tādām teikumam infinitīvu „ēst“, kļūstam pie teikuma „auzas, auzas kumeļam ēst!“ = auzas, auzas kumeļam ēšanai. Tā tad, no infinitīva pirmatnējās nozīmes izejot, mums top saprotams infinitīvs *p a v ē l e s* un *v a j a d z ī b a s* nozīmē. — Latviešu valodā ar laiku svarā cēlies verbs „būt“ šāda tipa teikumos: Pazīt bija bārenīti! Tev nebūs zagti! — Un šinī verbā „būt“ sajūtam tagad *v a j a d z ī b a s* un *p a v ē l e s* nojēgumu. Bet tagadnes formu „ir“ neliek šādam infinitīvam priekšā: Ko man darīt? Kā man neraudāt? Kurp mums bēgt? Tam pašam vecam būt! Darītāji šādos teikumos stāv datīvā. Bet šis datīvs daudzkārt izlaižams: ko tur teikt? ko iesākt?

197. §. Ar pavēles nozīmi tuvu rada ir infinitīva *t ē l o j a m ā* jeb *s t ā s t ā m ā* nozīme: Ko nu gaidīt! Nu tik braukt! (pavēle, skubinājums). Viņš ratos iekšā un nu tik braukt! (tēlojums). Ar infinitīvu tēlojam, stāstām dzīvi jo dzīvi savus novērojumus. Infinitīvs nekad *n e i e s ā k* stāstīt, bet *s e k o* kādam stāstāmam laikam vai arī adverbam: Kad sacīju, ko šī meklējot, tad tikai man kļūpt virsū un vai kauties. Šis tūlīn no dūkstes ārā, zirgam mugurā un skriet uz mājām.

198. §. Infinitīvs *p a p i l d i n a* daudz verbu, piem., drīkstēt, gribēt, varēt, vajadzēt, apjēmties, solīt, pavēlēt, skubināt, mudināt, piespiest, lūgt, pūlēties, censties, sākt, beigt, rīmt, mācēt, mācīt, mācīties, saprast u. c.

a) Pa laikam teikuma subjekts uzlūkojams arī par infinitīvā izsacītās darbības darītāju: Es gribu, varu, domāju tev palīdzēt. Es šķitos šo dieniņu nesegt baltu vilnainīti. Bērns prasa ēst.

b) Infinitīvā izsacītās darbības darītājs var būt tas, kas apzīmēts ar teikumā esošo datīvu: Saimnieks deva kalpiem zirgus uz tirgu braukt. Lai paliek galotnīte putniņiem uzmansties. Tev vajag uzmanīgam būt.

c) Infinitīvā izsacītās darbības darītājs var būt akuzatīvā nostādīts nojēgums: Saimnieks sūtīja puisi krūmus izplaut. Mans draugs mani lūdza viņu drīzumā apciemot. Cerē (meita) manu bāleliņu ar sevīm līdzī skriet.

199. §. Infinitīvs daudzkārt atkarīgs a) no adjektīviem: Kuģi gatavi ceļā doties. Saulīte silta sildīties, māmiņa jauka parunāt (= parunāšanai). Viņš slinks pacelties; b) no substantīviem: Nu jau laiks celties. Tīri bailes skatīties. Griba, kāre citu uzmanību uz sevi griezt.

200. §. Infinitīvs izsaka predikātā izsacītās darbības nolūku, tā sevišķi pēc verbiem, kas apzīmē virzīšanos: Iešu pastaigāties, pagulēties, ēst paraudzīt. — Pēc šiem verbiem stāv dažos apgabalos vēl supīns. Skat. 204. §.

201. §. Infinitīvs var būt par teikuma subjektu: melot ir grēks. Man ir ēst, man ir dzert, man ir jauns arājiņš.

202. §. Infinitīvs nostājas tās pašas saknes verba priekšā nojēguma pastiprināšanai: Bikses kā liet uzlietas. Vai redzēt paredzēja kunga vergu paliekam? Dziedi ar mani, tautas meita, ja runāt nerunāji! Ikdienu raudāt raudu. Tā sevišķi a) noliedzamos teikumos: Vilks ne kustēt nekust. Šis no dūmām ne ēst neēd; b) pretstata teikumos: Solīt sola, bet ne deva. Adīt adu raibus cimdus, bet nedošu bāliņam.

Tāpat lietā formas ar **—in** un **—tin**: Mirt (jeb mirtin) ar drudzi vis nemiruši un vaļā tikt no viņa arī nevarējuši. Dziedāt (zīmējoties uz dziedāšanu) viņa dzied brangi.

Jāievēro, ka forma **—in**, **—tin** pastiprinātāja lomā mēdz parādīties vienzilbes verba priekšā, piem., lūdzin lūgt, dedzin, degtin degt (nevis: lūgt lūgt, degt degt); infinitīvs turpretim vairākjēlību verba priekšā, piem., runāt runāju.

203. §. Verbiem „kaitēt“, „aizmirsties“, „liegt“ var sekot infinitīvs ar **ne—**: Kas kait man dziedāt? jeb: Kas kait man nedziedāt? Aizmirsās, aizmirsās mātei roku (ne)iedot. Grib noliegt suņus neturēt (jeb: turēt). Dieva dēls man aizliedza ne zariņu nenolauzt.

Supīns.

204. §. Supīns nostājas pēc verbiem, kas apzīmē virzīšanos, piem., iet, jāt, doties, steigties: Vilks nu esot gājis pie Dieva sūdzētu un lūgtos. Viņš puiku dzinis gulētu. — Supīns

uzglabājies vēl lielā izlokšņu daļā, piem., ap Valmieru, Valku, Rūjienu, Alūksni un Latgalē.

Genitīvs, kas pie supīna sastopams, atkarīgs no virzības vārda: Tēvs aizgāja bišu kāptu, māte ogu palasītu. Es eimu stīpu cirstu. — Ja no virzības vārda dēbitīvā atkarīgs supīns vai infinītīvs, tad objekts var stāvēt nōminātīvā, ģenitīvā un akuzātīvā: man jāiet rudzi, rudzus, rudzu pļaut. Parastākais te: jāiet r u d z u pļaut.

II Teikuma mācība.

205. §. Teikuma mācība māca, kā vārdu mācībā aprādītās vārdu šķiras sakopojamas un iegrožāmas teikumā.

206. §. Teikumā pa laikam mēdz būt vismaz divi locekļi: predikāts un subjekts. Subjekts ir tas nōminātīvā stāvošais loceklis, par kuŗu izteic, ko tas dara, kāds tas, kas tas, piem.: Māte vērpj. Spalvas vieglas. Līdaka ir zivs.

207. §. Tādos teikumos kā, piem., „strādā!“ „dziediet!“ „skriesim!“ ir tikai viens pats vārds, un tomēr tie pilnīgi sa-protami. Šos teikumos atrodas vienā vārdā gan predikāts (uz-aicinājums uz strādāšanu, dziedāšanu, skriešanu), gan sub-jekts, kas tajos skaidri apzīmēts ar verbu galotnēm: strādā = strādā tu; dziediet jūs; skriesim = skriesim mēs. Tādi pie-mēri, kur vienā pašā vārdā meklējams gan predikāts, gan subjekts (ar galotņu piepalīdzību), latviešu valodā bieži sa-stopami: Vai brauksi? (= Vai tu brauksi?). Braukšu (= Es braukšu). Vai brauksit? (= Vai jūs brauksit?). Brauksim (= Mēs brauksim). Tādus teikumus latviešu valoda lietā pa laikam bez personāliem vietniekvārdiem, nostādīdama šos, ja verba formai ir nepārprotama personas galotne, pa laikam ti-kai tur, kur pirmajai un otrai personai sevišķs svars piešķi-rams, piem., pretstatos: Iesim mēs, lai viņi paliek! Paliec tu, lai viņš iet! Tu dari daudz, es diemžēl maz.

208. §. No nūle minētiem teikumiem jāizšķir teikumi, kur tiešām nav noteikta subjekta; tā, piem., bezpersonas verbu trešā persona: Līst. Snieg. Aust. Salst. Tumst. Dažiem bez-personas vārdiem varam piebiedrot subjektu: lietus līst; sniegs snieg; diena, gaisma aust. — Tāpat subjekts nav atro-dams sekojošos piemēros: Man netrūkst nekā. Tev tā neva-jag. Viņai iekārojās cepeša. Viņam iežēlojās cietumnieka.

Gramatikās izšķir gramatisko subjektu nō loģiskā. Gra-matiskais subjekts vienmēr stāv nōminātīvā, bet loģiskais ap-zīmē darītāju arī citos locījumos: Viņam iežēlojās cietum-nieka = viņš sajuta cietumnieka dēļ žēlabas; tā tad „viņam“ šinī teikumā būtu loģiskais subjekts.

209. §. Par subjektu var būt:

1) Substantīvs: Lopi ēd. Gans sēž. Suns plosās.

2) Vietniekvārds. Tu raksti. Es lasu. Viņš klausās. Kas vainīgs? Pats vainīgs.

3) Adjektīvs: Labs nāk ar gaidīšanu, silts ar sildišanu. Jaunie rotaļājās, vecie skatījās.

4) Divdabis: Pieaugušie tērzēja. Aizdots nepelēs. Sienamais pārtrūcis.

5) Skaitlenis: Četri taisa gultu, divi rāda uguni, viens pats apgulstas (mīkla).

6) Ikviena vārdu šķira, arī vesels teikums: „Pie“ ir prepozīcija. Katram zināms, ka zeme griežas ap sauli.

210. §. Kā **predikāts** lietājamās šās vārdu šķiras:

1) Verbs: Puķe plaukst, aug, zied, vīst. Putni laidās, dziedāja, lēkāja, ēda.

2) Adjektīvs: Tēvs taisns, māte lika, meita plakana, dēļi apaļi (mīkla).

3) Divdabis: Kur iedama, tautu meita? Kur nesdaма lau-nadziņu? Kur tu jādams? Kur jūs jādami? Bērns izsalcis. Tas lecams, tas dejams. Darbs padarīts. Ogas ienākušās.

4) Substantīvs: Pats vilks, pats gans. Kūts ir ēka. Bardzība ir krusa, laipnība rasa.

5) Vielas, īpašības, sākuma, piederības ģenitīvs: Seši gal-diņi vara, septītais sudraba. Galva dzelzs, kājas koka. Tīra goda tā meitiņa. Abas viena augumiņa. Bārenīte lielu radu. Abas dzied vienu dziesmu, vai bij vienas māmuliņas? Es jau biju tādu ļaužu: dziedātāju, runātāju. Met miedzīņu malīnā, ja gribēji ļaužu klūt! Jaunākā laikā tādu vienkāršu ģenitīvu vietā mēdz lietāt arī prepozīciju „no“ ar ģenitīvu; bet vienkāršais ģenitīvs i e t e i c a m s.

6) Īpašības un predikāta instrumentālis: Upe, upe, meita, meita, abas vienu dailumiņu. Vai tu mulķa prātu? Asiņu tēvs līkām kājām (mīkla). Sīku rakstu mans pūriņš. Mēs esam viens prātis.

7) Vietniekvārds: Tava diena, mana nakts. Tāda man diena, tāda man nakts.

8) Skaitlenis: Divas vien mēs māsiņas.

9) Adverbs: Gads jau apkārt. Gals klāt. Robežas tuvu.

10) Ar adverbu nozīmi lietājami lokatīvi un prepozīcijas ar piederošiem locījumiem: Launderis klētī, labdaris sētmalē (mīkla). Teļš ar divām astēm (mīkla). Divi āži pie siena kaudzes (mīkla).

211 §. Ja teikumā par predikātu substantīvs, adjektīvs, pronōmens, skaitlenis vai divdabis, tad šās vārdu šķiras var bez kaut kāda palīga nostāties par predikātu, bet var arī **sai-**

tiņu (verbu „būt“) jemt palīgā: Zēns ir palaidnieks. Viņš ir nepaklausīgs. — Jāsargās pārlietu bieži lietāt saitiņu. Visbiežāki lietājama saitiņa tad, kad par predikātu substantīvs nōminātīvā; bet arī te mērs ievērojams: Līdaka (ir) zivs. Nekad turpretim nav lietājama saitiņa, ja predikāts ir divdabis ar —**dams**, tāpat atstāstāmā izteiksmē: Kur skriedams? (nevis: kur esi skriedams?). Tēvs gulot (nekad: tēvs ir gulot). P a g ā t n ē un n ā k o t n ē saitiņa vienmēr nepieciešama; piem., tēvs bija, būs vesels. Tagadnes formas no „būt“ nav ikvienā teikumā par saitiņu uzlūkojamas; daudz teikumos tām piemīt pilnīgs predikāta svars, piem., Dievs ir = Dievs eksistē.

Teikumu, kas pastāv tikai no subjektīva un predikāta, sauc par **vienkāršu nepaplašinātu**.

Paplašināts teikums.

212. §. Subjektu vai predikātu, vai abus, gan subjektu, gan predikātu, tuvāk apzīmējot, izceļas **paplašināts** teikums.

Subjekta apzīmētāji jeb at. būti.

213. §. Subjektu var apzīmēt:

1) Adjektīvs: Ass cirvis drīz atcērtas. Sveša maize mīksta.

2) Divdabis: Guļošs suns zaķa neķer. Nosūnojis akmens grūti kustināms. Teicams darbs darītāju slavē. Apēsta maize grūti pelnāma.

3) Vietniekvārds: Katram patīk sava dziesma. Mana mīļa māmuliņa gul zem zaļas velēniņas. Pati govs pienu deva, pati izspēra.

4) Skaitlenis: Viens brālis saplēsa podu, otrs brālis bļodu. Divi kaķi vienā maisā nesatiek. Pirmie kuceni jāslīcina.

5) Substantīvs tanī pašā locījumā kā apzīmējamais vārds: a) lietājams līdzīgi adjektīvam, kā šis apzīmējamā vārda priekšā stāvēdams: Saus, dedzinātājs vējš dzina smiltis acīs. Tāpat: dancotājs kumeliņš, gaŗastis tēvs, gaŗaste māte (mīklas); zaļoksnis vīrs; b) tā dēvētais pielikums (jeb a p o z i c i j a), kas stāv aiz apzīmējamā vārda: Sērdienīte, nabadzīte, sūri pūru pielocija. Kaņepīte, gaŗaudzīte, gaŗa auga vasarā.

6) Substantīvs ģenitīvā: Ciema kukulis gards. Mūža pūrs, pusmūža vāks (mīkla). Ozola koks ciets.

7) Substantīvs instrumentāli: Vecais tēvs sirmu galvu (instr.) nelaiž bērnu baznīcā. Aiz Daugavas melni meži sarkaniem ziediņiem (instr.).

8) Substantīvs lokatīvā: Baltas maizes ēdēja, spilvenos gulētāja. Man pašam (kumeliņa) glaudītāja, mugurā sēdētāja.

9) Adverbi tuvāk apzīmē pa laikam tikai substantīvus, kas atvasināti no vārdiem: Es papriekšu dziedātājs. Gailis agri cēlējīnš. Augsti dziedātāja, augsti lēkātāja.

10) Prepozīcija ar piederošo substantīvu: Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām (mīkla). Cerība uz Dievu mūs nepievils.

11) Infinitīvs: Laiks celties jau pienācis. Izdevīgs brīdis mācīties aizlaists garām.

12) Predikatīvs (izteicēja) adjektīvs: Viņš sēž krēslā sveiks, vesels. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām; daiļa gāja meitu māte aiz visām sieviņām. Skaista augu, netikusi. — Retāki tā lietājamas citas vārdu šķiras: Puisītis auga, ne meitiņa. Kundziņš auga tavs dēliņš. Laima mana viešna nāca. Par to laiku puikēlis bij izaudzis stalts zēns. — Šāda tipa atribūts nesabiedrojas tādā ciešā sabiedrībā ar subjektu kā citi atribūti, neizsacīdams nepieciešamu, vienmēr piemītošu īpašību, bet nejaušu un grozāmu stāvokli. Šī pārstāvība valodā parādās vārdu kārtas lielākā pārstāvībā: Sēž ķēniņš sveiks, vesels; ķēniņš sveiks, vesels sēž u. c.

Predikāta apzīmētāji.

214. §. Predikātus tuvāki apzīmē:

1) **Papildītāji**: a) Papildītāji jeb objekti akuzatīvā: Lēna cūka dziļas saknes rok. Solītu ir vilks neēd.

b) Objekti ģenitīvā: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Es gaidīju tevis.

c) Papildītāji datīvā: Bagāti palīdz nabagiem. Bērns pieglaužas mātei.

d) Papildītāji instrumentālī: badu mirt. Bērni raud asarām. Mijet, kūmas, cimdiem, zeķēm (instr.)! Liniem (instr.) sēju to druviņu, magonēm (instr.) noziedēja.

e) Papildītāji lokatīvā: Viņam bija miežus iesalā iztaisīt. Es klausījos putnu jaukajās dziesmās.

f) Papildītāju sastāda prepozīcija ar piederošu locījumu: Viņš palaujas uz savu spēku kā vērsis uz saviem ragiem. Mēs runājam par pagājušiem laikiem. Visi ilgojas pēc laimes.

2) **Infinitīvs**: Bads māca strādāt, aukstums tecēt. Sliņķi nevīžo mācīties.

3) a) **Adverbi**, b) kā adverbi lietāti locījumi, c) locījumi, kas atkarīgi no prepozīcijas: a) Niknas zāles visur ielasās. Apdomā labi un padari gudri! Es māmiņu lūgšus (lūdzin, lūgtin)

lūdzu. — b) Viņš strādā caurām dienām un naktīm. Visi nevar vienā krēslā sēdēt. Viņš dzīvo priekos un liksmē. — c) Pēc lietus saule spīd. Pa iebrauktu sliedi viegli tek. Strādā ar apdomu! Aiz lepnības nedziedāju, aiz barguma nerunāju.

4) **Apstākļa divdabis:** Es tekot piekusu. Zāle aug acīm redzot.

215. §. Ja predikāts ir substantīvs, tad to var tuvāki apzīmēt visi atribūti, kas tuvāki apzīmē subjektu; jo minētie subjekta atribūti var tuvāki apzīmēt nevien subjektu, bet arī ikvienu citu teikuma locekli, ja tas ir substantīvs: Veci laiki labi laiki. Dievs ir mans gans. Aukstums sliņķu ārsts. Baltu muti (instr.) līgaviņa istabā sēdētāja. Nedod, Dievs, nedod, Laime, zābakos (= zābakainu) arājiņu!

Bet ja predikāts ir verbs, tad tas pieņem, kā jau sacīts, vai nu apstākļu vārdus, vai papildītājus. Daudz verbu kopoņas ar vairāk papildītājiem. Sevišķi parasti ir teikumi ar personas papildītāju datīvā un lietas papildītāju akuzatīvā: Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rīkstes griež.

Paplašināts teikums piejemas jo lielā kuplumā un plašumā, ja subjekts un predikāts pieņem vairāk apzīmētājus, un šie apzīmētāji atkal izrotāti sīkākiem apzīmētājiem. Jemsim, piem., vienkāršo teikumu „Laudis priecājas“. — Subjektu noteicot ar atribūtu „visi“ un predikātu ar papildītāju „par bagātību“, dabūjam paplašināto teikumu: Visi laudis priecājas par bagātību. Tālāk, apzīmējot subjektu ar atribūtu „mūsu“ un predikātu ar kārtas adverbu „loti“, kļūstam pie teikuma: Visi mūsu laudis ļoti priecājas par bagātību. Vēl tālāk varam pievienot atribūtam „visi“ kārtas adverbu „it“ un papildītājam atribūta ģenitīvu „rudens“, tad izceļas teikums: It visi mūsu laudis ļoti priecājas par rudens bagātību. Tālāk: Jau it visi mūsu puses laudis priecājas par gaidāmo rudens bagātību u. t. t.

Locījumu mācība.

Nōminātīvs.

216. §. Par papildītājiem un apstākļu vārdiem lietājami, kā no jau minētiem piemēriem redzams, gan vienkārši locījumi, gan locījumi ar prepozīcijām. No visiem locījumiem tikai nōminātīvs un vokātīvs nekad nevar teikumā iejemt nedz papildītāja, nedz apstākļa vārda vietu, bet tikai nostāties kā subjekts un predikāts vai arī kā atribūts. Subjektu saista ar predikātu nevien verbs **būt**, tā saucamā saitiņa, bet arī **tapt, tikt, kļūt, mesties, nākt**: Tu kļūsi bagāts. Rudzi metas zaļi. Govis nāk

slaucamas. Dieviņš zina to dieniņu, kad es nākšu līgaviņa. Es paliku negājusi.

Bez tam nōminātīvā nostājas izteicēja vārds pēc verbiem **likties, rādīties, šķīsties, sacīties, lielīties, vēlēties, domāt, domāties**: Viņš neliekas ne zinis. Kartupeļi jau rādījās cepuši. Tas pie tam derīgs un vajadzīgs šķietas. Es šķitos nogrimusi apakš ļaužu valodām. Viņš teicas bagāts. Viņš sakās nokusis. Es vēlētos mēlē iekodis. Domādams šāvis vilku, nošauj vilkaci. — Par izteicēja adjektīvu skat. 213. §. 12.

Vokātīvs.

217. §. **Vokātīvs** nav nekāds teikuma loceklis; zināmu patstāvību paturēdams, tas nostājas vai nu teikuma priekšā, vai tā beigās, vai arī iespraužas teikuma locekļu vidū: Antīņ, pūt stabulīti! Prātiņ, nāc mājās! Še, sērdiene, nēzdodziņš! Kur tu augi, daiļā meita?

Ja vokātīvs stāv teikuma sākumā, tad uz tā ir balssvars, citādi tas pieslienās iepriekšējam teikuma loceklim bez balsvara.

Vokātīva priekšā nostājas daudzkārt izsaukumu vārdiņi **ai, aile, vai**, arī no vācu valodas patapinātais **ak**: Ai upīte, olainīte! Vai māmiņ, vai māmiņ! Ak nelieti!

Ģenitīvs.

218. §. I Ģenitīvs pie verbiem.

Ar ģenitīvu kopojas verbi, ja verba izsacītā darbība neapņem un neapņem priekšmetu pavisam, bet tikai pa daļai.

Tā sastop tautas valodā ģenitīvu 1) pēc verbiem **ēst, dzert, dot, nest**: maizes, gaļas ēst; ūdens, alus dzert, putras strēbt; atnes tīra ūdentiņa; maizes dot. — Tagadējā rakstu valodā šā ģenitīva vietā pa laikam liek akuzātīvu.

Šis ģenitīvs sastopams — arī rakstu valodā — sevišķi bieži pie verbiem, kas salikti ar priedēkļiem **at—, iz—, pār—, pie—, sa—** un apzīmē, ka darbība jēmusies gar priekšmetu pilnā, pat pārpilnā mērā, līdz apnikai: Grūti pūta sila priede, smalka lietūs (arī: smalku lietu, instr.) pielijusi. Atdzerties ūdens, atēsties ogu. Tie tikai grib izēsties mūsu labuma, pārstrēbties putras. Tādi salikteņi izsaka arī, ka darbība ķērusi priekšmetus lielā daudzumā: Pļavā pieķērām varžu, pielauzām zaru, piegriezām rīkšķu. Sadeva līdz gan zelta, gan sudraba. Viņš sagrābies zelta, salasījies, saēdies ogu, sarāvies puķu.

Verbi „ēst“, „dzert“, „dot“, „nest“, kā jau teikts, var biedroties arī ar akuzatīvu. Tikai akuzatīvs lietājams tad, kad darbība sagrābj priekšmetu pilnīgi savā varā, piem., **veselu** nuku apēst, vienu latu dot.

2) Ar ģenitīvu biedrojas **iežēloties, kaunēties**: Viņam iežēlojās nabadziņa. Vai tu manas draudzības kaunies?

3) Verbi **trūkt, nebūt, netikt, vajadzēt** biedrojas ar ģenitīvu: Man trūkst padoma. Tev nav naudas. Viņam neticis mēslu. Izkapšu vajag sienīņu plaut. Gosniņu vajag pienīņu slaukt. Karstās zemēs ziemas (viensk. ģen.) nav. Bet: Vēl jau nav ziema (bet rudens)!

4) Ģenitīvs stāv (blakus akuzatīvam) pēc verbiem **atcerēties, atgādāties, atminēties, klausīties**: Es visa tā (blakus: visu to) labi atceros; klausīties dziesmu (arī: dziesmas, — dziesmās (uzmanīgi, ilgi)).

5) Ģenitīvs lietājams pēc **lūgt, prasīt, gribēt, brēkt, kliegt, raudāt, saukt, nākt, iet, braukt, kārot, iekāroties, gaidīt, taujāt, meklēt, dabūt**: Viens grib (lūdz) ziemas, otrs vasaras. Nabags lūdzas maizes. Vai auns prasīs vēzim vilnas? Man iekārojās zemeņu. Kungi gaida kara vīra, tēvs, māmiņa arājiņa. Staigā, ceļa vaicādami. Kungi taujā (arī: jautā) gudra vīra. Tīras maizes, daļa puiša meklēt. Viņš izmeklējis zobena. Noplēš ādu, dabū sudraba. Jēri brēca smalka siena. Mātes, tēva raudāt. Sveši ļaudis laivas sauc. Vai tu māvi brāļa kūts? Vai tu blāvi pilnas siles? Bite dūca saldu ziedu. Bite sīca saldumiņa. Secumu skatās zobīņu bakstīt. Pie kaimiņa rauga tekū, pie kaimiņa uguntiņas. Nu es braukšu uz Jelgavu dziesmiņai ielāpiņu; ūdens, zāļu iet. Nedomā, tautu meita, ka es tevis vienas nācu!

Visi te minētie verbi izsaka tiekšanos pēc kāda mērķa. Pie daudziem no tiem ģenitīva vietā sastopams arī

a) akuzatīvs, tā pie **lūgt, prasīt, gribēt, kārot, gaidīt, meklēt**, arī pie **kliegt, raudāt**: Gulbis savus bērņus kļiedza, es kļiedzu savu māmuliņi; raudu savu arājiņu;

b) prepozīcija „pēc“ ar piederošu locījumu, tā pie **prasīt, gaidīt, meklēt**, sevišķi pie **brēkt, kliegt, raudāt, saukt**: Tik es veca nepaliku pēc bajāra gaididama. Nemaz neraud pēc jaunām dienām. — Pie virzības verbiem **iet, nākt, braukt** mērķi tagad pa laikam apzīmē ar prepozīcijas „pēc“ palīdzību: tecēt pēc rauga, iet pēc ūdens.

6) Ģenitīvs pie **supīna**: Puiši gāja zirgu (ģen.) pītu. Ausklītis agri lēca saules meitu (ģen.) lūkotos. — Supīns stāv

pēc virzības vārdiem; tas uzglabāties tikai vēl dažos Latvijas apgabalos un rakstu valodā reti sastopams. Tā vietu iejēmis infinitīvs, kas pārjēmis supīna paražu ar ģenitīvu biedroties: iesim linu plūkt, zemes art, plēsuma plēst. Blakus ģenitīvam sastopams te arī akuzatīvs: iesim vēžus ķert.

7) Ģenitīvu lietā daudzkārt **apgalvojamos** teikumos nōminātīva vietā, tā sevišķi pie verba būt: Ir gan pasaulē bēdu šādu un tādu. Ogu, riekstu tai mežā, nav nekādu rāvējiņu. Kauna, kauna tev, meitiņa! Kam draugu, tas bagāts. Nu man vaļas. Pietrūka tautiņu, atlika pūriņa. — Sevišķi parasts šis ģenitīvs, ja teikumā atrodas vārdi, kas aizrāda uz priekšmetu daudzumu: Sanāca bez gala ļaužu. Bija prieku bez gala. Istabā dūmu stāvēja vai biezs. Nu šoruden gan jau būs kāzu kā biezs. Nu riet, nu tek manu govju tesmeņos piena kā jūra, krējuma kā mālu skrīnī, sviesta kā vasku ripas. Ķēniņa pili viesu bez ziņas.

8) Ģenitīvs stāv pie vārdiem **bijāties, bīties, trīsēt, vairīties, bēgt**: Acis darba bijājās. Bīsties grēka, sveša māte! Bēdz, meitiņa, pati kauna! Viņš manis trīsēja. Izgudrēm vairījos tevis.

Aiz **bēgt, bijāties, baidīties** sastopama arī prepozīcija „no” ar ģenitīvu.

219. §. II Ģenitīvs atkarā no substantīviem, skaitļiem, vietniekvārdiem.

1) **Dalāmais** ģenitīvs apzīmē dalāmu vairumu. Dalītājs, t. i. tas vārds, no kura dalāmais ģenitīvs atkarīgs, var būt

a) substantīvs, piem., liela daļa baznīcēnu, pulks ļaužu, puse iedzīvotāju, divi rindas kareivju, gabals gaļas.

Ja dalāmais priekšmets ir kaut kas ēdams, dzerams, mērījams un dalītājs — kāds trauks, mērs, tad dalāmo ģenitīvu nosaucam par **satura** ģenitīvu, piem., muca alus, bļoda putrainu, pods linu, ass malkas, vezums rudzu.

b) **Kā substantīvs** lietājamie skaitļi, piem., desmit, divdesmit, simts, tūkstoš cilvēku.

c) Adverbi **daudz, maz, cik, tik**: Daudz galviņu, daudz padomu. Liela brēka, maz vilnas. Cik gaisos zvaigžņu, tik zemē caurumu (mikla).

d) Vietniekvārds „kas” un no tā cēlušies adverbji: Kas tev vainas? Kas tev vārda (blakus: vārdu (instr.) jeb vārdā)? Ko tu laba teiksi? Kur tu laba biji? Uz kurieni laba iesi?

Pēc nōminātīva „kas” adjektīvs nostājas nōminātīvā, piem., redzēs, kas labs tur izjuks.

Loti parasts no adjektīviem ir dalāmais ģenitīvs „laba“; pēc „ko“ stāv arī citu adjektīvu ģenitīvi, piem., vai zini ko jauna? jeb: vai zini ko no jauna?

e) Pie adjektīvu superlatīva nostājas dalāmais ģenitīvs „visu“ nojēguma pastiprināšanas dēļ: Visu labākais, jaukākais, t. i. labākais, jaukākais no visiem, — pa laikam saliktenī saudzis: vislabākais, visjaukākais.

2) Pie dalāmā ģenitīva pieder arī **pastiprināmais** ģenitīvs, ko lietā nojēgumu pastiprināšanai, uzsvēršanai: Atskanēja malu malas, mežu meži, kaktu kakti, purvu purvi; likumu likumi. Tāpat arī pie adjektīviem: labu labais, vecu vecais, jauku jaukais.

3) Dalāmā ģenitīva daba piemīt arī **izsaukuma** ģenitīvam: Tavu brīnumu! Vai ļaužu! To māju un dārzu! Ai tu vecā māmuliņe, tavas greznas dziedāšanas!

4) Arī **vielas** ģenitīvs ir dalāmā ģenitīva nozaris: māla zeme; zelta, sudraba gredzens. Stikla skapis, koka dur(v)is. Dzelzu cūka, linu aste.

5) **Piederības** ģenitīvs: Cilvēka mūžs, tēva dēls, tautu meita, kunga kalpi, sievas vīrs; tāpat pie īpašvārdiem: Anša Anna, t. i. Anna, Anša sieva, Kristapa Mikus, t. i. Mikus, Kristapa dēls; Krūmiņu Indriķis, Marija, t. i. Indriķis, Krūmiņu dēls, Marija, Kr. meita vai sieva; Nurmuižas kungs, Firkša kungs; — ciema puīši, alus muca, kaislības vara; — Vidzemes Jaunpils.

6) Kā piederības ģenitīva atvasis uzlūkojams **pasugas** jeb **pielikuma** ģenitīvs, piem., trijgalvju velns = velns, trijgalvis jeb kas ir trijgalvis, pēc labas tiesas: velns, kas pieder pie trijgalvjiem. Pasugas ģenitīvā nostājas pasuga, kas paskaidro sugas vārdu, no kuŗa pasugas ģenitīvs atkarīgs. Pasugas ģenitīvs latviešu valodā ļoti iecienīts: Bērzu koks, vizbuļa puķe, govju lopis, vīveļu sāpes, skauģu laudis, nelaiķa māmuliņa, strādnieka meita, gājēja, kalpa cilvēks, kalpa puisis, kalpa meita, gana (arī: ganu) puika, bāra (bāru) bērns, nabaga sērdieņnīte, barokļu cūkas, kverpju bērni, kaimiņu saimnieki, deviņgalvju čūska, kvekšu, kurtu suns, meitu zeltenītes, zagļu ļaudis, nelieša, delvera, bezgoža zēns, zvēra, velna cilvēks, vārģuļa bērns, muļķa zēns. Tā rīkojas arī ar ģeografiskiem īpašvārdiem: Rīgas pilsēta, Ventas upe, Alpu kalni.

7) Rada ar piederības ģenitīvu ir ģenitīvs pie **ciešamās kārtas divdabja**: Tēva dotu, mātes dotu (= devumu, dāvanu), to sasēju nastiņā.

8) Ģenitīvs bieži sastopams **noliegtos teikumos**. Kurzemē mēdz te biežāki lietāt akuzatīvu nekā ģenitīvu, Vidzemē tur-

pretim otrādi: Ikdienas māte raušus jeb raušu necep. Kalpam dot (meitu) negribēja, saimnieka neradās. No tā laika neviena spoka šai rijā nav manīts. — Diezgan parasti ir personālo vietniekvārdu vienskaitļa ģenitīvi **manis, tevis, sevīs**: Ja tie manis neredzēja, jele mani pieminēja; bet ļoti neparasti šo vietniekvārdu daudzskaitļi **mūsu, jūsu**: Es jūs (Vidzemes izloksnēs arī: jūsu) nepazīstu. Dažos apgabalos lietā ģenitīvu pat tad, kad infinitīvs, ko papildina objekts, nav noliegts, bet verbs noliegts, no kuŗa atkarājas infinitīvs: Siena ļaut nemācēju.

9) **Īpašības** ģenitīvs: Negoda amats melot. Goda vīrs; naida vīrs, blēņu dziesmas, briesmu lietas.

Pa laikam piebiedrojas īpašības ģenitīvam adjektīvi, pronōmeni, skaitļēņi, divdabji: augstas (mūsu) kārtas cilvēks, dārgas naudas kumeliņš, sešu dienu teļš, divu dienu ceļš. Viņi abi viena stipruma.

Bieži savienojas adjektīvs vai skaitlenis ar šo ģenitīvu saliktenī: sīksprogu aitas, dižvalodas māmuliņa, platmalas cepure, jaunpiena govys, garkāta (garkāte) izkopts, divkanšu, seškanšu mieži, divlemešu arkls, trijzaru dakšas, divgadu kumelš.

Īpašības ģenitīvs savienojas arī ar substantīvu vai prepozīciju saliktenī: dzelzasu, kokasu rati, pusmūža vīrs, ārprāta, bezspēka cilvēks, bezdibena ezers.

10) Par **subjekta** un **objekta** ģenitīvu nosauc tos ģenitīvus, kas, teikumā pārvērsti, aizstāj vai nu subjekta, vai objekta vietu. Subjekta ģenitīvs tuvu rada piederības ģenitīvam, piem., klausī Laimas liegumiņu, ne ļautiņu teikumiņu (= ko Laima liedz, ko ļaudis teic)! Savienojumā „vecāku mīlestība“ pirmais vārds var būt gan **subjekta** ģen. (vecāki mīl bērņus), gan **objekta** ģen. (bērņi mīl vecākus).

Objekta ģenitīvs visbiežāk sastopams objekta vietā, t. i. pie tādiem substantīviem, kas atvasināti no pārejošiem verbjiem: Dieviņš arī godu grib par maizītes devumiņu; siena plāvējs, rudzu vešana.

Objekta ģenitīvs sastopams ne retumis a) laika, b) satura, c) virziena akuzatīva un d) pat citu locījumu vietā: a) šās nakts sargājums, b) maiga miega gulētājs, c) gara ceļa stāigātājs, d) tautietis kroga dzērējiņš; kara gājējiņi; par pieguļas ļājumiņu; Rīgas ceļš; sievas (= sievas dēļ) bēdas.

220. §. III Ģenitīvs pie adjektīviem.

Ģenitīvs lietājams tikai pie adjektīviem **pilns, kār(ig)s, cienīgs, vērts**: Man sirsniņa bēdu pilna. Viņš mantas kārīgs. Tu esi uzslavas cienīgs. Tu ne vērtā arājiņa. Tā ar ģenitīvu arī: Man tevis žēl.

Datīvs.

221. §. Datīvā nostājas tas nojēgums, kam nolemta verbā izsacītā darbība — vai nu par labu, vai par ļaunu. Kā pie daudz vārdiem objekts daudzkārt svārstās starp akuzatīvu un ģenitīvu, piem., viens lūdz, grib ziemas jeb ziemu, tā arī datīva un akuzatīva robežas satek daudzkārt kopā. Akuzatīvs un ģenitīvs sacenšas savā starpā pa laikam pie papildītājiem, kas apzīmē kādu lietu, kaut ko nedzīvu, akuzatīvs ar datīvu turpretim — pa laikam pie personāliem papildītājiem; jo datīvā visbiežāki nostājas personas par papildītājiem.

Starpība starp akuzatīvu un datīvu šinī ziņā ir šī: akuzatīvs pa savai dabai izsaka, ka darbība sagrābusi zināmu personu pilnīgi savā varā, ar sevišķu sparību to aptverdama un turēdama, datīvs turpretim izteic, ka darbība notiek zināmai personai vai par labu, vai par ļaunu; piem., sist suni, zirgu = daudz, briesmīgi sist, slānīt; bet: sist sunim, zirgam = vienu vai vairāk cirtienus, sitienus uzgāzt sunim, zirgam. Salīdzini: lūgt Dievu (nekad: Dievam); bet: lūgt tēvam (tēvu), lai viņš zirgus dod; klausīt tēvu un tēvam, arī tēva.

1) Persona stāv datīvā a) pie vārdiem **kaitēt, derēt, glaimot, patikt, mīlēt** (= patikt), **iztapt, palīdzēt, kalpot, ticēt, klausīt**: Tas man kaitē, der, glaimo, patīk, mīl. Viņš grib visiem iztapt, palīdzēt, ticēt, klausīt; b) pie bezpersonas vārdiem: **man salst, slāpst, niez, rūp, šķiet, rādās, laimejas, sokas, vedas, šķiras, veicas, trūkst, vajag**; c) pie dēbitīva: Tas man jādara; tas man darāms. Ko man darīt? Ko man bija darīt? Ko man būs darīt?

2) Ar datīvu biedrojas **brīnīties, smieties**: Brīnās laudis dziesmām manām, brīnās manai valodai. Es laudim brīnījos. Brīnumam (brīnumiem) brīnījos. Ko smeļies, tautu meita, tu manai dziesmiņai? Neapsmeļies man, tētīt. — Tagad verbus **brīnīties, smieties** parasti papildina „par“ ar akuzatīvu.

3) Nevien pie **pierast**, bet arī pie **aizrast, mācīt, mācīties** sastopams lietas papildītājs datīvā: pierast darbam, aizrast daudz lietām (= atradināties no daudz lietām). Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam (visādā darbiņā — parastāki)! Bet arī: Māte man darbu māca. Ar lokatīvu: Muižas meita ieradusi slinkumā, kārumā.

4) Pie verba **būt** nostājas datīvā tas, kam kas ir, pieder: Kam ķēve, tam kumeļš. Lielam kokam — lieli zari.

5) Pie daudz pārejošiem vārdiem stāv blakus lietas papildītājam akuzatīvā personas papildītājs datīvā, piem., **dot, at-**

jemt, laupīt, solīt, sacīt, teikt, lūgt, prasīt, jautāt, vaicāt, vēlēt, pavēlēt, rādīt u. c.: Dod, Dievs, man labu mūžu! Bērni prasa tēvam padomu (arī: padoma). Akls aklam ceļu rāda.

6) Datīvā stāv persona vai priekšmets, kam (kā dēļ) darbība notiekas: Kurpnieks šuj zābakus nevien sev, bet arī citiem. Kalpa sieva strādā šodien saimniekam. Kokus cirst malkai; nokaut gaili vakariņām, brokastīm. Svekiem cirtu to priedīti, kam sarkana galotnīte, brālim vedu to meitiņu, kam sarkani vaigu gali. Ne es tevi (priede) skaliem cirtu; tevi cirtīšu pamatam. Vilks plēš aitas uzturam. Es to savu māmulīņu padomam vien turēju. Lustei jēmu, ne darbam savu jaunu līgaviņu. Kam der lieti (dat., reti: lietai) veca zeme?

Šā jaukā, valodas apziņā pilnīgi vēl dzīvā datīva vietā daži aplam lietā prepozīciju „priekš” ar piederošo locījumu: kokus cirst priekš malkas u. c.

7) Ļoti tuvu ar šo datīvu rada ir **nolūka** datīvs, kurā stājas tas nojēgums, kas izsaka, kādam nolūkam kas notiek: Laipai metu zobentiņu. To cepsim cepetim. Svešai mātei viesi nāca, cēla mani mielastam (arī: mielastā). Viņš solīja gada algai sieku naudas. Ko atstāšu piemiņai jeb piemiņām? Se tev piedevām pūrs auzu! To saku jautājuma paskaidrošanai.

Arī substantīvi, kas apzīmē darītājus vai personas, sastopami nolūka datīvā: Vergam tur māmulīņu. Kas man nāca biedram līdz? Bij man māsa palīgam. Vai tādēļ dēla māte nejems mani vedeklai (arī: vedeklām, vedeklās)? — Sevišķi bieži lietājams šādā nozīmē datīvs „kam”: Kam tu to dariji? Kam tu nenāci? Nolūka datīva vietā jaunākā laikā lietā arī prepozīciju „par” ar piederošo locījumu vai arī „kā”, piem., ko atstāšu par piemiņu, kā piemiņu?

8) Datīvi „man”, „tev”, „sev” izsaka daudzkārt līdzdalību vai sašutumu: Ko gan man dara tagad mans dēliņš svešumā? Vai tu man neiesi? Es tev iešu gan! Lai blāuj un klie dz sev kritikas!

9) Ja teikumā darītājs, tā dēvētais loģiskais subjekts stāv datīvā un predikāts ir adjektīvs, pronōmens vai substantīvs ar verbu **būt, tapt** vai **klūt**, tad lokāmais predikāts nostājas datīvā, saskanēdams ar datīvā stāvošo darītāju skaitlī un kārtā: Viņam jābūt paklausīgam. Viņai būs brīvai klūt! Lai jums izdotos sveikiem tēviņu sasniegt! Tam vajag būt lielam gudriņiekam (tai — gudriniecei).

Retāki šis predikāta datīvs lietājams attieksmē uz papildītāju vai bez attieksmes uz noteiktu darītāju: Tēvs skubina

bērnus paklausīgiem un čakliem būt. Aplama ir kāre bez pūliņiem būt pārtikušiem. Bagātam (arī: bagāts) būt nav tas pats, kas laimīgs būt.

10) Datīvs papildina adjektīvus **patīkams, nepatīkams, mīļš, paklausīgs, pateicīgs, uzticīgs, neuzticīgs, derīgs, kaitīgs, līdzīgs** u. c.: Ikvienam sava dzīvība mīļa. Dēls tēvam līdzīgs.

11) Datīvs stāv pie adverbjiem **blakām, blakus, līdz, garām, pakal, pretim, cauri** u. c.: Sēdies man blakām! Tai sētai garām gāju.

12) Verbi, kas salikti ar **pie**— un **uz**— un apzīmē tuvošanos, biedrojas ar datīvu, piem., pienākt, pieiet, pielīst, uzbrukt u. c. Mēs ienaidniekiem pielīdām un uzbrukām.

13) Datīvam daudzkārt piebiedrojas divdabja datīvs: Pie vaļējām dur(v)īm notikušam, viņam no istabas atskanēja sēras dziesmas. Dēlam, mājās pārnākušam, tēvs izrikoja mielastu. — Šis datīvs noderējis par pamatu tā dēvētam patstāvīgajam datīvam. Skat. 174. §, 5.

Akuzātīvs.

222. §. Akuzātīvā stāv, kā jau aizrādīts, tas priekšmets, ko verbā izsacītā darbība pilnīgi aptver un satver.

1) Ar akuzātīvu biedrojas visi pārejošie verbi: Māte meitu audzināja. Tēvs rāja dēlu.

2) Ja papildītājs akuzātīvā no tā paša vai cita, bet nozīmē līdzīga celma kā verbs, no kuŗa tas atkarīgs, tad tādu akuzātīvu nosaucam par **satura** akuzātīvu. Šis akuzātīvs lietājams gan bez apzīmētāja. gan ar to: Bij man biju bijāties, bij kauniņu kaunēties. Bēdā, Dievs, manu bēdu! Kādu domu es domāju? Riebu, riebu tautiešam, riebu lielu riebumiņu. Saucu lielus saukumiņus. Ezers zied zilus ziedus. Kas godiņu godinātu? Kaŗu kaŗot; jauku sapni sapnot, ripu ripot, bungas bungāt, kokles koklēt, tauris taurēt. Ēd tavu ēšanu. Guli nu, pādīte, cūciņas miedzīņu! Tad vienu asariņu tā raudās žēlabās.

3) Daudzkārt akuzātīvs izsaka darbības panākumu; piem., līdumu līst, plēsumu plēst, caurumu cirst, miltus malt u. c.

Ļoti bieži panākums atzīmēts ar adjektīvu, kas, protams, tāpat kā substantīvs stāv akuzātīvā, — izteicēja akuzātīvā: atplēst muti, rīkli platu, acis platas; nojāt zirgu slapju; saglaudīt galvu gludu; krekli baltu velēt, mazgāt; sāpes veselās dziedēt; pasist kāju klibu; sasist muguru zilu, melnu; īsu laiku kavēt; acis sarkanas izraudāt; izmalt sieku tukšu; sakult zēnu gaudenu. Gosniņ, mana raibulīte, kas tevi raibu izraiboja? Pilnu vedu sev pūriņu, tautās tukšu izdāvāju. Kas tevi lielu

audzināja? Mani labu labināja. Reti bija tie brālīši, kas māsiņas mīļas tur.

Ciešamā kārtā akuzatīvs pārvēršas par nōminatīvu: zirgs slapjš nojāts; tāpat pie nepārejošiem verbiem: Lai telītes lielas auga. Viņa slapja nobridusies.

4) **Izplatījuma** akuzatīvs: Tas aizgāja garus ceļus. — Sevīški lietājams pie adjektīviem **augsts, dziļš, garš, plats, resns, smags** u. c.: Griesti astoņas pēdas augsti. Sprīdi garš vīriņš, olekti gara bārda (mīkla). Grāvis piecas pēdas dziļš, asi plats; vezums divi birkavus smags.

5) **Laika** akuzatīvs pirmatnē piebiedrojās verbam kā **satura** akuzatīvs: Dievs dod mūsu darbiniekiem sirmu mūžu nodzīvot! Viņš tur sabija divi gadus. Ar laiku akuzatīvs ieguvis vairāk patstāvības un nostājas arī tur, kur par atkarību no verba vairs nav ko domāt: Trīs rītiņus sieku mala. Tos laikus dzīve bijusi pavisam citāda.

Pie adjektīva **vecs** stāv akuzatīvs: Gadu, mēnesi vecs bērns; kumelš divus gadus, divi gadi (divsk.) vecs.

6) **Izsaukuma** akuzatīvs: Tavus brīnumus! Tos priekus abiem! To laimi mātei! Ai Dieviņ, tādu laimi! Traku manu negudrumu! Ai zvejnieka māmuliņe, tavu drošu lolojumu! Tavu skaistu dziedāšanu! E! ko niekus!

7) Daži nepārejoši verbi, savienojusies ar priedēkļiem **aiz—, ap—, iz—, pa—, pār—, pie—, uz—**, var kopoties ar akuzatīvu: Vai priedīte vai eglīte tavu ceļu aizkritusi? Gan māmiņu aptecēšu. Izstaigāju svešus laudis. Viņš visus noskrēja, — visus panāca. Piedzīvot priekus. Skudra ceļu pārtēcēja. Uzjāt pili, uziet apraktu naudu.

Instrumentālis.

223. §. Instrumentāli nostājas tas jēdziens, ar kuŗu kopā teikuma subjekts izdara zināmu darbību.

1) Tāds darbības pavadoņs var būt persona vai cita kāda dzīva radība; tādu instrumentāli saucam par **pavadoņa** instrumentāli: Es uzaugu pie māmiņas deviņiem bāliņiem (= ar d. b.). Vista tekā uz stallīti deviņiem cālīšiem. — Personas un dzīvas radības nostājas tā pavadoņa instrumentāli tikai vēl tautas dziesmās; rakstu valodā tagad te lietā prepozīciju „ar” ar piederošo locījumu.

2) Nevien personas un dzīvas radības, bet arī **priekšmeti un apstākļi** var pavadīt darītāja darbību un instrumentāli nostāties: Kur, Laimiņa, tu tecēji liepas slotu padusē? Pādīti dancīnu šautuvi rokā. Ziedu ziediem Jānītis nāca, pušķu pušķ-

ķiem Pēterītis. Eima govju laidarā deviņām slauktuvēm. Sveša māte sagaidīja rikšu sauju rociņā. Tīšām gāju melnu kreklu, nopelējušu vainadziņu. Ozols auga uz akmens deviņiem žuburiem. Nedod manis tautiešam pirmās reizes nākumiņu (arī: ar pirmo nākumiņu)!

Arī šā instrumentāla vietā stipri vien jau ieviesusies prepozīcija „ar“ ar piederošo locījumu.

3) **Ipašības** instrumentālis apzīmē priekšmeta **p a s t ā v ī g u** ipašību: Vecais tēvs sirmu galvu nelaiž bērņus baznīcā. Melns āzis, sirmu bārdū, iekāpis kublā, brēc. Visas vienu skaistumiņu.

Ipašības instrumentāli varam tagad lietāt gan ar prepozīciju **ar**, gan **b e z t ā s**; Kuŗa meita baltu seju (jeb: ar b. s.) bez paļām nogājusi? Bet jāievēro, ka šis instrumentālis tikai tad bez prepozīcijas lietājams, ja to tuvāki apzīmē atribūts; tāpēc tikai: es rudeni pārvedišu ar kurpēm plūcējiņu (nekad: kurpēm plūcējiņu).

4) **Dalāmais** instrumentālis bieži lietājams latviešu valodā: Nav vēl viena izdziedāta, simtiem jaunas prātiņā. Trim pulkiem puīši jāja. Rindām auga ozoliņi. Putni laižas bariem. Es sacirtu velna galvu deviņiem gabaliem.

Šos instrumentāļus valoda vairs nemaz nesajūt par tādīem, tā ka tie tagad var iejemt pat subjekta vietu: Simtiem jā, simtiem brauc.

5) **Izplatījuma** jeb **vietas** instrumentālis arī rada ar pavadoņu instrumentāli; jo arī izplatījumu var uzlūkot par darbības pavadoni: Tās noskrēja augstis mežis (= augstiem mežiem). Ko vazājies mana tēva ganīklēm? Vietām labs, vietām slikts. Gāju ceļu dziedādama. Tagad ējā valodā te ieviesusies prepozīcija **pa**: iet pa ceļu, skrien pa gaisu.

Arī izplatījuma mērs nostājas instrumentāli: Meitas mani jūdzēm vada dziedādamas. Zirgus aizbaidījuši dažreiz pat verstīm tālu; asīm augstu.

6) Tāpat arī laiku var uzlūkot par darbības pavadoni un to lietāt **laika** instrumentāli: Gudrie steidzas uz mežu mazu mazu gaismiņu (tagad lietā te bieži prepozīciju „ar“: Ar gaismiņu Rīgā tiku, ar saulīti Vāczemē). Dienām un nedēļām apkārt vazāties. Nedzird vairs ligojam kā citām vasarām. Rudēņiem bieži uznāk migla. Lec, saulīte, rītiem agri!

7) Darbības pavadonis var izrādīties par darbības paļīgu, **līdzekli**. Vienskaitlī **līdzekļa** instrumentālis, saskaņēdams formā ar akuzatīvu, latviešu valodas apziņā tik nedzīvs, ka tam par pabalstītāju tagad pa laikam piebiedrojas

prepozīcija „ar“: Ar adatu nevar karu apkarot. Ar puķīti laivu īru.

D a u d z s k a i t l ī līdzekļa instrumentālis turpretim daudz dzīvāks un tāpēc bez prepozīcijas „ar“ bieži lietājams: acīm skatīties, ausīm klausīties, rokām sist, kājām iet. Tā arī pie adjektīva **pilns** (= pildīts): pilnas acis asarām (blakus ģenitīvam).

8) Verbam dažreiz piebiedrojas tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes substantīvs instrumentāli, paspēcinādams verba izsacīto darbību: saukumiem Laime sauca. Būšanu viņš būs. Zied puķītes trejis ziedis. Bērni raud asarām.

Līdzīgi pastiprina tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes instrumentālis adjektīvus: lielum liels, baltum balts, melnum melns, milzum liels. Te atkritusi instrumentāļa galotne —u: „lielumu liels“.

9) Pie kompārātīva nostājas instrumentāli tas vārds, kas apzīmē m ē r u, kādā priekšmeti cits citu pārspēj: Viņš par mums bija visu galvu garāks, mazulietu jeb mazliet lielāks, labu tiesu, to tiesu, drusku (instr. no „druska“) mazāks; tā sevišķi vietniekvārda instrumentālis „jo — jo“: Jo vairāk ir, jo vairāk grib.

10) C ē l o ņ a instrumentālis bieži sastopams: Badu mirt. Želumiņu nevarēju gar māmiņas sētu iet. Asarām neredzēju. Vaigi bāl asarām. Skumjām acis nepacēlu. Miltiem lika dzirnaviņas.

Lokātīvs.

224. §. Lokātīvā nostājas tie jēdzieni, a) iekš, b) uz, c) pie, d) starp kuriem darbība notiekas. Lokātīvs atbild gan uz jautājumu „kur?“, gan uz jautājumu „kurp?“. Lokātīvā visbiežāki nostājas konkrēti, diezgan bieži arī abstrakti, bet retāki personu vārdi:

a) Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nāk kārpīties. Mai-zītē bagātība, ne zeltā, sudrabā. Tā man tika prātiņā. Es lē-tumā izaugusi. Kas grieznī, kas grieznī? Spures vien, spures vien. Kas puišos, kas puišos? Spaļi vien, spaļi vien. Kara-vīrs, karavīrs jaunajā bāliņā.

b) Labāk zile rokā nekā mednis kokā. Kalnā, zirgā, jūmtā kāpt; krēslā, zirgam mugurā sēdēt, zirgā celt, ceļos lūgties; ceļos, kājās mesties.

c) Zirgs zirgā, loks lokā pa lielo tūrumiņu. Kar nu zobus vadzi! Atspiedās veca liepa jaunajā ozolā. Dziesmiņā vien pazīnu, kuŗa meita bārenīte. Zirdziņā, dēliņā, tur mātei lieli prieki.

d) Es uzaugu brālišos, Vilks lopos. Uzaugdama kungos gāju. Iešu tev biedros.

225. §. Ja subjekts pieder pēc savas kārtas, pēc saviem dzīves apstākļiem pie tiem, kuŗu starpā tas atrodas, tad tādējādi izceļas izteicēja lokātīvs: Zīle, žube panākšņos, cielvaiņa vedējos = cielvaiņa ir vedēju starpā; bet, vedēju starpā būdama, viņa pati ir vedēja. Es biju viesos, kalpos. Tu esi vēl bērņā, puikā, puisī (= neprecējies), meitā, meitās (=neprecējusies). Algādžos, ietaļās, uzkuŗos, iegātņos, viesos, nabagos, ubagos, večos, zaldātos iet; raganās, spīganās, vilkačos skriet; braukt, lūgt, sūtīt vedējos.

226. §. Bieži sastopams lokātīvs īpašības instrumentāļa vai ģenitīva vietā, ja tas ieņem predikāta vietu: Es būtu liepas kuplumā (var.: kuplumiņu, -ņa). Abi vienā vecumā, vienā labumā (blakus: vienu vecumu, labumu, viena vecuma, labuma),

227. §. Arī ar izteicēja adjektīvu sacenšas adjektīva lokātīvs: Saimniece sveikā (sveika) nebūs palikusī. Viņi savu dēlu tukšā (tukšu) vis neizlaidīs.

228. §. Arī citādi lokātīva robežas tuvojas instrumentālim, pat varam droši apgalvot, ka lokātīvs daudzkārt stājas panīkušā instrumentāļa vietā: Kas tev vārdā (vārda, vārdu)? Mirt badā = mirt badu, būt vienos prātos = vienis prātis, kamanās un kamanām braukt.

Attiekmes lokātīvs izsaka, kādā ziņā predikāts pienākas teikuma subjektam: Viņš bija stiprs spēkā. Kāpēc Jānītis sarkans vaigā? Ko līdz rudzi garumā? (parasti: rudzu garumiņš), augt lielumā.

229. §. Substantīvi, kas apzīmē mēru, izplatījumu, lielumu, stāv lokātīvā, mērs turpretim ģenitīvā, retāki akuzātīvā: galds divu pēdu (divas pēdas, divi pēdi) platumā; zirgs simts latu vērtībā.

230. §. Kā akuzātīvs, tā arī lokātīvs (no tās pašas saknes kā verbs) piebiedrojas verbam, apzīmēdams darbības nepārtrauktu turpināšanos: Briest briedumā, augt augumā; tā sevišķi lietājami substantīvi ar -šana, piebiedrojot tiem bieži kā atribūtu skaitleni „viens“: ļaut vienā ļaušanā; iet vienā iešanā. Krāsns kurējās pilnā kurēšanās.

231. §. Lokātīvs kā vietas apzīmētājs attīstījies latviešu valodā par nolūka apzīmētāju: Ogās, riekstos, sēnēs iet — apzīmēja pirmatnē: iet tur, kur ogas, rieksti, sēnes aug. Bet, ievērojot gājiena nolūku, minētie teicieni tagad apzīmē: iet ogu, riekstu, sēņu (lasīt). Tādi nolūka lokātīvi vispār bieži

lietājami: malkā, sienā braukt, palīgā, talkā, vakariņās iet, nākt, lūgt.

Šis lokātīvs stāv jau tuvu datīvam, un abu robežas daudz-kārt saplūst kopā! Nest putru brokastī un brokastim, paladziņš man apsegā (arī: apsegam). Kas man nāca biedram (biedros) līdz?

Lokātīvs lietājams tur, kur runājam, ka kāds priekšmets pārvērsts otrā ar kādas darbības palīdzību: Viņa man visus salmus dzijās savēpusi. Audziet, mazas atvasītes, jele ganu rikstītēs! Izceps tevi cepetī.

232. §. Lokātīvs apzīmē zināma **laika sprīdi**, kurā kāda darbība notiekas, kamēr akuzātīvs noteic laika ilgumu. Tāpēc lokātīvā vienmēr stājas gads, mēnesis, laikmeti, kuŗos darbība notiekas: 1906. gadā, pirmajā maijā, pulksten desmitos; Miķeļos, gavēnī; rītā, vakarā, naktī; vecos, tagadējos, mūsu laikos; šini acumirkli. Gaismiņu vēl nemanīja, bet bija jau labi rītā. Gaismā pārbraukuši mājā.

233. §. Pamata skaitļeni stājas lokātīvā, lai izsacītu, cik lielā sabiedrībā teikuma subjekts izdara zināmu darbību: Ja vakar viņš viens pats mani sadauzīja, kur nu vēl tagad, kad tie astoņos. Skaitļenu 1—6 vietā lietā arī lokātīvus no substantīviem, kas atvasināti no šiem skaitļeniem: vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā.

234. §. Lokātīvi bieži sastopami: 1) kā vietas adverbī: apakšā, ārā, augšā, iekšā, kopā, priekšā, starpā, zemē, vaļā, virsū, līdzās, 2) kā laika adverbī: laikā, nelaikā, 3) kā kārtas adverbī: Dismās (reibumā, apmulsumā) tā viņš izrunājies. Zirnis auga kāstī, kaņepīte cekulā; rikšos, aulekšos, tecīnos braukt.

235. §. Lokātīvs stāv pie daudz vārdiem: klausīties dziesmās, lūkoties, raudzīties manī (blakus: akuz.); es pajēmu līgaviņu, darbiņā raudzīdams; mācīt, mācīties, piem., amatā (amatu). Māci mani, māmuliņa, visādā darbiņā (arī: visādam darbiņam)! Ierast slinkumā; izlaisties vēderā; palaieties dzeršanā; saulītē sildījās, maizītē baņojās; atsisties, atlēkties tēvā; tāpat pie „būt“: lai bērns būtu krusttēvā; šitas dēls manī; nu esmu vīrā; piejemies spēkā, gudrībā; barība iet spēkā, Pie „iet“ sevišķi bieži sastopams lokātīvs; bez jau minētiem teicieniem (iet ogās, viesos) ievērojami teicieni: iet garumā, plašumā, resnumā. Kaķis iet vecumā, nagi asumā.

Ar lokātīvu kopoņas daudz vārdi ar priedēkli **ie-**: iemīlētis, iekostis, iezīstis u. c. Viņš tevī iemīlējies.

Prepozīcijas.

Latviešu valodā attīstījušās dažas savādības, ar kurām vispirms mums jāiepazīstas.

1) Sieviešu un vīriešu kārtas vārdi, ja tie tuvāki apzīmēti ar „abi“ vai skaitļiem 2—9, var pēc visām prepozīcijām pieņemt galotni **-i**: ar abi kāji, par divi dieni, pa deviņi vasariņi, pēc divi dieni, pieci līdz seši pēdi garš; ar abi zirgi, uz trīs gadi, no abi gali, pie abi koki, bez trīs pūri kviešu, aiz deviņi ezeriņi, ik pa pieci soļi.

2) Vietniekvārdu datīvi **kam** un **tam** stāv gandrīz pie visām prepozīcijām: bez kam, bez tam, no kam, no tam, (dēļ kam, dēļ tam), pēc kam, pēc tam, kamdēļ, tamdēļ, kamlabad, tamlabad.

Šie teicieni, kur formām „tam“ un „kam“ ir nekatras kārtas nozīme, labi pazīstami Kurzemē. Tie lietājami adverbu nozīmē; ar tiem iespējams smalkāki izšķirt vārdu sakaru un attieksmi: bez tā = bez viņa, bez tam = tad vēl; pēc tā = pēc viņa, pēc tam = pēcāk, tad.

3) Personālo vietniekvārdu instrumentāli **manim**, **tevim**, **sevīm** var pēc visām prepozīcijām nostāties: ar, ap, gar, pret manim, tevīm, sevīm (blakus: mani, tevi, sevi); līdz manim, tevīm, sevīm (blakus: man, tev, sev); aiz, apakš, bez, no, pie, pēc manim, tevīm, sevīm (blakus: manis, tevis, sevis).

4) Visas prepozīcijas kopoņas tagadējā rakstu valodā daudzskaitlī ar datīvu resp. instrumentāli: ar, ap, gar, pret, līdz, bez, no, pie, pēc vīriem, sievietēm, ļaudīm, izņemot dēļ, labad, pēc, kas nostājas aiz daudzskaitļa ģenitīva: jūsu dēļ, pēc, labad.

Daudzskaitļa ģenitīvs pie ģenitīva prepozīcijām vidus izloksnēs vēl retumis (sevišķi aiz „bez“) sastopams; diezgan parasts tas Latgalē, Nīcā, Bārtā, Rucavā, Krūtē, Kalētos, Gramzdā.

Prepozīcijas ar ģenitīvu.

237. §. Ar ģenitīvu kopoņas aiz, apakš, zem, dēļ, iekš, iz, kopš, lab, labad, no, pie, pēc, pirms, priekš, virs; apakšpus, augšpus, ārpus, iekšpus, leļpus, otrpus, šaipus, šīpus, šimpus, virpus, virspus.

238. §. „Aiz“ lietājams:

1) Vietas nozīmē: Aiz Daugavas melni meži. Aiz kalniņa aizlaidās divi pelēki vanadzīni. Sevišķi ievērojami teicieni „turēt, jemt, grābt, raut, vilkt u. c. aiz“: turēt aiz valga,

grābt aiz apkakles, raut, vilkt aiz kājām no gultas ārā, jemt aiz matiem.

2) Iemesla izteikšanai: Aiz kalniņa meitas dzied, aiz miglīņas neredzēju. Dažu labu purva malu aiz ūdens nearām; dažu labu mātes meitu aiz barguma nejēmām.

3) Pārākuma izteikšanai: Augsti dzied cīrulītis aiz visiem putniņiem. Dievam gudrs padomiņš aiz visiem cilvēkiem.

239. §. Apakš, zem norāda, ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta apakšā: Apakš zemes tēvs, māmiņa. Daudz zemītes neturēšu, bāliņos dzīvodama: zem pūriņa, zem krēšliņa, zem savām kājiņām.

240. §. Bez norāda uz kā trūkumu: Kur es iešu bez pūriņa? Kur pūriņš bez manim? Šī prepozīcija vēl tagad arī daudzskaitlī ir sastopama ar ģenitīvu: Nebraukšu projām bez sava laika, bez triju dienu (arī: bez trim dienām). Dažās izloksnēs liek daudzsk. ģenitīvu aiz „bez“, ja runa par pilnīgu trūkumu (piem., esmu tagad palicis gluži bez zābaku), bet daudzsk. datīvu, ja „bez“ nozīmē apmēram „ne tikai“ (piem., bez zābakiem viņam vajadzīgas arī zeķes).

241. §. Dēļ apzīmē iemeslu, cēloni, nolūku un pa laikam stāv aiz sava locījuma: Darba dēļ noskumuši. Dziesmu dēļ, sveši ļaudis, ienaidiņa neceliet! Darīt ko maksas dēļ. Šitie puiši manis dēļ vai bijuši, nebijuši. Tēva dēļ (— kas attiecas uz tēvu) bez vārda dzīvotum.

242. §. Iekš reti lietājama prepozīcija, tāpēc ka dzīvais lokātīvs viens pats izsaka to pašu, ko „iekš“ ar ģenitīvu: Met iekš ūdens (parastāki un labāki: ūdenī), nenoslikst; met iekš uguns (ugunī), nesadeg; met iekš salmiem (salmos), nečab (mīkla). To es lasīju iekš „Rigasche Rundschau“.

243. §. Iz sastopams kā prepozīcija tikai vēl dažās izloksnēs un apzīmē virzīšanos no iekšienes: Saimnieks nav iznācis iz (parasti: no) istabas ārā. Ceļas irbes iz (parasti: no) ezera, es iz (no) ļaužu valodām.

244. §. Labad, lab sastopams visbiežāk sakopojumā kā labad, kālab, tālab; arī: kamlabad, tamlabad.

245. §. No apzīmē 1) virzienu no augšas uz leju un tad arī vispār kustības izejas vietu: Līst no gaisa, kāpt no koka, jumta, no zirga lēkt. — Pils izcēlusies no zemes apakšas. No saknēm lazda zied. No tēvijas aizceļot.

2) Sākumu laika ziņā: No rīta līdz vakaram, no mazām, jaunām dienām. — Šim „no“ savā nozīmē tuvojas prepozīcija **kopš**: kopš mazatnes; kopš trim dienām brālis aizceļojis.

3) a) Iemeslu, b) personu, no kuŗas ko prasa, lūdz, gaida, dzird, pērk, dabū, jem, sarga, bēg, kaunas, c) vielu, no kuŗas ko taisa, d) pazīmes, pēc kuŗām jeb no kuŗām ko pazīstam: a) No lepnuma nerunāju. Ne no prieka es dziedāju. b) Lai tautiņas neprasiņa no māmiņas malējiņas. No celmiņa gremzdu gaida. Jautāties no māmiņas padomiņu! Ko tu gribi no manis? Ko varam no tam mācīties? No vilka bēgt, glābties, slēpties, bīties. c) No miega maizi necep. No smilgas piekrauj lielu siena vezumu. d) Neskaties vīru no cepures!

4) Dalāmā ģenitīva vietā daudzos gadījumos liekams „no“: No viņa sešiem bērniem pieci jau apmiruši. No visiem mīļākais.

246. §. Pie apzīmē, 1) ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta tuvumā: Es uzaugu pie māmiņas. Cilvēks jau pie miršanas, pie beigām. — Pie ābeles piestājos. Iet pie vīra = precēties; iet pie tēva, kaimiņa, pie miera.

2) Uz vietas nozīmes pamatojas arī tādi teicieni kā: Pie (jeb no) tam viņu var pazīt. Pie (ap) simtu gadu vecs.

247. §. Pēc apzīmē to jēdzienu, aiz kuŗa, kuŗa pēdās kaut kas seko vai notiekas; tā 1) vietas nozīmē: Nebrauciet blakus pa ceļu, bet cits pēc (arī: pakal) cita!

2) Laika nozīmē: Pēc darba maize lien; pēc Jāņiem; pēc pusdienas: pēc tam = tad.

3) Kārtas, pakāpes nozīmē: Pēc Dieva es milēju visvairāk savus vecākus.

4) Piemērības, līdzības nozīmē: Pēc likuma, pēc cita parauga rīkoties. Vai bērns pēc tēva vai pēc mātes?

5) „Pēc“ stāv pie tā jēdziena nosaukuma, ko grib rokā dabūt: Pēc uguns vien aizgāju. Es atnācu pēc māsiņas; braukt pēc ārsta, pēc žagariem. Vecākā valodā un vēl tagad dažās izloksnēs to pašu izsaka vienkāršais ģenitīvs un lokatīvs.

6) „Pēc“ stāv pie daudz verbiem, kas izsaka tiekšanos, ilgošanos: Tā mana māmiņa pēc manis raud. Pēc lietus lūgties (šos piemēros pietiek ar ģenitīvu bez prepozīcijas).

7) Iemesla nozīmē, pa laikam aiz pārvaldāmā vārda: manis, tevis pēc, kāpēc, tāpēc.

248. §. Pirms apzīmē laiku (= priekš): pirms saules lēktas; pirms Lieldienām.

249. §. Priekš 1) vietas nozīmē — zināmas personas, vietas vai lietas priekšā: Priekš Dieviņa apjēmos noskumuši nedzīvot. Es priekš savas māmiņas nojēmos vainadziņu.

2) Laika nozīmē = pirms: Priekš saules, gaismas. Lai man pādīte priekš gada staigā; priekš Jāņiem.

250. §. **Vir**s lietājams tikai vietas (apmēram = „augšpus“) nozīmē: virs zemes (zemes virsū), virs vēja.

251. §. Prepozīcijas, kuŗu otra daļa ir **pus**: **A p a k š p u s**, **I e j p u s** dzirnavām; **a u g š p u s** lizda. **I e k š p u s** savas tiesas dari, **k ā t i k a m s**, **ā r p u s** tās, **k ā a t ļ a u j c i t i**; **o t r p u s** meža; **š a i p u s**, **š i p u s**, **v i p p u s** kalna; **v i r p u s** koduma.

Prepozīcijas ar akuzātīvu (instrumentāli).

252. §. Akuzātīva un instrumentāļa formām pilnīgi saskanot, no latviešu valodas viedokļa nav iespējams droši nosacīt, kuŗām prepozīcijām kuŗā nozīmē piekriť akuzātīvs un instrumentālis. Ievērojot prepozīcijas „ar“ nozīmi un dabu, nav ne vismazāko šaubu, ka šai prepozīcijai seko instrumentālis, tomēr arī šo prepozīciju apcerēsim akuzātīva prepozīciju starpā: **a p**, **a r**, **g a r**, **p a r**, **p r e t**, **s t a r p**, **c a u r**.

253. §. **A p** apzīmē 1) vietas nozīmē, ka kas atrodas, notiek vai virzās kādam priekšmetam apkārt: **A p** pili bijis dārzs. **S a u l e** griežas **a p** zemi. **A p** Jelgavu (= Jelgavas apkārtnē).

2) **l a i k a** ziņā „**a p**“ nenosaka zināmu laiku, bet laika apkārtni, laiku apmēram, aptuveni: **a p** Lieldienām; **a p** pusnakti; **a p** šo laiku.

3) „**A p**“ nostājas tā jēdziena priekšā, **g a r** kuŗu nodarbojas mūsu mēle, prāts, mūsu tieksme: **A p** otru runāt. **A p** sevim vien dziedāju, **a p** saviem bāliņiem. Parastā valodā tagad šā vecā „**a p**“ vietā lietā „**p a r**“.

254. §. **A r** ir instrumentāļa prepozīcija, der panīkušajam instrumentālim par atbalstu:

1) Pavadoņa instrumentālim visplašākā nozīmē: **P ū t i n** pūta, **d ū c i n** dūca melnais strazds **a r** balodi. **A r** saulīti lietus lija. **V e c s** **v e c s** vīriņš **a r** baltu bārdu.

2) Kā pavadoņi uzlūkojamas miesas daļas un slimības: **V i r s** saslimis **a r** kaklu, **s i r g s t** **a r** vēderu. **V i p š** miris **a r** diloni, **a s i n s k a i t i**.

3) Pavadoņi var būt darbības cēloņi: **T ā** **a r** savu lepnumu sēdēs ilgi vainagā.

4) „**A r**“ pabalsta līdzekļa instrumentāli; **b l a k u s** vien-skaitlim **t e** „**a r**“ gandrīz vienmēr lietājams, bet daudzskaitlī to var atlaist: **E s** **a r** savu dziedāšanu (bet: savām dziesmām jeb **a r** savām dziesmām) **r a u d u l i t i** smēdināju. **A r** cirvi **c i r s t** (bet: cirvjiem un arī **a r** **c i r v j i e m** **c i r s t**).

5) „**a r**“ stāv pie vārdiem, kas izsaka dažādas attieksmes dažu personu starpā: **N e** ikdienas sveša māte **a r** mani laba bija.

Sabāros, biju naidā, skūpstījos, satikos, šķīros, runāju ar ko; tā arī „cīnīties“, „kildoties“, „skrieties“, „rotāties“ u. c. ar ko.

255. §. Gar stājas tā jēdziena priekšā, kam darbība virzās garām: gar mani staigādama. Gar zemīti kājas vilka.

256. §. Par un pār pa daļai sakrīt nozīmē. Dažās izloksnēs „pār“ (ar garo ā) nemaz nav pazīstams.

1) „Pār“ lietā tikai vietas nozīmē: Es atnācu pār jūriņu. Pār tiltu braukt, pār jumtu sviest. Vanags lidinās pār jumtu. Daudz apgabalos minētā nozīmē lietā „par“.

2) „Par“ apzīmē augstāko pakāpi: Skaista auga bārenīte par (arī: aiz) visām meitiņām. Gudrāks Laimes lēmumiņš par visiem padomiem.

3) „Par“ apzīmē runāšanas, spriešanas priekšmetu: Dziedāt, runāt, stāstīt, domāt, rūpēties, gādāt, būt, dusmoties, priecāties, brīnīties u. c. par ko.

4) Kā tas, kas aiz mums stāv, var mūs aizstāvēt, mūsu vietā stāties, tā arī tas, kas p a r i par mums paceļas, var mūs pārstāt, mūsu vietā stāties: Ej par mani parunāt! Par tēvzemi kaņot, mirt. — Es kaņā gan aizietu par jauno bāleliņu.

5) „Par“ ar piederošo locījumu ieņem predikāta vietu: Es tev būšu par tēvu, tu man būsi par dēlu, t. i. tēva, dēla vietā. Pajemt mēteli par apsegu. Būt, tapt, uzņemties, izredzēt, vēlē, celt, saukt, turēt par saimnieku, ķēniņu; par sievu apjemt. Nākt par palīgu.

6) „Par“ apzīmē pārmēru: Cepure man par mazu, zābaki man par lieliem. Tas par daudz, par maz.

7) No vietas nozīmes attīstījusies arī vērtības, cenas nozīme blakus verbiem **dot, solīt, maksāt, prasīt, pateikties** u. c.: Linu, linu, balēliņ, par plūkumu, ravējumu! Nopirku ābolu par santimu.

257. §. Pret — 1) vietas nozīmē apzīmē gan stāvokli, gan virzienu kādam priekšmetam pretim: Zied ābele pret ābeli. Balti bērzei, melni alkšņi cits pret citu locījās. Pret kalnu, vēju, straumi braukt. Pret rītiem, vakariem.

2) Laika nozīmē = ap: pret rītu, vakaru.

3) Salīdzināmā nozīmē: Tu pret mani nekas neesi.

4) Maiņas nozīmē: Dabūjis pret samaksu putniņus.

5) Neīstā nozīmē „pret“ izsaka gan draudzīgu, gan naidīgu attieksmi: Laiņīgs, mīlīgs, bezkaunīgs, briesmīgs pret savu tuvāku. Pret likumu.

258. §. Starp apzīmē, ka kāds priekšmets atrodas vai virzās citu starpā, vidū: Starp tēvu un māti sēdēt. Starp vēju un vētru ir starpība.

259. §. Caur 1) vietas nozīmē izsaka, ka darbība dodas kādam priekšmetam cauri, pie kam darbībai daudzkārt jāpārvar ceļā stāvoši šķēršļi: Spieties caur laužu drūzmu; caur žogu list. Dieva jātam kumelam caur segliem saule lēca. Pienu caur kāstuvi laist. Ja kustības gaitā nav nekādu šķēršļu, tad vietā (ne „caur“, bet) „pa“: Izlēkt pa (vajējo) logu ārā; 2) sekmētāja nozīmē: Laimīgs tu tiki caur mani. Ja šīs darbības sekmētājs nav kāds dzīvs radījums, tad jālietā ne „caur“, bet cita kāda prepozīcija: Iznīcināt otru ar kādu burvja vārdu.

Līdz.

260. §. Līdz apzīmē 1) virziena beigu vietu un kopoņas pa laikam ar datīvu: Līdz pirtij tiltu grīdu; durvis līdz galam vajā; līdz dibenam, līdz kaklam.

2) Laika nozīmē: Līdz gaismai; līdz pastara dienai; līdz rītam, citam rudenim; bet ar akuz.: līdz šo baltu dien(u).

Pa.

261. §. Pa apzīmē 1) vietu, pa kuru darbība virzās, un sabiedrojas šīnī nozīmē ar akuzatīvu: Iet, skriet pa ceļu, lauku, staigāt pa pasauli, braukt pa upi, kaisīt, lasīt pa zemi, strādāt pa riju, pa Jelgavu.

2) „Pa“ nozīmē „pēc“ — pa laikam ar datīvu: Pa gabaliņam satiek lapsu. Tā bieži: pa gabalam, pa kādam gabalam. Vārds pa vārdam, — ienaidis gatavs.

3) Laika nozīmē a) ar akuzatīvu — ar nozīmi „kādā laikā“: Rudenī pa miežu laiku; pa vasaru, ziemu, svētdienu; pa to starpu; b) = pēc, šīnī nozīmē pa laikam ar datīvu: Pa kādam laikam, pa brītiņam.

4) Piemēribas nozīmē ar datīvu: Pa prātam man zirdziņš, pa rokai zobentiņš. Pa zobam. Putns pa šāvienam, grābienam. Dzīvot pa vecam, pa parastam, pa godam, pa draugam (= draudzīgi), pa kārtai; pa labai rokai jeb pa labi (roki); pa kreisai rokai jeb pa kreisi (roki); arī ar akuzatīvu: pa labo roku.

5) Retumis iemesla nozīmē: Pa niekam, pa jokam, jokiem bārties. Darboties pa gaŗam laikam.

6) Dalāmā nozīmē — ar datīvu: Pa vienai (dziesmai) salasīju. Vilks ikkatru dienu nojem ganam pa aitam. Sunīšam maizes devu pa lielam gabalam.

Uz.

262. §. Uz kopojas ar ģenitīvu un akuzātīvu; ar ģenitīvu — atbildot uz vaicājumu „kur?“. Piemēri: Uz mēles medus, apakš mēles ledus. Uz sola sēdēt, gulēt. Ar akuzātīvu — uz vaicājumu „uz kurieni?“. Piemēri: Braukāt, jāt, iet, doties, steigties uz baznīcu, lauku. Atbildot uz jautājumu „kur virsū (augšā)?“, tā tad blakus **kāpt, lēkt, likt, mest, sviest, krist** un citiem nozīmē līdzīgiem vārdiem aiz „uz“ lietā gan ģenitīvu, gan akuzātīvu: kāpt uz jumta jeb jumtu, likt uz galda un galdu u. t. t.; ieteicam šai gadījumā ģenitīvu. Abi minētie locījumi seko aiz „uz“ arī atkarā no vārdiem ar nozīmi „skatīties“, „klausīties“, „sacīt“, kā arī blakus vārdiem, kas apzīmē kādu psihisku attieksmi: Cits uz cita (jeb: citu) raudzījās. Gailītis saka uz vistīnas (jeb: vistiņu); kārs uz naudas (jeb: naudu); uz brāļa (jeb: brāli) dusmīgs (dusmoties); šādos gadījumos ieteicam akuzātīvu. — Laika nozīmē „uz“ biedrojas ar akuzātīvu: Uz veselu gadu saligt par kalpu; uz vakaru gaviļēju.

263. §. Jāievēro, ka divas prepozīcijas nekad nav blakus liekamas. Teikums „viņš pukoja par pret viņu izteiktiem apvainojumiem“ jālabo šādi: v. p. par apvainojumiem, kas izteikti pret viņu.

Teikuma daļu jeb locekļu saskaņa.

264. §. Zināmiem teikuma locekļiem, ja vien iespējams, savā starpā jāaskan personā, skaitlī, kārtā un arī locījumos: Es rakstu. Tu raksti. Tavs brālis ir liels dziedātājs; meitas lielas dziedātājas.

Saskaņa starp subjektu un predikātu.

265. §. Visievērojamākie saskaņas likumi ir šādi:

1) Ja predikāts ir substantīvs, tad kārtā tas saskan tikai tad, ja tas pieder pie tiem substantīviem, kas, galotni pārmainot, pārmaina kārtu, piem., pie substantīviem ar **-tājs, -tāja, -ējs, -ēja, -ietis, -iete, -nieks, -niece, -onis, -one, -tnis, -tne, -ulis, -ule**: Viņš ir varonis, viņa ir varone.

2) Ja teikumā vairāk subjektu un tie apzīmē dzīvas radības, tad predikāts pa laikam stāv daudzskaitlī, pie kam vīriešu kārtā pārspēj sievietes kārtu: Kad tēvs un māte nomiruši, tad brālis un māsa palikuši tēva mājās dzīvot. — Bet varam tad predikātu attiecināt arī tikai uz sva-

rīgāko, predikātam tu v ā ko subjektu: Nu bija nabadziņš, bija arī viņa labdaris miris (arī: miruši).

Ja subjekti ir nedzīvi, tad predikāts var 1) daudzskaitlī stāvēt, vīriešu kārtai priekšroku iegūnot: Viss mūsu darbs un visa mūsu dzīve būs pabeigti; 2) ar tuvāko subjektu saskanēt: No šejienes ir skola un tās dārzs saredzams. Posts un trūcība bija liela.

266. §. Ja subjekts ir daudzuma nojēgums, no kura atkārtājas daļāmais ģenitīvs, tad predikāts pa laikam saskan ar šo ģenitīvu skaitlī, kārtā un retumis, ja predikāts ir ciešamās kārtas pagātnes divdabis, pat locījumā: Lielākā daļa Vidzemē pazīstamo dziesmu pazīstamas (arī: pazīstama) arī Kurzemē. Puse dejojāju piekusuši (arī: piekususi). Bija vairāk nedēļu (jeb: nedēļas) aiztecējušas. Sanākuši (arī: sanākusi) viesu pilna istaba. Sēdēja ap galdu laba tiesa vīru, spriezdami, plāpādami, galvas sadūruši kopā. Tur bijuši (arī: bijis) daudz cilvēku pie sienas pieslēgtu.

Ja daudz, maz, cik, tik ir subjekts, tad par saskaņas pamatu var šos daudzuma nojēgumus uzlūkot un predikātu nostatīt vīriešu kārtas vienskaitlī: Viesu bija salasījies (arī: salasījušies) daudz. Sanācis daudz putnu.

Vīriešu kārtas vienskaitlis nepieciešams, ja daļāmais ģenitīvs vienskaitlī: Man maz naudas palicis.

267. §. Ja savstarpība izsacīta ar vietniekvārdu „cits“, tad predikāts var stāvēt gan daudzskaitlī, gan vienskaitlī, rikodamies vai nu pēc daudzskaitlī stāvošā subjekta, vai pēc tuvāki stāvošā „cits“: Bērni cits par citu augstāki (arī: augstāks).

268. §. Ja par subjektu ir vietniekvārdi **tas, kas, nekas, viss**, tad predikāta adjektīvs dabū vienskaitļa vīriešu kārtas galotni, ja minētie vietniekvārdi attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu: Kas nav labs? Tas nav labs, piem., kāds cilvēks, priekšmets, uz ko aizrāda. Te „tas“ vietā lietājams arī „šis“, „viņš“; un „kas“ vietā „kurš“. Bet, ja „kas“, „tas“ nav attiecināmi uz zināmu priekšmetu un to vietā nekādi nav nostādāmi „kurš“, „šis“, tad predikāts dabū adverba galotni **-i**: Kas labi, tas labi.

Tāpat adverbs ir lietājams, ja tas kā predikāts attiecas uz veselu teikumu vai infinitīvu: Nav labi cilvēkam vienam būt — jeb: ka cilvēks ir viens.

Šo formu ar **-i** dabū arī adjektīvs kā predikāts teikumos bez noteikta subjekta: Viņam tika karsti. Man nelabi ap sirdi.

Bet ja runātājam stāv zināms subjekts prātā, lai gan to neizsaka, tad adjektīvs kā predikāts saskan ar šo prātā stāvošo vārdu: Man ir tik karsti, tik auksti; Bet: šodien tik karsts, tik auksts (jāpiedomā: laiks).

269. §. Ja vietniekvārds „tas“ ir par teikuma subjektu un substantīvs par predikātu, tad šis vietniekvārds pa laikam saskan ar predikātu kārtā un skaitlī: Tā tava laime. Tās bij manas pirmās bēdas. Tie ir meli, nieki!

270. §. Ja godinājuma dēļ lietā otras personas vienskaitļa vietā daudzskaitlī, tad substantīvs, par predikātu būdams, stāv vienskaitlī: Jūs esat kungs, es kalps. Tāpat: Jūs esat tas, kas mani nelaimē grūdis. Bet adjektīvi, divdabji, skaitļēji un citi vietniekvārdi var būt 1) vienskaitlī: Jā, tāds Jūs esat. Dzeriet vien pats! Martas kundzene, Jūs nemaz neesat lepna. Sakait, ka esat pārskatījies! 2) vīriešu kārtas daudzskaitlī, nelūkojoties uz subjekta kārtu: Vai Jūs veseli, Meimeņa kundze? Cik Jūs esat labi (attiecoties gan uz vīrieti, gan uz sievieti)!

271. §. Ja uz subjektu un viņa pavadoni vienādā mērā attiecināms predikāts, tad šis stāv pa laikam daudzskaitlī, arī kad subjekts ir vienskaitlī: Brāļa zirgs ar suni noskumuši, galvas nolaiduši, dirn. Te satikušies vilks ar lapsu un sarunājušies zirgu noriet.

272. §. Ja teikumā pirmā, otra un trešā persona par subjektu, tad virsroka ir pirmajai par otru un trešo un otrai par trešo: Tu un es (biežāki: mēs ar tevi) būsīm pagalam. Tu un tavēji dzīvosit laimīgi.

Atribūta saskaņa ar apzīmēto vārdu.

273. §. Ja atribūts attiecas uz sievietēm un vīriešiem, tad tas, 1) tāpat kā predikāts stāv vīriešu kārtas daudzskaitlī: Sīvi tavi tēvs, māmiņa. Vieni paši tēvs, māmiņa; 2) rikojas pēc tuvāki stāvošā vārda: Lepns tavs tēvs, māmiņa. Es čaloju ar citām māsām un brāļiem. — Bet ja atribūts attiecas uz vairākiem dažādas kārtas kustoņiem vai arī nedzīviem priekšmetiem, tad tas saskan ar tuvāki stāvošo vārdu: Jaukās lejas un kalni; jaukie kalni un lejas. Var atribūtu arī atkārtot: Kupls ozols un kupla liepa; kupla liepa un kupls ozols; tas iespējams arī pie personām: vecais tēvs un vecā māte.

Ja atribūts attiecināms tikai uz vienu no vairāk minētiem vārdiem, tad tas vārds, ar kuŗu atribūts nav saistāms,

nostādāms papriekšu, un tad ar atribūtu apzīmētais vārds: Bēdas, grūtas nopūtiņas. Bēdas, gaužas asariņas.

274. §. Kad norādāmie un attieksmes vietniekvārdi attiecas uz dažādās kārtas vārdiem, tad tie nostājas vīriešu kārtas daudzskaitlī: Dzīvoja vīrs un sieva, kuriem (tiem, viņiem) nebija bērnu. Uguntiņš, atslēdziņa, abi cieti glabājami. Pupiņa, zirnītis, tie labi bērniņi.

275. §. Kad divi vai vairāk atribūti attiecas uz viena die m vienskaitlī noliktiem substantīviem, tad gan atribūti, ja tie ir adjektīvi, gan apzīmētie substantīvi stāv vienskaitlī: Vecā un Jaunā Derība; trešais, ceturtais un piektais bauslis; latviešu un krievu valoda; Cēsu un Valmieras aprīņķis; lapu un skuju mežs; avju un govju kūts, t. i. viena avju un viena govju kūts; bet „avju un govju kūtis“ ir vairāk nekā viena avju un viena govju kūts.

Pilnīgs un nepilnīgs teikums.

276. §. Mēs runājam veselos teikumos. Šie teikumi ar visiem saviem locekļiem nogulstas mūsu apziņā. Šie apziņā atrodamie teikumu paraugi noder mums par mērauklu citiem, gan darināmiem, gan darinātiem teikumiem.

Kad kādā teikumā atrodas vismaz subjekts un predikāts, tad tādu nosaucam par pilnīgu teikumu; bet kad subjekta trūkst, tad teikumu dēvējam par nepilnīgu. Izlaist teikumā varam tikai tādus locekļus, kas teikuma sakarā tik viegli piedomājami, ka nedz runātājs, nedz klausītājs teikumā nekādu robu nesajūt.

Vai saitiņa senum sens valodas īpašums vai vēlākas attīstības ieguvums, nav viegli nosakāms. Tāpēc nevaram sacīt, ka, piem., teikumos „tēvs vecs“, „kur iedams?“ saitiņa izlaista. Tādi teikumi — beidzamais vienīgi tā bez saitiņas iespējams — tik parasti, ka tur nekas neliekas izlaists. Bet ja verbs „būt“ izlaists pagātnē vai vēlāmā izteiksmē, tad jau sajūtam vairāk it kā kādu trūkumu, tāpēc ka mūsu apziņā mīt teikumi ar zināmās pagātnes un vēlāmās izteiksmes formu: Reiz dzīvoja bagāts karakungs, kam divi skaistas meitas (piedomājams: bija). Kaut tevi lāči apēduši! Labāk savu vainadziņu ap celmiņu apkārusi, ne devusi to nojemt laiskam tēva dēliņam (piedomājams: „būtu“).

Nevien „būt“, bet arī citi verbi daudzkārt izlaisti: Tikko to izteicu, tad viņš tūliņ man matos (piedomājams: ķērās, klupa).

Sevišķi bieži tā izlaižami virzības verbi, kuŗu virziens apzīmēts ar adverbiem: Tiešām (piedomājams: gāja) tautas, tie-

šām tautas, ar likumu bāleliņi. Visvairāk tā pavēles un izsau-
camos teikumos: Augšām (celieties)! Šurp (nāc)! Projām
(ej)! Lēnām pa tiltu! Tūdaliņ, tagadiņ uz sudraba kalējiņu!
Kad tevi nelaime, jupis (rautu)! Pavēles teikumos izlaisti arī
daudzkārt tādi verbi, kas aizstāj nojēgumu „dot“: Cimdu,
cimdu! Rokas sala. Auzu, auzu kumeļam! Man, māmiņa, to
telīti, kas vairāk piena dod!

277. §. Retāki izlaiž citus teikuma locekļus: a) subjektu:
nu ir beigta (piedom.: pasaka), b) objektu: pieturi (zirgus),
c) substantīvu blakus adjektīvam: pa kreisi, pa labi (roki).

Teikumu iedalījums.

278. §. Ar teikumiem varam a) kaut ko pastāstīt, b) jau-
tāt, c) pavēlēt, d) vēlēties, e) izsaukties. Uz to lūkojoties, ie-
dalām teikumus a) **stāstāmos**, b) **jautājamos**, c) **pavēlamos**,
d) **vēlamos**, e) **izsaucamos**. Piemēri: a) Miers baŗo, nemiers
posta. Bija divi brāļi, viens bagāts, otrs nabags. b) Vai saim-
nieks mājās? Kurp viņš aizbraucis? c) Nāc! Steidzieties!
Lai Dievs pasarga! e) Cik jauka pasaule!

Jautājamie teikumi.

279. §. Jautājamie teikumi iedalāmi divās šķirās. Pirm-
kārt varam vaicāt pēc visa teikuma satura, par atbildi gaidī-
dami veselu teikumu vai vesela teikuma vietā no vācu va-
lodas patapināto „jā“, vai arī latviešu „nē“: Gribi tu manu
godu slēpt, darīt kaunu bāliņam? Es pastalu nēsātāja? Esi
mani gaidījusi? Ciema gani, bāleliņi, telīti manu redzējāt?
Atbilde: jā, jā gan, kā tad ne, redzējām gan, vai noliedzot: ne-
redzējām; nē, neredzējām vis. Šās šķiras jautājumus varam
nosaukt par „teikumu jautājumiem“. Šie jautājamie tei-
kumi atšķiras no stāstāmiem tikai ar savu savādo balss izlocī-
jumu. Pa laikam šos teikumus tagad ievada no lībiešu valodas
patapinātais vārdiņš „vai“, senāk — īstais latviešu „ar“: „Vai
(ar) tu to zini?“

Otrkārt, varam aplaušināties tikai pēc viena vienīga tei-
kuma locekļa, citu visu jau paši zinādami: Kam tie mieži
līdumā? Kur palika tēvs, māmiņa? Uz šādiem vaicājumiem
sagaidām par atbildi vienu vienīgu vārdu, un tāpēc tos varam
nosaukt par „vārdu jautājumiem“: Kas atbraucis? Kaimiņš.
— Vārdu jautājumi iesākas ar jautājumiem pronōmeniem vai
jautājumiem adverbjiem.

Apgalvojamie un noliedzamie teikumi. Noliegums.

280. §. Apgalvodami, ka divi ievērojumi, divi nojēgumi savā starpā savienojami, kļūstam pie apgalvojuma jeb apstiprināma teikuma: rauda ir zivs. Noliegdami turpretim tāda savienojuma iespējamību, kļūstam pie noliedzama teikuma. Nolieguma vārdiņš ir „ne“.

281. §. „Ne“ noliedz daudzkārt teikumā tikai vienu vienīgu locekli, kuŗa priekšā tas stāv: Ne ikdienas saule spīd, ne ikdienas lietus līst. — Līdzīgi piebiedrojas „ne“ nenoteiktiem vietniekvārdiem, no tiem atvasinātiem adverbjiem, skaitlenim „viens“ un adverbjam „maz“.

Noliedzot šos nojēgumus, runātājam var šo nojēgumu pretstati prātā stāvēt, piem., ne viens tur bija, bet ļoti daudz; ne maz, bet ļoti daudz esmu šodien strādājis. Bet pa laikam šos sakopojumos noliegums noliedz zināmu nojēgumu pavisam, tā ka no nojēguma nepaliek nekas pāri; piem., **neviens** = pat neviens, it neviens; **nemaz** = pat nemaz, it nemaz; tāpat: **nekas, nekāds, nekad, nekur**. Beidzamajā nozīmē „ne“ saaug ar sekojošo vārdu kopā, lai gan noliegums paliek neuzsvērts.

282. §. Noliegums, iegūdamš balssvaru, saaug ar verbu nešķēlamā vienībā un noliedz visu teikuma saturu: Vārna vārņai acis neknābj.

283. §. Ievērojama ir latviešu valodas paraža atkārtot apgalvojuma teikumu noliedzamā veidā: Kur es iešu, kur neiešu? Ko tie mani cienā, ko necienā? Rūca rūca dunduriši; kur tie rūca, kur nerūca? Trīs runāja klētiņā; ko runāja, nerunāja? Bet kas bijis, kas nebijis, nevarējis un nevarējis izteikt.

284. §. Ja 281. § minētie noteiktie pronōmeni un adverbji pavisam noliegti, ar noliegumu saliktenī saaugdami, tad arī verbam pienākas noliegums vai arī otrādi: kad verbs noliegts, tad noliegti arī nenoteiktie pronōmeni un adverbji: Neviens nevar diviem kungiem kalpot. Cilāts akmens nekad neapsūno.

Teikumi ar vairākiem vienlīdzīgiem locekļiem.

285. §. Vienā teikumā var būt vairāk vienlīdzīgu locekļu: a) vairāk subjektu, piem., mans tēvs, tavs brālis un mūsu rakstvedis ir lieli ienaidnieki savā starpā, b) vairāk predikātu, piem., šis vīrs ir čakls un uzticams, c) vairāk atribūtu, piem., nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirst, d) vairāk objektu, piem., bērns mīl gan tēvu, gan māti, gan aukli, e) vairāk apstākļu vārdu, piem., nelaiمة sastopama kā nabagu būdīnās, tā lepnās pilīs.

Daži mēdz nūle minētos teikumus ar vairāk vienlīdzīgiem locekļiem dēvēt par „savilktiem“. Bet tāda mācība ir nepa-

reiza. Pareizi te runāt tikai par teikumiem ar vairāk viendzīgiem locekļiem.

Iesprausts teikums.

286. §. Iesprausts teikums ir, kā jau vārds nosaka, tāds teikums, kas citu teikumu starpā iesprausts: No tam, rādās, nekas neiznāks. Nelaiķa saimnieks — lai Dievs mielo viņa dvēseli — bija krietns cilvēks.

Atkārtots teikums.

287. §. Par atkārtotu teikumu saucam tādu teikumu, ar ko atkārtojam cita vārdus vai domas: „Manas domas nav jūsu domas, un jūsu ceļi nav mani ceļi,“ saka Kungs. Tēvs sacīja saviem dēliem: „Dzīvojiet satīcīgi savā starpā!“

Virsteikums un palīgteikums.

288. §. Teikumiem savā starpā kopojoties, izceļas sakopotī teikumi jeb teikumu sakopojums: Saule nogājusi. Arājs dodas uz mājām, lai varētu iet pie miera.

Teikumu sakopojumā var būt 1) virsteikumi vien: Pavasaris atnācis; daba tērpjas zaļā apgērbā; 2) virsteikumi un palīgteikumi: Kad pavasaris nāk, tad daba tērpjas zaļā apgērbā.

289. §. Virsteikums ir tāds teikums, kas pats par sevi jau saprotams, kas patstāvīgs, no citiem teikumiem neatkarīgs: 1) Pūt, vējiņ! 2) dzen laiviņu! 3) necel viņu ezerā! — Te trīs virsteikumi.

Palīgteikums, turpretim, ir tāds teikums, kas nav patstāvīgs, bet atkarīgs un nav pats par sevi bez cita teikuma palīdzības saprotams: Laime nepalīdz (virst.), ja pats nelīdzas (palīgt.).

290. §. Palīgteikuma vietā varam lietāt kādu teikuma locekli: 1) subjektu: Kas melo (= melkulis), tas zog; 2) objektu: Ko gribēji (= gribēto), to dabūji; 3) atribūtu: Akmens, kas nosūnojis (= nosūnojis akm.), grūti kustināms; 4) apstākļa vārdu: Kad saule lec (= ap saules lēktu), tad es eimu pie darba. — Lūkojoties uz to, kādu teikuma locekli var nostādīt palīgteikuma vietā, mēdz palīgteikumus iedalīt: 1) subjekta, 2) objekta, 3) atribūta un 4) apstākļu teikumus.

Subjekta un objekta teikumi.

291. §. 1) Subjekta teikumi: Kas jādara, tas jādara. Kam lieta pieder (= lietas īpašnieks), tas to vāc. Pazīstama lieta

(kas?), ka gudrība pārāka par bagātību. Muļķītim bija piekodināts, lai tas paliek mājās.

2) Objekta teikumi: Kas zemi kopj (= zemkopi), to zeme kopj. Ko sēj (= sēto), to plauj. Mēs zinām (ko?), ka mums visiem jāmirst. Es droši ceru, ka tu man palīdzēsi (= uz tavu palīdzību). Tas teicis, ka lai puika neēdot tās maizes.

Pie subjekta un objekta teikumiem pieder arī atkarīgie jautājamie teikumi: Kad un kur mirsim, tas mums nevienam nav zināms. Saki (ko?), vai saimnieks pārbraucis. Neviens nespēj izskaitīt (ko?), cik smilšu jūrā.

Subjekta teikumu var viegli pārvērst objekta teikumā, pārgrozot virsteikuma predikātu: Nav zināms (kas?), vai tēvs šovakar pārbrauks (subjekta teikums). Nezinām (ko?), vai tēvs šovakar pārbrauks (objekta t.).

Subjekta un objekta teikumi iesākas ar **kas, ka, lai, kur, kad, vai**.

Atribūta teikums.

292. §. Par atribūta teikumiem nosauc tādus teikumus, kas, tāpat kā atribūti, tuvāk apzīmē kādu cita teikuma substantīvu. Tie iesākas ar **kas, kuŗš, kur**: Labs tas darbiņš, kas padarīts (= padarīts darbiņš). Koks, kas cikst (= cikstošs koks), tik ātri nelūst. Lai raudāja pašas tautas, kas tevi raudināja. Tricin tric tā pusīte, kur (= kuŗā) aug meitas māmiņai.

Apstākļu teikumi.

293. §. Kā apstākļu vārdi, tā arī apstākļu teikumi var apzīmēt dažādus apstākļus: vietu, laiku, kārtu, iemeslu, cēloni. Tāpēc iedala apstākļu teikumus tādās pat šķirās kā apstākļu vārdus.

1) Vietas teikums iesākas ar **kur, kuŗp, no kurienes, uz kurieni**: Kur koku cērt (= koku cērtamā vietā), tur skaidas krīt. Kur vārdi kā upe skrien, tur darba nevar atrast. Es braucu turp, no kurienes tu nāci.

2) Laika teikumi iesākas ar saikļiem a) **kad** (virsteikumā pa laikam **tad**), **kā** (— **tā** virst.), **kamēr** (— **tamēr** virst.), **ik** (— virst. **ik**), **cik, cikkārt** (tik, tikkārt), **līdz**, ja palīgteikuma darbība notiekas vienā laikā ar virsteikumā izsacīto darbību: Kad krietni ķeramies pie darba, tad darbs veicas. Kā līcis ar zobenu, tā galva atšķirusies. Kamēr saule lec, tamēr migla acīs kož. Ik viņš stabulējis, ik lopi dancojuši. Cik pietrūka man virvju, tik tecēju lūku plēst. Cikkārt viņš deva man labu padomu, tikkārt viņam pateicos. Tricin tric birtziņa, līdz es augu brālišos.

b) Kad palīgteikumā izsacītā darbība notiekas agrāk nekā virsteikuma darbība, tad laika teikums iesākas ar saikļiem **kad, pēc tam kad, ik, ko, līdz ko, tikko, tiklīdz kā, cikko**: Kad pelīte pieēdusi, tad milti rūgti. Ik dziesmiņu izdziedāju, satīnu dziesmu kamolā. Bet ko tiek uz tilta, jājējam zirgs vairs neiet. Līdz ko rītā tēva dēls pamodies, tūlīņ steidzies uz jūrmalu. Tikko bērns bij acis atvēris, tūdaļ tas sāka raudāt. Tiklīdz kā krodzinieks šos vārdus bij izteicis, te bucinš izspēra simtiem dālderu. Cikko tēvs piedzimis, jau dēls jumta galā.

c) Ja palīgteikumā izsacītā darbība seko virsteikuma darbībai, tad saikļi ir **iekāms** jeb **iekām, pirms**: Apdomā, iekām ko dari! Tēvs pamācīja savus dēlus, pirms tas mira.

3) **Kārtas** teikumi iedalāmi a) **salīdzināmos** un **seku** teikumos.

a) Salīdzināmie teikumi iesākas ar: **kāds** (— tāds **virst.**), **kā** (— tā), **it kā, jo** (— jo), **cik** (— tik): Kāds kungs, tāds kalps. Kā māc, tā dzied. Viņš ēd, kā nabags riju ser. Viņš skrien, it kā viņu kas triektu. Jo plīks, jo traks. Cik debesīs zvaigžņu, tik zemē caurumu (mikla).

Ja virsteikumā ar „tā“ un palīgteikumā ar „kā“ tas pats predikāts, tad abi teikumi noder predikāta spēcīnāšanai un uzsvēršanai: Kā nav, tā nav. Kā nenāk, tā nenāk.

b) Seku teikumi iesākas ar **ka, lai**: Viņš tik stipri kļiedza, ka visiem ausis aizkrita. Bet es biju tā gājusi, ka pēdiņu nepazina. — No virsteikuma „tā“ nereti iekļūst palīgteikumā: Zēns skrēja, tā ka pakrita. Tumšs, lai acis izdur. Bet aitas bijušas tik vājas, tik vājas, lai vējš apgāztu.

4) **Iemesla** teikumi iesākas ar **ka** (virsteikumā „tāpēc“, „tādēļ“ jeb „tamdēļ“), **tāpēc (tādēļ) ka, tā kā**, kad: Vai tadēļ nedziedāju, ka es biju sērdienīte? Vai tadēļ nedzīvošu, kad mani ļaudis nicināja? — „Tādēļ“, „tāpēc“ daudzkārt iekļūst palīgteikumā: Zēns nevarēja skolā iet, tāpēc ka bija saslīmis. Tā sakām, kad virsteikumā sniedzam kādu līdz šim nezināmu faktu un palīgteikumā tam minam iemeslu; š a i g a d ī j u m ā saikļa „tāpēc ka“ vietā varētu likt arī nodibināmo saikli „jo“, bet tad otrs teikums vairs nebūtu palīgteikums! Ja virsteikumā minētais fakts bija jau iepriekš zināms, tad „tāpēc“ liekams **virsteikumā**: Zēns nevarēja skolā iet tāpēc (jeb: zēns tāpēc nevarēja skolā iet), ka bija saslīmis. — Ar „tā kā“ ievada palīgteikumu, kam virsteikums seko: Tā kā ir jau vēls, tad laiks gulties = ir laiks gulties, tāpēc ka ir jau vēls.

5) **Nolūka** teikumus iesāk „**lai**“. Lietā šos teikumus tagadnes indikātīvu un kondicionāli: Jājam, tautas, vienu pulku, lai nezviedz kumeliņi. Liepu lapu ceļu klāja, lai es ietu šo rudeni.

6) **Pielāvības jeb pieļaujamos** teikumus iesāk **lai, lai gan, lai arī, kad arī, jebšu, kaut, kaut arī** (virsteikumā: „tomēr“, „taču“, „bet“): Lai gan slikti rādās, bet labi būs. Kad arī visi pie tevīm apgrēcinātos, tad tomēr es mūžam negribu apgrēcināties. Jēbšu man ar tevīm būtu jāmirst, taču es tevi negribu aizliegt. Es nelauztu alkšņa rikstes, kaut es bērza nedabūtu.

7) **Nosacījumu** teikumu parastais saiklis ir **ja** (virst.: tad). Ja nosacījums izpildāms, tad virst. un palīgteikumā stāv indikātīvs, virsteikumā arī imperatīvs: Ja gribi, tad nāc! Ja tu pūlēšies, tad tev veiksies. — Ja nosacījums neizpildāms un attiecas uz tagadni, tad lietājams tagadnes kondicionālis, bet ja neizpildāmais nosacījums zīmējas uz pagātņi, tad pagātnes kondicionālis: Ja vista nekladzinātu, tad nezinātu, ka olu dējusi. Ja es būtu to zinājis, tad nebūtu tā darījis.

294. §. Vārdus, ar kuriem palīgteikumi iesākas, sauc par **pakārtojamiem** vārdiem, tamdēļ ka tie nesakārto vienlīdzīgus teikumus savā starpā, bet **p a k ā r t o** mazāksvarīgu palīgteikumu nozīmes svarā pārākam virsteikumam. Palīgteikumus sauc arī par **p a k ā r t o t i e m** teikumiem. Lielākā daļa pakārtojamo vārdu atvasināti 1) no vietniekvārda „kas“: kā, ka, kad, ko, kamēr, kāds, kur, tikko, līdz ko, 2) no vēl tagad augšzemniekos sastopamā vietniekvārda „jis“: ja, jo-jo, jeb, 3) no izgaisušā vietniekvārda *iek(a)s: ik, iekām.

Bezsaikļu palīgteikumi.

295. §. Tautas valodā sastopam daudz teikumu, kas, pakārtojamiem saikļiem trūkstot, formas ziņā līdzinās virsteikumiem, bet sava satura dēļ uzlūkojami par palīgteikumiem: Protu, protu, redzu, redzu (ko?), velts būs mans jājumiņš = ka v. b. m. j. Rudzu druva priecājās (par ko?), noliks mana muguriņa = ka n. m. m. Tautu dēls man vaicāja (ko?), daudz vilnaiņu pūriņā = vai d. v. p. Godīgs, negodīgs, tas vēl nav izšķirts = vai godīgs, vai negodīgs. Tik jums, tautas (= ja jums, tautas, tik), jemiet mani, pūru manu neraugait! Tiks (= kad t.) tautietis klētiņā, zudīs tava malējiņa. Ielaid velnu baznīcā (= ja ielaidīsi v. b.), viņš kāps uz kanceles. Godā drānu (ja godāsi d.), tad drāna tevi godās. Lūdž, tautietī, manis mīli, lūdž ir manas māmuliņas; māte dos (= ja m. d.), es neiešu, tik tu manis nedabūsi. Es gribu jemt to meitiņu, būtu tai simtu liedzējiņu (lai arī tai būtu s. l.). Vecītis nepārdevis dzirnaviņas, sit viņu nost (= kaut arī viņu nosistu)!

296. §. Pavisam atmetamas greizās domas, it kā minētie bezsaikļu teikumi esot saīsināti no īstiem palīgteikumiem, saikļus atlaižot; jo šie bezsaikļu teikumi ir daudz daudz vecāki nekā līdzīgie teikumi ar saikļiem.

Jo vairāk cilvēka gars attīstās, jo smalkāki tas izšķir dažādu domu saķaru un attieksmi. Valoda atkal mīl sekot gara attīstībai; tamdēļ atrodam pie garā attīstītām tautām dažādu domu attieksmes un pakārtojumus arī valodā smalkāki apzīmētus. Pirmāk cilvēks izsacīja dažādas domas sakārtotos teikumos; šā laikmeta pieminekļi ir bezsaikļu teikumi. Bet cilvēka gars neapmierinās ar tādu valodas attīstības pakāpi; viņš cenšas valodā sīkāki ārējiem līdzekļiem apzīmēt, kādā sakārā un attieksmē domu virknes savā starpā saprotamas. Šo domu attieksmi sīkāki izsaka saikļi.

297. §. Pakārtojami saikļi attīstās no valodā jau pastāvošiem vārdiem; šie laika straumē dabū jaunu uzdevumu, nozīmei kaut kādi pār-grozoties. Jemsim, piem., teikumu: Bērns bija tikko (= patlaban — ad-verbs —) acis atvēris; tūlī tas sāka raudāt. No adverbs „tikko“ izcēlies pakārtojama saiklis „tikko“ (= kad): Tikko bērns bija acis atvēris, tūlī tas sāka raudāt.

Kā otrs pakārtojuma līdzeklis jāmin personu maiņa.

Personu maiņa.

298. §. Personu maiņai piemīt liels svars atkarīgos atstāstījumos, palīgteikumos. Citi ļaudis, dziedātāju meitenīti apbrīnodami, var bez pārpratuma, taisni viņu uzrunādami, sacīt: „Tu esi liela dziedātāja.“ Bet ja šī lielā dziedātāja atstāstītu šo citu ļaužu spriedumu par sevi mātei, sacīdama: vai zini ko? citi ļaudis saka: tu esi liela dziedātāja, tad izceltos pārprotamība, jo „tu“ varētu attiekties gan uz meitu, gan uz māti. Kā līdzekli no tādas pārprotamības izvairīties valoda atradusi personu maiņu. Personu noteic tādos atstāstījumos runātāja persona no sava stāvokļa. Ja runātāja atstāsta citu spriedumu par sevi, tad viņa izredz pirmo personu: citi ļaudis saka, ka es liela dziedātāja. Ja meita mātei atstāsta citu domas par māti, tad meitas priekšā māte ir otra persona: citi ļaudis saka, ka tu liela dziedātāja; bet ja meita tādu citu spriedumu par savu māti nepasaka mātei, bet citai kādai personai, tad meitas atstāstījums būs tāds: „Citi ļaudis saka, ka mana māte liela dziedātāja.“

Atstāstāmās izteiksmes nozīme palīgteikumos u. c.

299. §. Kā uz trešo pakārtojuma līdzekli jāaizrāda uz atstāstāmo izteiksmi. — Ar personu maiņu daudzkārt sabiedrojas atstāstāmā izteiksme, lai neatkarīgo runu pārvērstu vēl jo pilnīgāki atstāstījumā: Citi ļaudis man sacīja: „Tu dziedī aiz priekiem.“ Te divi virsteikumi. Otru pirmajam pakārtojot 1) ar personu maiņu, 2) ar atstāstāmo izteiksmi un 3) ar pakārtojamo saikli „ka“, izceļas: citi ļaudis man sacīja, aiz priekiem es dziedot, jeb: ka es aiz priekiem dziedot.

300. §. Palīgteikumus apcerot, redzam, ka tie izceļas no virsteikumiem.

Ka palīgteikums izceļas no virsteikuma, tas gaiši redzams pie jautājamajiem teikumiem: Māte vaicāja: „Kas atbraucis? Vai tēvs pārbraucis?“ Še trīs virsteikumi. Abi jautājamie virsteikumi izsaka mātes vaicājuma saturu, jautājuma papildītāju. Tomēr abos šos jautājamos virsteikumus atrodama zināma pakārtojuma tiesa. Šis pakārtojuma dīgļis, kas jau slēpjas virsteikumā, soli pa solim tālāki attīstīdamies, izvērties ar laiku par pilnīgu pakārtojumu. Minētie jautājamie virsteikumi pārveršas par palīgteikumiem, ja tikai neatkarīgā jautājuma balss izlocījumu atmetam: „Māte vaicāja, kas atbraucis, vai tēvs pārbraucis.“ Tāpat cēlies teikums „viņš atnāca pie darba, kad saule jau bija lielā gabalā“ — no sekojošiem teikumiem: Viņš atnāca pie darba. Kad? Saule jau bija lielā gabalā.“ — „Bet tikko viņš tos vārdus bij izteicis, te devingalvis iekšā“ — te pirmo teikumu sajūtam kā palīgteikumu; bet pārstatot „tikko“ tieši verba priekšā, saiklis „tikko“ atdabū savu pirmatnējo adverba dabu (= patlaban), un pirmo teikumu vairs nevaram uzlūkot par palīgteikumu: Bet viņš tos vārdus bija tikko izteicis; te d. iekšā. — Salīdz. teikumus „Tēvs sacīja: Lai dēls iet ecēt!“ — ar teikumiem „Tēvs sacīja, lai dēls iet (ejot, ietu) ecēt.“ — Vāc, māte, zemē savus zirgu dekus, lai (nolūka teik.) klāj māšīna savus plānos autus! Bet šo beidzamo lai — teikumu varam bez kaut kādiem šķēršļiem uzlūkot par vēlamo virsteikumu: Vāc, māte, zemē zirgu dekus! Lai klāj māšīna savus plānos autus! — Lai svīst zirgi, lai gurst zirgi! Nav vaļas viņus dusināt. Tādiem teikumiem ciešākā sakarā nostādoties, izaug: Lai (gan, arī) svīst zirgi, lai gurst zirgi, (tomēr) nav vaļas viņus dusināt. Tā tad redzams, ka virsteikums un palīgteikums tiem pašiem līdzekļiem apzīmēts, un ka starp virsteikumu un palīgteikumu nav nekādas lielas plaismas.

301. §. To pašu, ko ar palīgteikumiem izsakām, varam daudzkārt ar teikuma locekļiem apzīmēt: Kas vainīgs (= vainīgais), tas bailīgs. Ko sēj (= sēto), to plauj. — Labāk redzu, ka zelta nauda ugunī sadeg, nekā mani bāleliņi negodā paliek. Šās domas izsaka tautas dziesma daudz jaukāki: Labāk redzu zelta naudu ugunī sadegam nekā savus bāleliņus negodā paliekam. Es ceru, ka tevi drīz apmeklēšu = es ceru tevi drīz apmeklēt. Akmens, kas nosūņojis (= nosūņojis akmens), grūti kustināms. Koks, kas pārdēstīts (= pārdēstīts k.), labi neaug. Zaļa zāle gauži raud, kad to min kājiņām (= kājiņām nominama). Suns, taukus ēdis, laizās = = suns, kad tas taukus ēdis, laizās.

Vārdu kārtā.

302. §. Vārdu kārtā stāv ciešā sakarā ar formu bagātību: jo kuplāka formām kāda valoda, jo brīvāka ir tās vārdu kārtā; jo nabadzīgāka tā, jo stingrāki un ciešāki likumi un aprobežojumi vārdu kārtas ziņā. Latviešu valoda uzglabājusi diezgan kuplu formu bagātību, un tāpēc mums vārdu kārtā vēl ļoti brīva, nepazīdama tāds stingrus vārdu kārtas likumus, kādi sastopami dažās citās valodās, kur formu laika straumē nodilušas. Tomēr ikvienā valodā, arī visbagātākā, attīstījušies zināmi vārdu kārtas likumi; tā arī latviešu valodā.

Daudz vārdu nogulušies un savirknējušies mūsu valodas apziņā zināmā kārtā tā, ka tie, citādā kārtā nostādīti, tūdaļ aizkaŗ mūsu valodas apziņu, piem., gultas kāja, nevis: kāja gultas.

Atribūta vieta teikumā.

303. §. No visiem teikuma locekļiem atribūti visvairāk saistīti savā vārdu kārtā; tāpēc iesāksim tūliņ ar tiem. Pēc parastās vārdu kārtas atribūts (adjektīvi, skaitļeni, pronōmeni, substantīvi, divdabji, ģenitīvs) stāv apzīmējamo vārdu priekšā: Ass cirvis drīz atcērtas. Katram patīk sava dziesma. Pirmie kuceni jāslicina. Apēsta maize grūti pelnāma. Jaunskungs Jēci, kam tu brēci! Ciema kukulis gards.

Atribūts nostājas aiz apzīmējamā vārda:

1) **Pielikumā:** Dievs augstais; bārenīte, nabadzīte. Tā bieži kā pielikums sastopams adjektīvs: Paķēra varenu šķēpu, kam asi kalts varš bija galā, svarīgu, dižu un stipru. Maza maza upīte, strauja, ar dzelzi, tēraudu salodēta (mīkla). — Šī vārdu kārtā piešķir adjektīvam lielāku svaru nekā parastā; salīdz. „viņš līcis lielu zobenu uzkalt“ ar „līcis zobenu, lielu, uzkalt.“

2) **Bieži vokātīvā:** draugs mīlais!

3) Ja skaitlenis apzīmē skaitu **aptuvumi:** gadi divi = apmēram divi gadi.

4) „Tāds“ izsaukumos nostājas bieži aiz apzīmējamā vārda, ja šis sevišķi uzsverams: Neģēlis tāds!

5) Ja atribūts ir a) instrumentālis, b) lokātīvs, c) prepozīcija ar piederošu locījumu, d) infinītīvs, tad tas var gan apzīmējamā vārda priekšā stāvēt, bet stāv pa laikam aiz tā: a) Līgaviņa, baltu muti = baltu muti līgaviņa. b) Mūsu tēvs debesīs. Baltu muti līgaviņa istabā sēdētāja. c) Tēvam melns kažoks ar melnām siksnām (mīkla). Bezprāta vīrs bez kājām zirgu jāj (mīkla). d) Laiks celties jau pienācis. Izdalīja starp bērnu savikšt palīdzētājiem naudu.

6) Visbrīvākā vārdu kārtā ir predikāta adjektīvam, tāpēc ka tas attiecas nevien uz subjektu, bet arī uz predikātu: Balta gāju siena grābt; var arī sacīt: gāju balta siena grābt; siena grābt balta gāju.

Tāpat kā predikāta adjektīvs lietājams arī divdabīs: Viņš iet atgāzies. Atgāzies viņš iet u. c.

304. §. Ja vairāk atribūtu kādam apzīmējamam vārdam, tad tuvāki šim stāv tas atribūts, kas visnoteiktāki un sīkāki apzīmē priekšmeta īpašību, bet citi turpretim jo mazāk noteikti, jo tālāki no apzīmējamā vārda: Visas šās mūsu lielās pūles bija

veltīgas. Kažoka ļauno jeb otru pusi apgriezt. Veca tēva sirma bārda zem ozola nobirusi. Atjāja pieci saimnieka (ne: kalpa) dēli. Atjāja saimnieka pieci (ne: seši, nedz visi) dēli. Tāpat gan: pirmie trīs labās rokas pirksti, gan: labās rokas pirmie trīs pirksti. No šiem piemēriem redzams, ka norādāmie vietniekvārdi „tas“, „šis“ nostājas priekš adjektīva vai ģenitīva un ka „tas“, „šis“ paši var sekot vārdam „viss“.

Ja ģenitīvs kā atribūts ir ar sekojošu substantīvu it kā saaudzis saliktenī (piem., saimnieku dēli = saimniekdēli), tad tiem starpā cits kāds atribūts nav iespējams: lepnie saimnieku dēli ir šķīrāmi nozīmē no saimnieku lepnajiem dēliem.

Kad bez adjektīva, skaitleņa, vietniekvārda teikumā kā atribūti sastopami instrumentālis, lokātīvs, prepozīcija ar piederošu locījumu, tad pirmie stāv apzīmējamā vārda priekšā, beidzamie — pēc tā: Vecais tēvs sirmu bārdu nelaiž bērnu baznīcā. Mūsu tēvs debesīs. Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām.

No atribūtiem atkarīgie locījumi stāv šo apzīmētāju priekšā: Gadu vecs bērns, asi gaŗš koks, miega pilnas acis.

Subjekta vieta teikumā.

305. §. Subjekts, caur caurim ņemot, visbiežāki nostājas pirmajā vietā, bet kad cits kāds teikuma loceklis vairāk uzsvērts, tad tas ieņem pirmo vietu un subjektam jāvirzās uz teikuma vidū vai pat uz beigām: Aitas vilku neplēš. Ikreiz māte raušus necep. Katram patīk sava dziesma.

Predikāta vieta teikumā.

306. §. Sakāmos vārdos, mīklās, tautas dziesmās predikāts ļoti bieži ieņem beidzamo vietu teikumā: Mazs cinītis lielu vezumu gāž. Sveši dūmi acis grauž. Deviņi vīri vienu gaili kauj. Kad tevi zaķis sabadītu! Akla vista arī graudu atrod. Ne visi zirgi vienādi velk. Kas vecāka vārda klausā, pilnu abru maizes mīca. Vēju ar dūri saŗābt nevar. — Zila govs zemi laiza. Baltais buciņš salmos tup. Ar divi zirņi visu lauku apsēj. — Visas purvu purvmalītes mani gauži noraudāja. To celiņu rītā gāju, to celiņu vakarā.

Teikumam kuplumā ejot, attīstījusies tagad latviešu valodā paraža virzīt predikātu subjekta tuvumā, bieži to tūlīņ pēc subjekta nostādīt: Četri vīri tek pa ceļu. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos.

Daudzkārt starp subjektu un predikātu stāv gan objekts, gan adverbs: Šodien kungi tiesu sprieda jaunajam bāliņam. Kungi šodien tiesu sprieda jaun. b.

Daudzkārt predikāts kā svarīgākais nojēgums ierodas p i r m a i s apziņā un šaujas pirmais pār runātāja lūpām: Jūdz tautietis, jūdz bāliņš, abi jūdza kumeliņus. Aust diena, lec saule, vizēt viz, brauc tautas, ved māsu, brakšēt brakš. — Pasakas iesākas ļoti bieži latviešu valodā ar „bija“.

Saliktu laiku vārdu kārtā.

307. §. Saliktos laikos pa laikam nostājas palīgverbs tūliņ aiz subjekta, bet divdabis teikuma beigās: Tu esi to cilvēku samaitājis. Tu man neesi tik daudz devis, cik acs var panest.

Par divdabi vispāri jāsaka, ka tas tāpat lietājams vārdu kārtas ziņā kā adjektīvs. Divdabim divdabja teicienos, kas aizstāj apstākļu teikumus, piemīt tā pati vārdu kārtas savādība un brīvība kā predikāta adjektīvam. Parasti gan stāv divdabis teikuma beigās: Guli, mana māmuliņe, cietu miegu azimigusi! Dzīvojam, kā pliki pa nātrēm kuldamiēs. Saulei lecot, ķērāmiēs pie darba. — Bet divdabis ieņem daudzkārt arī citu vietu teikumā: Nomirusi sieva, atstādama mazu meitiņu. Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāram.

Infinītīva vieta teikumā.

308. §. No verba, substantīva vai adjektīva atkarīgs infīnītīvs stāv pa laikam pašās beigās: Palīdz man bēdas ciest, es tev palīdzēšu medu ēst! Kas nu cūkai dos kartupeļus dēstīt! Ar vecu zirgu var taisnas vagas dzīt.

Retāki infīnītīvam seko objekts, apstākļa vārds: Sen dzīrās bāleliņš rādīt savu līgaviņu. Māte mani apsoliņa tālu dot tautiņās.

Objekta vieta teikumā.

309. §. Objekts pa laikam tagad nostājas aiz predikāta, bet sakāmos vārdos un mīklās ļoti bieži tā priekšā, predikātam pēdējo vietu teikumā ieņemot: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Viens jācūku, otrs kazu. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos. — Darbs darītāju māca. Lēnas cūkas dziļas saknes rok.

Akuzātīva objekts mēdz pēc datīva stāvēt: Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rīkstes griež.

Kad pie dēbitīva sastopas divi datīvi, tad nostādāms pa priekšu tas datīvs, kas uzlūkojams par tā dēvēto loģisko sub-

jektu: Bērnam vecākiem jāklausa, bērniem būs vecākiem klausīt.

Apstākļu vārdu vieta teikumā.

310. §. Ja apstākļa vārds teikumā uzsvērts, tad tas ieņem, kā ikviens cits uzsvērts teikuma loceklis, teikumā pirmo vietu: Ziemā zied ābeles, vasarā salst ezeri (mīkla). No mazas dzirksteles liela uguns izceļas. — Bet pa laikiem apstākļa vārds stāv gan aiz tā vārda, gan tā vārda priekšā, ko tas tuvāki apzīmē: Bija reiz vīrs. Tukša muca tālu skan. Pie verbu formām ar personas galotni vietas apstākļa vārds pa laikiem stāv aiz verba: Viņš nāk, nāca, nāks ārā, istabā; bet infinitīvam un divdabjiem tāds apstākļa vārds mēdz priekšā nostāties: Viņš grib istabā iet; istabā iedams, pajem slauktuvi līdz! Vienmēr priekšā ir noliekams adverbs divdabim ar noteikto galotni, piem., vakar mirušais, šodien atvestais.

Tiem adverbjiem, kas nepabeigtās darbības veidā aizstāj priedēkļus (skat. 150. §), piemīt tieksme virzīties aiz verba ar personas galotni uz teikuma pašām beigām: Nedzīvs dzīvus velk no meža laukā. Pamāte kaus bārenes govi nost.

311. §. Objekts nostājas pa laikiem tuvāki verbam nekā apstākļu vārdi: Tautas tavu ganu veda pa zaļo birztaļiņu, — jeb: tautas veda tavu ganu pa zaļo birztaļiņu. Mazs mazs vīriņš lauka galā ņukas griež. Divi mazi zirdziņi dienu nakti maītku ved. Es pārvedu brālim sievu pār dižo ezeriņu.

Formas un nojēguma ziņā līdzīgi vārdi stāv blakus: Gājējīņas mēs, māsiņas, cita citu vadīsim (nevis: cita vadīsim citu). Ja tādos teikumos atrodas adverbs, tad šis nostājas aiz objekta: Brāļi mūsu tālu deva.

Prepozīciju un saikļu vieta teikumā.

312. §. Prepozīcijas stāv piederoša locījuma priekšā, izņemot „dēļ“, „labad“ un „pēc“ (iemesla nozīmē): manis pēc.

Saikļi iesāk teikumu, izņemot „atkal“. „Turpretim“, „tomēr“, „taču“ var ieņemt gan pirmo, gan otru vietu, gan vēl tālāk uz teikuma vidu virzīties: viņš atnāca tomēr beigās.

Vārdu kārtā palīgteikumā.

313. §. Palīgteikumus iesāk attieksmes vietniekvārdi un pārtojamie saikļi. Šī vieta saikļiem tik parasta, ka adverbs pārvēršas par saikli, teikuma pirmajā vietā nostādamies: Bērns bija tikko (= patlaban) acis atvēris; tūliņ tas sāka raudāt. No šā adverbs „tikko“ izceļas saiklis, teikuma pirmajā vietā nostādamies: Tikko bērns bija acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt.

Palīgteikums vār nōstāties gan priekš virsteikuma, gan pēc tā, izņemot seku teikumus, kas vienmēr stāv pēc virsteikuma.

Palīgteikuma vārdu kārtā nekādi neatšķiras no virsteikumu vārdu kārtas: Kas zemi kopj, to zeme kopj. Tu nebēdātu, ka es asaru krūzītē nosliktu. Sēdies, kur tev Dieviņš liek, ēd, kas tavā rokā tiek! Kas drabiņās maisās, to kūkas ēd. Kas grasi netaupa, pie rubļa netiek. Dod, Dieviņ, man izaugt, dod man tālu nolīgot, lai es savu pēlējīņu ne acīm neredzēju! Kad ļāvu ļāuj, tad zāle tik gaŗa, ka izmērīt nevar (sal. „vēju ar dūri sagrabt nevar“). Ja nenāc tautās līdz, nāc jel mani pavadīt!

Pielikumi.

I

Lielie un mazie burti.

Lielos burtus lietājam a) teikuma sākumā, aiz punkta, arī aiz izsaukamās un jautājamās zīmes, ja domas pabeigtas, un aiz kōla atstāstīta teikuma sākumā (ko ievada ar pēdiņām apakšā), kā arī tāda teikuma sākumā, kas piemēra veidā aiz kōla illūstrē iepriekšēju valodniecisku apgalvojumu, un jaunas rindas sākumā aiz tāda kōla, kam priekšā ir kāda forma no vārda „šāds“;

b) jaunas rindas sākumā dzejās;

c) ipašvārdos*): Jānis Kalniņš, Aleksandrs Lielais, Latvija, Rīga, Mazstraupe, Alsunga, Indrāni (mājvārds), Daugava, Melnā jūra, Burtnieku ezers, Zilais kalns, Lielā Kalēju iela, (kristīgo) Dievs (blakus pagānu dieviem), Dievs (Debesu) Tēvs, Dievs Kungs, Lieldienas, Trijkungu diena, Lielā piektdiena, Septiņgadu karš, Vecā un Jaunā Derība (bibelē), Odiseja, Jaunākās Ziņas, Brīvā Zeme, A. Niedras „Līduma dūmos“, Rīgas Latviešu biedrība, Kultūras fonds, Dailes teātris, Kara mūzejs, Zemes banka, Latvijas Valsts bibliotēka, Tautu savienība, Sātversmes sapulce u. c.

d) vārdos „Jūs“, „Jūsu“, ja tie attiecināti uz vienu personu, un vēstulēs, zīmējoties uz rakstītāja respektējamām personām, arī „Tu“ un „Tavs“.

Ar maziem burtiem raksta mēnešu, tautu, cilšu, kādas vietas apdzīvotāju un kādas konfesijas locekļu nosaukumus: jūlijs,

*) Ipašvārds ir kādam dzīvam vai nedzīvam individam dots nosaukums, ar kuŗu to atšķir no tās pašas sugas pārējiem eksemplāriem.

augusts, latvieši, igauņi (bet: viņš dzīvo Igaunos = Igaunijā), zemgaļi, kurši, cēsnieki, valmierieši, alsundznieki, katoli u. c.

II

Svešu īpašvārdu izruna un rakstība.

Mūsu praksē jau diezgan pamatīgi ieviesusies ir paraža rakstīt svešus īpašvārdus, cik vien tas mums iespējams, tā, kā tos izrunājam. Pazīstam, piem., laikam tikai Šēkspīru (ne: Shakespeare'u) vai Vīni (ne: Wien'i); bet ja tā, tad šai ziņā jārikojas konsekventi, t. i. katrs svešs īpašvārds jārakstasaskaņā ar izrunu, vajadzības gadījumā pieliekot kādam pirmo reizi minamam vārdam oriģinālrakstījumu iekavās.

Tā kā mēs savus substantīvus visnotaļ lokām, tad tas pats, ja vien iespējams, jādara arī ar svešiem īpašvārdiem. Īpašvārdi, kas beidzas ar neuzsvērtu **-a** vai **-e**, lokāmi kā latviešu vārdi ar **-a** vai **-e**. Īpašvārdiem, kas izrunā beidzas ar kādu līdzskani, pieliek **-s**, ja tie apzīmē vīriešu kārtas personu vai kalnu, bet tiem, kas apzīmē sieviešu kārtas personu, zemi vai pilsētu, piekabina **-a** vai **-e**; pa laikam to pašu **-a** pievieno arī svešu upju vārdiem, bet tā kā Latvijā ir arī vīriešu kārtas upju vārdi (piem., Abuls, Īslīcis, Svitenis), tad svešu upju vārdi varētu vīriešu kārtu paturēt arī latviešu valodā (piem., Dons, Nīls).

Nelokāmi paliek īpašvārdi, kas beidzas ar **-u**, **-o**, **-i*** vai **uzsvērtu -a**, **-e**, pie kam uzsvērtu gala patskani apzīmē ar „pusjuntiņu“ (piem., Zolà, Bordò). Lokāmie svešie īpašvārdi jāizrunā latviski ar pirmās zilbes uzsvaru.

Vārdos, kas leišiem beidzas ar **-as**, grieķiem ar **-os**, latīņu valodā ar **-us** („otrā“ deklinācijā), patskanis **-s** priekšā jāizmet (piem., Nemuns, Jakšts: lei. Nemunas, Jakštas, Homērs: gr. Homēros, Plauts: lat. Plautus, Tiberijs: lat. Tiberius). Latviski pārveidojot grieķu un latīņu vārdus ar līdzskana celmu, pamatā jāliek celma forma (piem., Katōns: lat. nōm. Catō, ģen. Catōn-is). Leišu **u**-celmi kā tādi jāloka arī latviski (piem., Zauņus, ģen. Zauņus, dat. Zauņum, ak. Zauņu: lei. Zaunius, ģen. Zauniaus u. t. t.).

Tā kā latviešu valoda šķirīsus plūdeņus (**l**, **ļ**, **r**, **ŗ**) un nāseņus (**n**, **ņ**, **m**) no garie m (piem., mellene, vanna), tad arī svešos īpašvārdos jāpatur **ll**, **rr**, **nn**, **mm** (piem., Šillers,

*) Svešus vietvārdus ar **-i** varam locīt kā daudzskaitliniekus, piem., Helsinki, lok. Helsinkos.

Sulla, Pirrs, Ennijs). Pārējie līdzskani latviešu valodā nedalās īsos un garos, un tāpēc tie arī svešos īpašvārdos jāraksta bez dubultojuma (piem., Rusò, Hofs, Mikola).

Leišu vārdos y vietā jāliek — atskaitot galotnes — **i** (piem., Dōvidaitis: lei. Dovydaitis; bet, piem., Salis, ģen. Saļa: lei. Salys, ģen. Salio), **o** vietā — **ō** (piem., Smetōna: lei. Smetona, ē vietā — atskaitot galotnes — **ē** (piem., Krēve: lei. Krèvè); **i** starp līdzskani un **u**, **a** vai **o** leišiem apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu (bet ne patskani), un tāpēc, piem., lei. Zaunius, Skardžius = latv. Zaunus, Skardžus.

No krievu mīkstinātiem līdzskaniem der pārjēmt tikai **l**, **ŋ** un **r**, kur tam seko **u**, **a** vai **o** (piem., Bŗusovs: kr. Брюсов, Neva, Leņins), bet mīkstināto **t**, **d** vietā ieteicam rakstīt arī latviski **t**, **d** (piem., Tichomirovs, Vladimirs).

Polu vārdos e vietā jāliek **en** vai (lūpeņu priekšā) **em** (piem., Otremskis: p. Otrębski), un a vietā — **on** vai (lūpeņu priekšā) **om** (piem., Dombrova: p. Dąbrowa); **rz** vietā jāliek aiz **p**, **t**, **k** — **š** (piem., Pšibiševskis: p. Przybyszewski), citur **ż** (piem., Dobžina: p. Dobrzyn), **sz** vietā — **š** (piem., Varšava: p. Warszawa), **cz** vietā — **č**, **l** vietā — **l** (piem., Lūbliņa: p. Lublin), **ł** vietā — **l** (piem., Maleckis: p. Małeczki); **i**-burts starp līdzskani un **a**, **u** vai **e** apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu (piem., Antonevičs: p. Antoniewicz).

Čechu rakstos akūta zīme virs patskaņa burta apzīmē šā patskaņa garumu (piem., Līpa: č. Lípa).

Igauņu un somu vārdos patskaņa burta dubultojums apzīmē (kā arī vācu valodā) šā patskaņa garumu (piem., Seljamā: ig. Seljamaa).

Vācu vārdos tāpat kā latv. valodā jāizšķir gari patskani (ar mūsu parasto garumzīmi) no īsiem (piem., Zāra, v. Saar, Šūberts, v. Schubert).

Angļu vārdos der angļu **w** vietā likt ne **u**, bet **v** (jeb paturēt **w**!), jo, piem., rakstījumu „Uailds“ (a. Wilde) latvietim vedas lasīt kā divzilbju vārdu; tāpēc labāk rakstīt to: Vailds (jeb Wailds). Nebalsīgā **th** vietā liekams (ne **s**, bet) **t** (piem., Smits: a. Smith, Tekeri: a. Thackeray), balsīgā **th** vietā turpretim — **d**.

Latīņu vārdos savienojumi **ci**, **ce**, **cae** vietā jāliek **ci**, **ce** (piem., Cicerōns: l. Cicerō); citos gadījumos **c** vietā **k** (piem., Katullis: l. Catullus).

Italiešu vārdos **gia, giu, gio** vietā jāliek **dža, džu, džo** (piem., Korredžo: it. Corregio), **cia, ciu, cio** vietā **ča, ču, čo**.

III

Uzvārdi.

Uzvārdi, kam ir lokāmās galotnes, visnotaļ lokāmi: Satiku Kalniņa (ne: Kalniņš) kungu vai kundzi. Vēstule Stiprā (nōmin.: Stiprais) kungam vai kundzei. Šī grāmata nododama Stiprajam, Baltaisvilkam.

Latviešu valodā gramatisko kārtu nozīme ir stipri izjūtama, un tāpēc darītāju vārdiem ir blakus vīriešu kārtas galotnēm visnotaļ arī sieviešu kārtas galotnes (piem., strādnieks, -niece, bēglis, -le, labdaris, -re, dziedātājs, -tāja, vedējs, -ēja). Dzirdot tā tad, piem., uzvārdu „Kreilis“, mums vedas domāt, ka vīrietis ir tāda uzvārda īpašnieks. Saeimas izdotais likums gan prasa, lai pasēs arī sieviešu uzvārdus raksta ar vīriešu kārtas galotni (piem., Anna Kreilis), bet citur kur (piem., uz sava dzīvokļa durvīm un vizītkartēm, laikrakstos un vēstulēs) valsts likums sievietēm neliedz rakstīt savu uzvārdu ar sieviešu kārtas galotni, un latv. valodas likums liek to darīt! Vīriešu uzvārdiem, kas beidzas ar **-is** (atskaitot vienīgi slaviskos uzvārdus ar **-skis** un **-ckis**, kam sieviešu kārtas forma beidzas ar **-ska, -cka**), **-nieks, -sons**, blakus ir sieviešu kārtas formas ar **-e, -niece, -sone** (piem., Kreilis: Kreile, Dreimanis: Dreimane, Dravnieks: Dravniece, Pētersons: Pētersone). Blakus vīriešu uzvārdiem ar **-gs, -ks, -žs, -šs, -iņš** un slaviskajiem uzvārdiem ar **-ovs, -evs, -ins** ir liekamas sieviešu kārtas formas ar **-ga, -ka, -ža, -ša, -iņa, -ova, -eva, -ina**, piem., Vanaga, Vilka, Tamuža, Januša, Kalniņa, Maslova, Tokareva, Ņikitina; „Vanadze“, „Vilce“ (uz kuŗām mūs vedina, piem., „sardze“, „nabadze“ blakus „sargam“, „nabagam“) pārāk attālinātos no vīriešu kārtas „Vanaga“, „Vilka“ un varētu arī likties atvasinātas no kāda vīriešu kārtas uzvārda „Vanadzis“, „Vilcis“. Pārējiem vīr. kārtas uzvārdiem ar **-s** var būt blakus sieviešu kārtas formas ar **-a** vai **-e**, kā nu kuŗai uzvārda īpašniecei pašai tīkas. No neērtām sieviešu kārtas formām vismaz ļoti bieži (ne vienmēr) var izvairīties, liekot aiz attiecīgā vīriešu kārtas uzvārda ģenitīva kundzes resp. kundzenes („jaunkundzes“) vārdu, jo, kā var būt, piem., kāda Sila vai Vilka sieva, tā var būt arī Sila vai Vilka kundze, kas var aizstāt Siles (vai Silas) resp. Vilkas kundzi.

Bet ja kāda sieviete saucas vai tiek saukta ar vīr. kārtas uzvārda formu, tad tomēr valsts likums neliedz un valodas likums liek to visnotaļ locīt, piem., Anna Kreilis, ģen. Annas Kreiļa, dat. Annai Kreilim, ak. Annu Kreili.

Uzvārds jāliek aiz kristībvārda (ne otrādi): Anna Kreile (ne Kreile Anna).

IV

Pieturas zīmes.

Pieturas zīmēm piekrīt uzdevums teikumus un pa daļai arī teikuma daļas citu no cita atšķirt.

Punktu (.) nostādām tur, kur runājot izceļas ievērojams starpbrīdis, kur teikumos izsacītās patstāvīgās domu kopas cita no citas pilnīgi atšķirtas:

Ir auksta rudens diena.
Ar lapām es līdzī vīstu
Un gurdens pa ieleju klīstu.
Man drauga nav neviena.

Vēl spilgtāki atšķir vienu teikumu no otra ar domu zīmi (—), kas nostādīta pēc punkta, vai arī jaunu teikumu citā rindā iesākot.

Bez tam punktu liek a) aiz saīsinājumiem, atskaitot metriskās sistēmas mēru un ķīmisko elementu nosaukumu saīsinājumus un „kgs“, „kdze“ (= kungs, kundze) aiz uzvārda;

b) aiz arābu cipariem ar kārtas skaitleņu nozīmi (piem., 1936. gads).

Ar **kommatu** šķīram domu kopu daļas.

Kommats atšķir:

1) **virs-** un **palīg**teikumus: Kur lepnas domas, tūr īss padoms. Jo dod, jo grib.

2) **Sakārtotus**, satura ziņā tuvu stāvošus teikumus: Skaties abām acīm, klausies abām ausīm! Acs nobrīnās, roka padara.

3) **Tiešas runas** veidā atstāstītus teikumus no to piebildēm: „Ja dzīvosit saticīgi savā starpā, tad būsit stipri visās dzīves aukās,“ sacīja tēvs saviem dēliem. „Ja dzīvosit saticīgi savā starpā“, sacīja tēvs saviem dēliem, „tad būsit stipri visās dzīves aukās“.

Bet ja tā atstāsta jautājumu, izsaucienu, noliegumu, pavēli vai vēlējumus, tad aiz tā liekama jautājamā resp. izsaukamā zīme: „Vai tēvs mājā?“ prasīja dēls mātēi. — „Aiznes

šo vēstuli uz pastu!" sacīja tēvs dēlam. — „Kad (kaut) tu izputētu!" teica viņš saīdzis.

4) Iespraustu teikumu: Miegā to glāstīs, cerē viņš, Zemes mātes roka. Tā būs, man šķiet, pareizi.

Tāpat starp kommatiem liekami „protams“, „zināms“, „cerams“, „tā sakot“, „rādās“, „liekas“, „pirmkārt“, „otrkārt“ u. t. t., infinitīvs „domāt“ (ja tas apmēram nozīmē to pašu, ko „jādomā“), „piemēram“ jeb „piem.“, „bez šaubām“ un citi iespraudumi: Viņš, protams, to nedarīs. Viņš, tāpat kā viņa brālis, ir uzcītīgs skolnieks.

Nav liekami starp kommatiem „laikam (gan)“, „diezin“, „nezin“, ja priekš vai aiz tiem nav jāiedomājas pauze, kas gadās sevišķi pagāros teikumos; tas pats sakāms par „varbūt“ un „acīm redzot“.

5) Uzrunu, sekojošu pielikumu, izsaucamos vārdus: Ko tu, dzidrais strautiņ, tik daudz čalo? Kumeliņ, baskājiņi, pārnes mani sētiņā! Klau, cik sēri pulkstens sita nakts klusumā dziļajā; rau, cik zvēra zvaigzne krita gaisā dzidri zilajā! Ai, kā katra lapa tev jau vītusi! — Bet no vokātīva izsaucamie vārdiņi nav atšķirami ar kommatu: Ai jaukais mežs, tu dabas pils! Ak jūs nelieši!

Kā rāda divi beidzami piemēri, starp „tu“ resp. „jūs“ un sekojošu vokātīvu, kam neseko predikāts, kommat nav liekams, bet visus pārējos locījumus atdala kā jau pielikumus no iepriekšējā personālā vietniekvārda: Mēs, latvieši, piederam pie baltu tautu grupas. Jums, skolniekiem, drīz pienāks brīvdienas. Cik ilgi viņš, tāds sliņķis, spēš skolā noturēties?

Neatdala ar kommatu personas vārdam sekojošu adjektīvu vai skaitleni (Aleksandrs Lielais, Aleksandrs Pirmais; tai vietā pa laikam: Aleksandrs I) un sugas vārdam īpašvārdu: Latvijas galvas pilsēta Rīga nav tālu no jūras.

6) Ja vienā teikumā vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu (vairāk subjektu, predikātu, objektu, atribūtu, apstākļu vārdu u. c.), tad šie vienādie locekļi cits no cita atdalāmi ar kommatu, vienalga, vai tie cits citam piebiedrojas ar saikļiem, vai bez tiem: Brīvais cilvēks gaisā lido, dzied. Viņā noraugos, sevī vēlējos putnam līdzī skriet. Nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirst. Bērns mīl gan tēvu, gan māti, gan aukli. Nelaieme sastopama kā nabagu būdiņās, tā lepnās pilīs. Ne tēva man, ne tēviņas, ne mātes man, ne māsas. Un laime, un prieks, un mīlestība man kļuvi garām iet. Rotaļai nav nekāda mērķa, nedz nolūka. Vai saule lec, vai riet, tu vienmēr esi modrs.

Bet ja pirmais „vai“ ir jautājamā partikula un otrs „vai“ — šķīramā partikula, tad otra „vai“ priekšā kommats nav liekams: Vai te nedzīvo kāds kurpnieks vai drēbnieks?

Tādos teikumos kā „viņš jem (ņem) iesmel ūdeni“ aiz „jem“ n a v liekams kommats, jo abi verbi te izteic vienu un to pašu aktu.

Ja vienlīdzīgu locekli tikai vienreiz piebiedro ar saikli „un“, tad kommats nav lietājams: Zemnieks ar, ecē, sēj un plauj. Un tomēr es pūlos un mokos. Bet ja divus p a t s t ā - v ī g u s, p i l n u s teikumus sabiedro ar saikli „un“, tad tie šķījami ar kommatu: Kā Daugava vaid, un bangas k ā krāc! Līst lieti, vēji pūš, un vakars vēls. —

Tomēr, ja divi teikumi, kas savienoti ar „un“, a t k a r ī g i no kāda cita teikuma, tad „un“ priekšā kommats nav liekams: Mēs dzirdam, kā Daugava vaid un kā bangas krāc. Tas pats sakāms par „vai“: Pastaigāšanās nav patikama, kad lietus līst vai stiprs vējš pūš. N a v liekams kommats arī tāda „un“ priekšā, kas ievada n e p i l n ī g u teikumu: Vienam patik māte un otram — meita.

N e v i e t ā būtu kommats arī tāda „vai“ priekšā, ar ko t i k a i p ē d ē j o vienlīdzīgo teikuma locekli pievieno iepriekšējam: Aicināšu sev palīgā (brāli,) māsu vai draugu. — J ā - l i e k kommats p r i e k š „t. i.“ (= tas ir), bet n e p r i e k š p a s k a i d r o j a m ā „jeb“: Gramatika jeb valodas mācība. Vienā nedēļā, t. i. septiņās dienās. N e v i e t ā būtu kommats arī priekš „resp.“ Savienojums „jeb vai“ n a v d a l ā m s ar kommatu: Vai tu esi tas, kam būs nākt, jeb vai mums cits ir gaidāms?

Ja sanāk kopā divi s a i k l i, kas i e v a d a k a t r s s a v u teikumu, tad tiem starpā l i e k a m s kommats: Sameklējām kartupeļus un, kad krāsns bija izkurējusies, ierausām tos pelnos. Gribēju viņam palīdzēt, bet, kad viņš izturējās tik nepieklājīgi, atteicos no sava nodoma. Aiznes šo vēstuli Jānim, bet, ja viņa nav mājā, nes man to atpakaļ!

L i e k a m s ir kommats aiz saikļa arī tad, ja starp saikli un piederīgo teikumu ir iesprausts p a p l a š i n ā t s apstākļu divdabis: bet (jeb: un), nevarēdams viens pats šo darbu veikt, piesaucu sev palīgā arī citus.

N e v i e t ā būtu kommats starp saikli un a d v e r b u (vai vietniekvārdu): Jādod vien būs, jo kā lai citādi tieku no viņa valā? Viņš to laikam vēl nezina, jo kas gan viņam to būtu stāstījis?

Jāšķīr „pēc tam kad“ (trijos vārdos izteikts saiklis) no „pēc tam, kad“: Vēlāk, pēc tam kad bija iestājies miers, dzīve

atkal uzplauka. Bet: Viņš nomira drīz pēc tam, kad bija aizceļojis uz Krieviju.

Neliek kommatu priekš „nekā“ (kā) aiz komparatīva: Asinis biezākas nekā ūdens. Labāk zīle rokā nekā mednis kokā. Tas pats sakāms par salīdzināmo „kā“, ja tas neiesāk veselu kārtas teikumu: Kur gan ņēmi, tēvu zeme, tādu varu brīnīšķu, ka pie sevis ļaudis saisti kā ar dzelzu važāmu tu? Tik daudz sēņu te vairs nav kā senākos gados. Grūti būs atrast citu tik izpalīdzīgu cilvēku kā mūsu vakar mirušais draugs. Bet — teikumam sekojot — ar kommatu: Viņš rīkojās, kā gribēja. Es locīju valodiņu, kā locīja vālodzīte.

Ja aiz kāda sugas vārda seko „kā“ (apmēram ar nozīmi „piemēram“), ievadot atbilstošo pasugu vārdus, tad tāda „kā“ priekšā jāliek kommats: Mežos aug dažādi koki, kā bērzi, alkšņi, priedes, egles u. c. Ja uz sekojošo „kā“ aizrāda iepriekšējs „tāds“, tad kommats „kā“ priekšā nav liekams: Tai laikā dzīvoja tādi vīri kā Kr. Valdemārs, Fr. Brīvzemnieks un Kr. Barons. Tādus kokus kā egle un priede var sastapt daudzās zemēs. Ja pasugu vārdi seko tieši — bez „kā“ — aiz sugas vārda, tad pasugu vārdi ievadāmi ar kōlu, skat. nodaļu par kōlu!

Jāliek starp kommatiem „kā arī“ (= un arī, bez tam): Latvieši, kā arī leiši, ir indoeiropieši.

Aprastos līdzīgu vārdu pāros pirmais loceklis no otra nav atdalāms ar kommatu: šis tas, šādi tādi, krustām šķērsām, tupu rāpu, viens otrs, divi trīs, cienā godā (turēt), tēvs māte, dienu nakti, klupdams krīzdams, kliegdams brēkdams, šņākdams krākdams, mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis, rūca rūca dzirnaviņas.

Ja substantīvam piebiedro vairāk atribūtu, tad starp tiem jāliek kommati, ja tie visi vienlīdzīgi apzīmē substantīvu: Liela, gaļa priede auga kalna galā. Viņš gāja gurdziem, smagiem soļiem. Ja rodas šaubas, vai abi resp. visi atribūti vienlīdzīgi apzīmē substantīvu, tad jārauga, vai atribūtu kārtu (rindu) var grozīt un vai starp tiem varētu likt „un“; ja to var, tad kommati liekami. Ka beidzamā piemērā interpunkcija pareizā, rāda tā iespējamie varianti: Viņš gāja smagiem, gurdziem soļiem. Viņš gāja gurdziem un smagiem soļiem.

Bet kad atstatāki stāvošais atribūts apzīmē nevien substantīvu, bet reizē to un tuvāki stāvošo atribūtu, tad kommats nevietā: Jaukā vakarējā diena. Dzīvā zaļā varde bij ielikta stikla traukā. Man patīk gardais sarkanais vīns. Nopirkos

lēto nebalināto audeklu. Izdarīti jauni filoloģiski pētījumi. Jau-
nākie politiskie notikumi. Daudzie neattaisnojamie rīkojumi.

Nav liekami kommati starp atribūtiem arī tad, ja to galotne nav vienāda: Sanākuši daži vecie draugi. Mana miļā māmuliņa. Gaišā dienas laikā.

Ja verbam vairāk vietas vai laika apstākļu un tie nav vienlīdzīgi (vienas šķiras, vienādā locījumā), tad kommats to starpā nav liekams: Es vakar visu dienu sēdēju istabā pie loga. Tas notika Rīgā 1936. gada 18. aprīlī.

Ja laika un vietas apstākļi nostājas kā pielikums, tad tas atdalāms ar kommatiem: Sestdien, 9. aprīlī, pulksten 12-os mūsu skolā būs koncerts. Armijas virsnieku klubā, Valdemāra ielā 5, šovakar būs kāds izrikojums.

Liekami ir kommati arī starp vienas šķiras un vienādu galotņu apstākļu vārdiem: A. Gulbja grāmatu spiestuve atrodas Rīgā, Ausekļa ielā 9.

7) Divdabjus mēdz atdalīt ar kommatu, ja tie nestāv vieni paši, bet paplašināti ar kādu vārdu, vai nu ar adverbu, vai arī ar objektu: Meitiņa, laivā sēdēdama, villainītes balina. Suns, taukus ēdis, laizās. Kas, lasīdams kādu romānu, interesējas tikai par tā fābulu, velti šķiež laiku. Bet: suns paēdis laizās.

Nav tomēr pat ar objektu papildināts divdabis atdalāms ar kommatu, ja tas pats papildina kādu verbu: Ozoliņš lielījās saulei saknes nerādījis. Tu gribies saldi sveicams. Grib zemīte labi aņama. Negribēju svešu ļaužu bildināma. Domādams šāvis vilku, nošauj vilkaci.

8) Kad no verba vai cita kāda vārda atkarīgs infinitīvs, tad tas nav atšķirams ar kommatu no sava atbalsta: Es ceru tevi drīzumā apciemot. Man patīk tavš nodoms stāties darbā.

Nav jāliek kommats priekš infinitīva savienojuma ar kādu iepriekšēju relatīvu formu (ko, kam, kā, kur), kas savukārt var būt atkarīga no kādas prepozīcijas: Viņam nav ko ēst. Nav kam dot. Nav kur atsēsties. Nav ar ko aprunāties. Nav uz kā uzlikt.

Tas pats sakāms par relatīvo formu (kas, ko, kur, kā, kad, cik) savienojumu ar divdabi, kas beidzas ar **-dams**: Lai nāk kas nākdams! Dari ko darīdams, apdomā galu! Lai būtu kā būdams! Viņš pūlējās cik varēdams.

9) Liekams ir kommats priekš „sevišķi“, „it īpaši“, „nevis“: Viņam patīk mākslas, sevišķi (it īpaši) mūzika. Dod to grāmatu man, nevis viņam!

Sēmikols (;) pieturas zīmju starpā ieņem vidējo vietu starp punktu un kommatu; tas vājāks par punktu, bet sparīgāks par kommatu. Ar sēmikolu atdalām teikumus, kam diezgan tuvs

domu sakars. Sēmikōls vienmēr lietājams tur, kur no diviem virsteikumiem viens otram pretim statīts, kur tā tad no divi virsteikumiem vienā ir tikai puse izsakāmo domu: No rīta tēvs mežmalā ara; māte izslauca govīs un izvadīja ganus.

No saknītes lazda zied
Līdz pašai virsotnei;
No sirsniņas māsa mīl
Baltajam bāliņam.

Dzidrajos debešos zvaigžņu bari dzirkst;
rāmajā ezerā pilnais mēness mirkst.

Gluži nabags esmu dzimis,
Gluži nabags gribu mirt;
Bet pa dzīves vidu vajag
Dažkārt tīram zeltam birt.

Kōls (:) griež lasītāja vērību uz to, kas seko; tas nenobeidz teikumu, bet atver mums skatu sekojošo domu kopā. Tāpēc kōls lietājams:

1) „Atkārtoto“ teikumu priekšā ar pēdiņām: Līči saka: „Tagad sniegi apsedz mūsu ieleju“.

2) Teikumu priekšā, kas izsaka iemeslu, sekas, priekšējo domu paskaidrojumu, kad teikumi nav sakopoti ar saikļiem „tāpēc ka“, „jo“ u. c.: Ļaudis no šās vietas vēl tagad sargās: ceļiniekiem tur nakti rādās spoki.

Sliktam dzejniekam un slapjai malkai
Allaž daba vienāda:
Viņi trokšņo, viņi dzied un sprēgā,
Bet tie tomēr nesilda.

3) Pēc vispārīgiem sugas vārdiem, ja tiem seko attiecīgie p a s u g a s vārdi: Mūsu mežos aug dažādi koki: bērzi, alkšņi, ozoli, priedes, egles u. c. Visi zvēri un putni nāca kopā strādāt: lauzt, grauzt, kasīt, plūkāt un knābāt.

Ar **daudzpunktiem** apzīmē vai nu nepabeigtu domu saturu, vai arī svarīgas domas un sparīgas jūtas, vai izlaistus vārdus.

Tumša nakts ...
Noziedznieks
Velti aizmigt vēlas.
Nomalta kāja ... uz kruķiem viņš lec ...
Mati tam sirmi, tas nelaikā vecs.

Domu zīmi lietā:

1) Starp subjektu un predikātu, kad predikāts ir substantīvs un saitiņas trūkst: Es — kalpiņš tepat no šās malienes (t. i. es esmu kalps).

2) Kad arī cits kāds vārds atlaists, kas parasti sagaidāms:

Ko tikai cilvēks strādā,
Labu — ļaunu (= vai l., vai ļ.),
Ar to viņš sev gādā
Godu — kaunu.

Bij laiki — krūts man saldās liegās tvīka (= bij laiki, kad u. t. t.).

3) Kad tēlojums pārtraukts, kad sacīts kaut kas negaidīts:

Es pār kodu riekstu — tārps lokās —
Man šķitās, ka smīnētu šis.
Jebšu bēdas, ciešanas
Dzīvos vajāt neapnīk,
Tomēr pašiem dzīvajiem
Ciest un dzīvot — vienmēr tik.

4) Kāda minēta sakāmvārda izteiciena beigās: Sakāmvārds „tukša muca tālu skan“ — dod mums ievērojamu pamācību.

5) Kad runātājs aiz sāpēm, aiz uztraukuma vai aiz cita kāda iemesla traucēts nevar tekoši vienā pajēmienā izrunāt teikumu līdz beigām:

Es — es — esmu — nevainīgs —
Esi — dārgā — droša!

6) Dažreiz domu zīmi lietā kommata vietā:

a) Starp teikumā iespraustiemiem vārdiem; arī iespraustu teikumu dažreiz atšķir ar domu zīmi:

Smilšu lauki, sniegu kāpas,
Sūnas, kailas klintīs
Ļaudīm — kā ar burvja spēku —
Paradīzei līdzinās.

Te varētu arī lietāt 1) kommatu: Ļaudīm, kā ar burvja spēku, 2) nelietāt it nekādu pieturas zīmi, ja vienā pajēmienā bez starpbrīža izrunājam teikuma locekļus: Sūnas, kailas klin-

tis ļaudīm kā ar burvja spēku paradīzei līdzinās. Laida arī — neko darīt — muļķīti pasaulē laimes meklēt. Apskatās no ārpuses — neko teikt — glīts, kas glīts.

b) To pašu vārdu teikumā atkārtojot:

Un tavā tēlā ienāca
Man laime — laime kārotā.

7) Domu zīme piedrojas daudzkārt citām pieturas zīmēm, lai priekšējā domu kopa jo spilgtāki atšķirtos no sekojošās.

8) Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem lietājama domu zīme pēc punkta, jautājamās un izsaukamās zīmes, kur viens runātājs beidz savus vārdus un otrs iesāk runāt: „Kur tecēji tu, gailīti, rītu agri rasiņā?“ — „Ciemā teku meitas celt, nav māmiņas cēlējiņas“.

9) Starp cipariem domu zīme nozīmē „līdz“: 2—3 tūkstoši.

c) **Iekavās** liek iespraustus teikumus vai vārdus, kas pakaidrošanai lietāti un nestāv tuvā sakarā ar citiem teikuma locekļiem, tā sevišķi lugās dažādus mājienu aktieriem: Kādā rijā (senāk ļaudis uzturējušies rijā) dzīvoja saimnieks ar saimi. Skolās māca gramatiku (valodas mācību).

d) **Pēdiņas** lietājamas 1) „atkārtotu“ teikumu sākumā un beigās: „Grūti laiki“, sacīja vecais.

2) Ar pēdiņām apzīmē daudzkārt arī atsevišķus vārdus vai burtus, uz kuņģiem griežama lasītāju vērība: Bībeles tulkojumā „un“ daudzkārt izrādās pilnīgi lieks esam. Pie divskapiem pieskaitāms arī latviešu „o“.

3) Pēdiņas liek laikrakstu, grāmatu, sacerējumu un tirdzniecības vai rūpniecības iestāžu nosaukumus ar īpašvārdu raksturu: Vakar lasījām Kaudzīšu „Mērnīeku laikus“. Akciju sabiedrība „Vārpa“ konservē augļus. Bet pēdiņas te nav nepieciešamas.

4) Pēdiņas piešķir vārdam figūrālu, pa laikam irōnisku nozīmi: Tā ir avižu „pile“. Viņš grib publicēt savas „dzejas“.

Vēl jāmin jautājamā un izsaukamā zīme.

Jautājamā zīme stāv a) pēc neatkarīgiem jautājumiem teikumiem: Kam veltīgi laimību kāro tu, sirds? b) pēc jautājumiem vārdiem: „Uz“ kopojas uz jautājumu „kur?“ ar ģenitīvu.

Ja jautājamiem un izsaukamiem teikumiem piebiedrojas paļīgteikumi, tad jautājamā un izsaukamā zīme nostādāma pašas teikuma beigās:

Kas tur spīd pa tumšu mežu,
It kā dzīvs kas tēlotos?

Atkarīgu jautājamo teikumu priekšā stāv komats, un teikuma beigās jautājamā zīme nevietā:

Daudz varam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei.

Izsaucamā zīme stāv a) pēc izsaukamiem, vēlamiem, pavēles teikumiem un vārdiem:

Kā Daugava vaid, un bangas kā krāc!
Kā Staburags asaras raud!
Vij rozes ap galvu, lai valda prieks!

Projām! Sveiks! Ai! cik daudz esmu cietis! Kaut man būtu tā naudiņa, kas guļ jūras dibenā!

b) Pēc vokātīva, ja tas nav iestarpināts teikumā: Mans dārgais draugs!

c) Iekavās (), rādot rakstītāja negātīvu attieksmi pret iepriekšējās formas vai domas pareizumu: Daži raksta: cepju (!), cērpju (!); pareizi: cepu, cērpu.

V

Zilbju šķiršana.

1. Vienzilbju vārdi rindas beigās nekad nav šķirami.
2. Jaunā rindā var pārnest tikai veselās zilbes, piem., grā-ma-ta.
3. Viens patskanis vai o nav atdalāms no nākamām skaņām; nedrīkst tā tad šķirt, piem.: u-pe, o-la.
4. Salikteņu sastāvdaļas ir paturamas kopā: gald-auts, piec-pa-dsmit, sird-ēs-ti, pār-ē-dies, ap-art, pieskarties.
5. Viens līdzskanis starp diviem patskaņiem — atskaitot salikteņus — pieder nākamai zilbei: ta-pa, lā-pīt, tau-ta.
6. Ja aiz patskaņa divi līdzskaņi, tad pirmais pieskaitāms iepriekšējai zilbei, otrs — nākamajai: mal-ka, lat-vis, el-le, auk-le, drēb-ju, bļaus-tī-ties, slap-jums, siz-dams. Burtu kopas dz, dž, ch, apzīmējot vienkāršas skaņas, netiek šķirtas: va-dzis, va-dži (bet: Vid-ze-me, god-zī-me = goda zīme), mē-cha-ni-ka.

7. Ja aiz patskaņa seko trīs līdzskaņi, tad beidzamiē divi pieder nākamai zilbei: za-ļok-snis, aus-trums, čak-ste, zib-snīt, tvīk-stu, cir-zdams. Bet **-nieks** atšķirams no celma par sevi: virs-nieks, garīdz-nieks.

Arī plūdeņa vai nāseņa savienojums ar sekojošu slēdzēni paturams kopā ar iepriekšējo patskani: vilk-tu, svīlp-tu, sirg-tu, šķirt-ne, kumb-ris, sting-ri, veld-re, gulb-ji.

8. Ja aiz patskaņa seko četri līdzskaņi, tad divi beidzamiē pieder nākamai zilbei: dzelk-snis, zvirg-zdi, pirk-sti, at-vilk-tuc.

Satura rādītājs.

	Lapp.
Priekšvārdi	3
Skaņu un vārdu mācība.	
1 — 2. §. Ievads. Latv. valoda un tās izloksnes un vēsture:	
	7— 11
3 — 28. §. I Skaņu mācība	12— 20
3. Zilbes, skaņas, burti, alfabēts	12
4. Patskaņi un divskaņi	12
5. Patskaņa e izruna	13
6. Gala zilbju patskaņi	13— 14
7. Patskaņu maiņa vienas saknes vārdos	14— 15
8. Akcents	15
9. Savienojumi ar, er	15— 16
10. Līdzskaņi	16
11 — 12. Līdzskaņu v un i savienojumi ar patskaņiem	16
13. Mikstināto r, bj, pj, mj, vj lietāšana	17
14 — 28. Skaņu savienojumi un maiņa	17— 20
29 — 109. II Vārdu mācība	21— 77
30. Vārdu šķiras	21
31 — 59. A. Vārdu atvasināšana	21— 22
32 — 43. Svarīgākie piedēkļi	22— 32
44 — 55. Salikteni ar prepozīcijām	32— 35
56 — 58. Salikteņu forma un sastāvdaļas	35— 36
59. Salikteņu nozīme	37
60 — 104. B. Vārdu locīšana	37— 76
65 — 67. Substantīvu locīšana	38— 43
68 — 70. Adjektīvi	43— 45
71. Salīdzināmās pakāpes	45
72 — 76. Skaitļi	45— 47
77 — 83. Vietniekvārdi	47— 50
84 — 104. Verbi	50— 76
105 — 106. Adverbi	76— 77
107. Prepozīcijas	77
108. Saikļi	77
109. Interjekcijas	77
Sintakse.	
I. Vārdu šķiru mācība	81—122
110. Substantīvs	81
111. Kārta	81— 82
112 — 114. Skaitlis	82— 84
115 — 122. Adjektīvs	84— 88
123 — 137. Vietniekvārds	89— 96
138 — 145. Skaitlenis	97— 99
146 — 204. Verbs	99—122
Latviešu valodas mācība	12

	Lapp.
138—145. §.	Skaitlenis 97—99
146—204. §.	Verbs 99—122
146—148. §.	Verba kārtas 99—102
149—153. §.	Darbības veidi 103—106
154—161. §.	Laiki 106—110
162—170. §.	Izteiksmes 110—112
171—194. §.	Divdabis 113—119
195—203. §.	Infinītīvs 120—121
204. §.	Supins 121—122
II Teikuma mācība 123—163	
205—211. §.	Vienkāršs nepaplašināts teikums 123—125
212—215. §.	Paplašināts teikums 125—127
216—235. §.	Locījumu mācība 127—140
236—263. §.	Prepozīcijas 141—147
264—275. §.	Teikuma locekļu saskaņa 147—150
276—277. §.	Pilnīgs un nepilnīgs teikums 150—151
278. §.	Stāstāmie, jautājamie, pavēlamie, vēlamie, izsau-
	camie teikumi 151
279. §.	Jautājamie teikumi 151
280—284. §.	Apgalvojamie un noliedzāmie teikumi. Noliegumi 152
285—287. §.	„Savilkts“, iesprausts, atkārtots teikums 152—153
288—301. §.	Virsteikums un palīgteikums 153
291. §.	Subjekta un objekta teikumi 153—154
292. §.	Atribūta teikumi 154
293—294. §.	Apstākļu teikumi 154—156
295—297. §.	Bezsaikļu palīgteikumi 156—157
298. §.	Personu maiņa 157
299—300. §.	Atstāstāmās izteiksmes nozīme palīgteikumos u. c. 157—158
302—313. §.	Vārdu kārtā 158—163

Pielikumi.

I	Lielie un mazie burti	163—164
II	Svešu īpašvārdu izruna un rakstība	163—166
III	Uzvārdi	166—167
IV	Pieturas zīmes	167—175
V	Zīlbu šķiršana	175—176

lespiestajā tekstā jāizdara šādi grozījumi:

19. lappusē 19. § beigās jāpieņemina: Tāpat tag. birstu, milstu, pag. birzu, milzu, inf. birzt, milzt, vēl, izt. birztu, milztu.
26. " 6. rindā no apakšas „māmiņai“ jāizlabo par „māsiņai“.
29. " 9. " " augšas un 4. r. no ap. „mistra“ jāizlabo par „mistrus“.
32. " 6. " " " -īgs jāizlabo par -īgs un 4. r. no ap. „apniku“ priekšā kōla vietā jāliek sēmikōls.
36. " 5. " " apakšas „cit(u)kārt(u)“ jāizlabo par „cit(u)kārt(u)“.
37. " 61. § beidzamajā rindā aiz „tēv“ jābūt izsaucēja zīmei.
39. " 66. § 3: rindā „sieva“ jāpārtaisa par „vārna“.
41. " 2. un 4. r. no augšas un 2., 3., 4., 9., 10. un 13. r. no apakšas „—“ vietā galotņu burtu priekšā jāliek „-“.
43. " 2. un 3. r. no apakš. „kumeļš“ vietā jāliek „ceļš“ un 1. r. no apakš. „sieva“ vietā „vārna“.
44. " 2. rindā no apakšas „māžōsiomis“ jālabo par „mažōsiomis“ un 14. r. no apakšas „mazōsios“ — par „mažōsios“.
45. " 13. " " augšas „māžos—ios“ jālabo par „māžos-ios“.
48. " 7. " " apakšas jānobeidz ar kommatu.
49. " 11. " " " „šas“ jālabo par „šās“.
50. " 83. § 5. rindā priekš „dažs“ jābūt sēmikōlam un šā paša § beidzamajā rindā „pārējas“ jālabo par „pārejas“; tās pašas lapp. 7. rindā no apakš. „pamiši“ jālabo par „pamišu“.
53. " 4. rindā no apakšas é(d)mi jālabo par é(d)mi.
55. " 9. " " " „gādāj(a)“ jālabo par „gādāj(a)“.
56. " 10. " " " „daudsk.“ jālabo par „daudzsk.“ un 5. rindā no apakšas priekš „plešot“ jābūt kommatam.
64. " 3. " " augšas aiz „viru“ jābūt kommatam.
65. " 7. " " apakšas „mēdz“ jāpārtaisa par „mēdzu“.
67. " 18. " " augšas aiz „lūzt“ jāpieņemina: „tāpat: birstu, milstu“.
76. " 5. " " apakšas „šu(s)“ jāpārtaisa par „-šu(s)“.
77. " 107. § 7. rindā jāizmet vārdi „pa laikam“.
81. " 13. rindā no augšas „jēmeja“ jālabo par „jēmēja“.
85. " 1. " " " „runājām“ jālabo par „runājam“.
86. " 10., 16., 20. un 24. rindā no apakšas „—“ jāpārtaisa par „-“.
88. " 118. § 2. r. „minēto“ jālabo par „minētu“ un 119. § 2. r. „—“ par „-“.
93. " 8. rindā no augšas „šim“ jālabo par „šim“.
96. " 12. " " apakšas „Kāds“ jāpārtaisa par „Kāds“.

100. lappusē 4. rindā no augšas „celi“ jāpārtaisa par „cel“, 6. r. no apakšas „bezpersoniskas“ — par „nepersoniskas“ un 2. r. no apakšas „bezpersoniski“ — par „bezpersonas“.
102. „ 3. „ „ apakšas „bezpersoniski“ jāpārtaisa par „nepersoniski“.
110. „ 5. „ „ „ „nemūžam“ jālabo par „ne mūžam“.
111. „ 20. „ „ „ „klāju“ jālabo par „klāja“.
112. „ 2. „ „ „ augšas „laulājamus“ jālabo par „laulājamus“.
116. „ 6. „ „ „ „8“ jālabo par „3“.
121. „ 202. § 3. rindā „tautas“ jālabo par „tautu“.
125. „ 12. rindā no augšas „subjektiva“ jālabo par „subjekta“ un 12. r. no apakšas „adzektivam“ — par „adjektivam“.
126. „ 12. „ „ „ apakšas „Mijet“ jālabo par „Mijiet“.
129. „ 15. „ „ „ „; ūdens“ jāpārtaisa par „. Ūdens“.
135. „ 1. „ „ „ „sev“ jāpārtaisa par „sav[u]“.
139. „ 6. „ „ „ „kurēšanās“ jālabo par „kurēšanā“.
140. „ 4. „ „ „ augšas „brokastim“ jālabo par „brokastīm“.
163. „ 19. „ „ „ „illūstrē“ jāpārtaisa par „illustrē“.
165. „ 3. „ „ „ apakšas „Latīqu“ jālabo par „Latīqu“.

Citātos no tautas dziesmām esmu patskaņus, kas tur rituma labad izlaisti, valodas pareizuma dēļ restaurējis.

J. E.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305031296

13. OKT. 1939